

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SUMER VE HATTİLERDE YENİ YIL TÖRENLERİ

Hazırlayan
Sema ARSLAN

Danışman
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2017
KAYSERİ

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SUMER VE HATTİLERDE YENİ YIL TÖRENLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Sema ARSLAN

Danışman
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Haziran 2017
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı :

İmza :

.....
..... adlı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes
Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak
hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Ad Soyad İmza

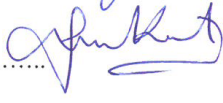
Danışman
Ad Soyad İmza

.....ABD Başkanı
Ad Soyad İmza

Prof. Dr. H. Ali SAHİN danışmanlığında Sema AKSIAN tarafından hazırlanan
 “..... SUMERNE HATTI'ERDE YENİ YIL TÖRENLERİ
” adlı bu çalışma, jürimiz
 tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü
 Tarih Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul
 edilmiştir.

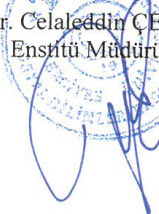
29 / 06 / 2017
 (Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. H. Ali SAHİN
 Üye : Prof. Dr. Dr. Muhammed Fazıl Hıncal
 Üye : Prof. Dr. Hava SETGÜK

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 29 / 06 / 2017 tarih ve 18 sayılı kararı
 ile onaylanmıştır.

29 / 06 / 2017
 Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
 Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İnsanoğlu, doğanın yeniden canlanması ve bereket getirmesine büyük bir şükran duymuş ve her zaman sosyal hayatlarının içinde bu şükranı çeşitli etkinliklerle dile getirmiştir. Yeni Yıl Törenleri de bu etkinliklerden biridir. Günümüzde de kutlanmaya devam edilen Yeni Yıl Bayramları insanlığın ortak kutlaması olması bakımından önem arz etmektedir. Çalışmamızda Sumerliler ve Hattilerde kutlanmış olan bayramlar açıklanarak, günümüze yansımaları ne şekilde olmuştur irdelenmeye özen gösterilecektir. İlk iki bölümümüz için ana kaynak görevini çiviyazılı belgeler ve arkeolojik materyaller oluşturmaktadır. Materyallere göre ilk iki bölümümüz açıklandıktan sonra üçüncü bölümde günümüz kutlamaları çeşitli eserlerden yararlanılarak açıklanacak, varsa benzerlikler ve farklılıklar değerlendirmeye alınacaktır.

Öncelikli olarak tez konumun seçilmesinde gösterdiği incelikten dolayı ve yanına her gittiğimde, her türlü konudaki tüm yardımlardan dolayı hocam ve danışmanım Sayın Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN'e en içten dileklerle sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Sayın hocam ilgi, kaynak ve yardımlarını hiçbir zaman esirgememiş, ve bizlere her zaman “Başarılar!” dileklerini iletmiştir. Üniversite eğitimim boyunca ufkumu açan, yanına gittiğim her zaman beni bilgilendiren ve farklı bakış açıları sunan sevgili hocam Sayın Prof. Dr. Hava SELÇUK'a en derin duygularıyla teşekkür ederim. Çalışmamızı inceleyerek, kıymetli görüşlerini sunan Sayın Yrd. Doç. Dr. M. Fazıl HİMMETOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım.

Üniversite eğitimim boyunca her zaman her türlü konuda yardımlarını esirgemeyen Sayın Arş. Gör. Ahmet Selim BAYSAL'a; fikir ve kaynaklar konusunda yardımcı olan Sayın Arş. Gör. Turan SAĞIR'a teşekkürlerimi sunarım. Tez boyunca İngilizce çevirilerimi kontrol eden, özellikle direkt alıntılanan çevirilerde sabrı ve hassasiyeti için sevgili arkadaşım İngilizce Öğretmeni Elişen MEMEDOV'a; Almanca kaynaklardan yararlanma konusunda yardımlarını sunan Onur GÜNLÜ'ye içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan, fikirlerini sunan ve bana bakış açısı kazandırmış olan sevgili öğretmenim Yılmaz ÖDEN'e; fikirlerini sunarak her konuda yardımcı olmaya çalışan arkadaşım Emre TEKİNCE'ye; ve her zaman her kararıma saygı duyarak manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen can dostum Murat Şamilhan ÖNAL'a tüm samimiyetimle teşekkür ederim.

Hayatımda en büyük fedâkarlığı göstermiş olan ve beni bu yaşlara kadar getirerek, her zaman, her şekilde maddi manevi yanımda olan sevgili babam Ahmet ARSLAN ve abim Kemal ARSLAN'a; manevi desteklerinden ziyade maddi olarak da destek olan sevgili amcam Mahir ARSLAN'a yürekten teşekkür ederim.

Son olarak aramızdan uzun yıllar önce ayrılmış olan, fakat her gün varlığı hissettiğimiz ve anılarını yüreğimizde taşıdığımız sevgili annem Medine ARSLAN'ın aziz hatırasına...

Dileğimiz varsa hatalarımızın ve eksiklerimizin affolunması ve tekrarlanmamasıdır. Alan için yararlı bir çalışma olması umuduyla...

Sema ARSLAN

Mayıs, 2017

SUMER VE HATTİLERDE YENİ YIL TÖRENLERİ

Sema ARSLAN

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2017

Danışman: Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

ÖZET

Eskiçağlarda insanlar doğanın yeniden canlanması ve bereket getirmesine büyük bir şükran duymuşlar ve her zaman sosyal hayatlarının içinde bu şükranı çeşitli etkinliklerle dile getirmişlerdir. Bu etkinliklerden oldukça değerli bir yere sahip olan Yeni Yıl Törenleri birçok kültür tarafından bereket ve bolluğun gelmesini kutlamak amacıyla çeşitli ritüeller ve ayinlerle kutlanmıştır. Başka bir deyişle Bahar Bayramı olan Yeni Yıl Törenleri toplumların neredeyse vazgeçilmez kutlamalarından biri olmuştur. Bu kutlamalar ve ritüeller bin yıllar boyunca Eski Önasya'da yaşamış, kısmen günümüze kadar gelmiş olan geleneklerdir.

Çalışmamızda ilk bölümde Sumerlilere kadar dayanan bu eski kutlamanın izleri incelenmeye çalışılmıştır. Akıtu Festivali olarak kutladıkları bu bayrama dair gerekli mitos açıklanarak, ritüeller incelenmiştir. İkinci bölümde yine aynı sistem ile öncelikli olarak mitoslar irdelenmiş sonrasında ise Purulliya ve AN.TAĦ.ŠUM^{SAR} Bayramları kutlamalarından örnekler verilmeye çalışılmıştır. İlk iki bölümümüz için ana kaynaklar çiviyazılı belgeler ve arkeolojik materyallerdir. Son bölümümüzde ise arkaik bir geçmişi olan bu bayramlar günümüzde Nevruz ve Hıdırellez olarak adlandırılmıştır. Belirlenen benzerlik ve farklılar açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akıtu Festivali, ^{EZEN}Purulliya, ^{EZEN}AN.TAĦ.ŠUM^{SAR}, Nevruz, Hıdırellez.

NEW YEAR CEREMONIES IN SUMERIANS AND HATTIANS

Sema ARSLAN

Erciyes University, Social Sciences Institute, Master of Science Thesis, May 2017

Advisor: Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

ABSTRACT

In ancient times, people have been grateful for the revival of nature and for bringing blessings, and they always express this gratitude in various social activities. New Year's Ceremonies, which have a very valuable place in these activities, are celebrated with various rituals and rites in order to celebrate the wealth and abundance from many cultures. In other words, the New Year's ceremonies, which are the Spring Festival, have become one of the most indispensable celebrations of societies. These celebrations and rituals are traditions that have lived in the Ancient Asia Minor for thousands of years.

In our work, we tried to examine the traces of this old celebration that lasted until the Sumerians in the first section. The rituals were examined by explaining the necessary myths about this festival, which they celebrated as the Akītu Festival. In the second section, the same system was used primarily to examine the myths and then to give examples from the celebrations of Purulliya and AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} celebrations. The primary source for the first two sections are cuneiform texts and archaeological materials. In the last section, these festivals, which have an archaic past, are called to today's Nowruz and Hidrellez. Celebration forms, and similarities and differences have been tried to be explained. In the conclusion section, we made a general evaluation.

Key Words: Akītu Festival, ^{EZEN}Purulliya, ^{EZEN}AN.TAḪ.ŠUM^{SAR}, Nowruz, Hidrellez.

İÇİNDEKİLER

SUMER VE HATTİLERDE YENİ YIL TÖRENLERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	I
YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI	II
KABUL VE ONAY	III
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

SUMERLİLERDE YENİ YIL TÖRENLERİ

1.1. Sumerlilerin Kimliği	10
1.2. Sumerlilerin Takvimi	12
1.3. Akītu Festivali	15
1.3.1. Zagmu(k) Bayramı	19
1.3.2. Akītu Festivali	24

1.4. Uruk Vazosu Hakkında	36
1.5. Dumuzi-İnanna Mitosu	40
1.6. Kutsal Evlilik Töreni	46

II. BÖLÜM

HATTİLERDE YENİ YIL TÖRENLERİ

2.1. Hattilerin Kimliği	60
2.2. Hattilerin Takvimi	63
2.3. ^{EZEN} Purulliya ve ^{EZEN} AN.TAḪ.ŠUM ^{SAR}	67
2.3.1. İlluyanka Efsanesi	72
2.3.2. ^{EZEN} Purulliya	78
2.3.3. ^{EZEN} AN.TAḪ.ŠUM ^{SAR}	93

III. BÖLÜM

YENİ YIL TÖRENLERİNİN GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

3.1. Türk Kimliği	114
3.2. Türk Takvimi	115
3.3. Nevruz	117
3.4. Hıdırellez	126
SONUÇ	133
SÖZLÜK	136
EKLER	144

BİBLİYOGRAFYA	166
DİZİN	189
ÖZGEÇMİŞ	191

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
A.Ü. DTCTF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AHw	: W. von Soden, Akkadisches Handwörterbuch, Wiesbaden 1965.
ArAn	: Archivum Anatolicum
AÜDTCTFD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
c.	: ETCSL Katalog Numarası
C.	: Cilt
CAD	: The Assyrian Dictionary of The University of Chicago
CDA	: A Concise Dictionary of Akkadian, Wiesbaden 2000.
CHD	: The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago
Col.	: Column
CTH	: Catalogue des Textes Hittites, Paris 1971.
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen

DTCF : Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

ePSD : Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary

ETCSL : The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature

Haz. : Hazırlayan

JANES : Journal of the Ancient Near Eastern Society

JNES : Journal of Near Eastern Studies

KBo : Keilschrifttexte aus Boghazköi

Kt. a/k : Kt. Kültepe’yi belirtmektedir. a harfi Kültepe’de kazıların başladığı ilk yılı göstermektedir. 1948 yılında başlayan kazılarda çıkan tabletlerin numaraları a harfinden başlanmış ve z harfine yani 1972 yılına kadar sistem ile numara verilmiştir. 1973 den itibaren ise, yıl numaraları verilmiştir. k harfi tabletin kârum alanından çıktığını, /t ise belgenin höyükte yapılan kazıda bulunduğunu belirtmektedir.

KUB : Keilschrifturkunden aus Boghazköi

M.Ö. : Milattan Önce

M.S. : Milattan Sonra

Ni : Eski Şark Müzesi (İstanbul), Nippur Koleksiyonu (izleyen sayı)

No. : Number

Obv. : Obverse

Öy. : Ön yüz

pp. : paper page

RIA : Reallexikon der Assyriologie, Berlin.

S. : Sayı

s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
SMS	: Syro-Mesopotamian Studies
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TOD	: Tarih Okulu Dergisi
TSA	: Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜBA-AR	: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
Vb.	: ve benzeri
Vd.	: ve devamı
Vol.	: Volume
Vs.	: Vesair
Yay.	: Yayınlayan
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

İnsanoğlu doğayla iç içe yaşadığı için hayatını ona göre şekillendirmiştir. İnsanların karınlarını doyurup hayatlarını devam ettirmeleri için doğadan faydalanmaları lazımdı. Zaman geçtikçe deneyimlerini biriktiren insanlar tarımı keşfetmişlerdir. Tarım yeryüzündeki tüm topluluklar için hayat kaynağı olduğundan bunun devam etmesi elzemdir. Bu sebepten dolayı insanlar tarımın devam edip etmemesi korkusuyla, aynı endişelerle günümüze kadar süregelen bu meşguliyele bel bağlamışlardır.

İnsanoğlu yeryüzündeki yaşamın, bitkilerin, hayvanların, bolluğun ve bereketin sürekli olmasına dikkat etmiştir. Bundan dolayı doğayı gözlemleyip takip etmiştir. Kışın soğuk ve verimsiz geçtiğini gören insanlar, ilkbahar ve yazın da bir o kadar sıcak ve bolluk içinde geçtiğini görmüşlerdir. Böylelikle mevsim döngülerini oluşturmuşlar ve hayatlarını hala daha günümüzde de olduğu gibi bu şekilde devam ettirmişlerdir.

Tarım ve hayvancılık ile uğraşan birçok toplum doğanın bu bereketi ve bolluğuna şükranlarını sunmak, bereketin devamlılığını sağlamak, tanrılardan bolluğun devam ettirmesini dilemek ve onları hoşnut ve memnun etmek, kralın gücünü yansıtabilmek gibi çeşitli düşüncelerle Yeni Yıl Törenlerini, yani bir başka ifade ile Bahar Bayramlarını kutlamışlardır, kutlamaktadırlar. Tezimizin konusu Eskiçağ uygarlıklarından günümüze kadar kutlamaları devam eden Sumerliler ve Hattilerdeki Yeni Yıl Törenlerinin incelenmesi ve günümüzdeki Nevruz ve Hıdırellez Bayramları ile değerlendirmesini içermektedir. Yeri geldikçe genel değerlendirmelerde de bulunmaya özen gösterilecektir.

Mircea Eliade'in açıkladığı üzere Yeni Yıl'da dünyanın her yıl yenilenmesi gerektiği inancı eski topluluklarda hâkimdi. “Yeni Yıl” olgusu insanlar tarafından iklim, coğrafya, ortam, kültür vb. gibi kavramlarla çeşitlilik göstermekteydi. Bu törenlerde dünyanın yenilenmesi (*renovatio*) için bir dizi ritüel gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yakındoğu’da birçok halk dünyanın belli sürelerde yenilenmesi gereksinimi duymuştur.

Dünyanın yaratılışı yeni yıl törenleri sebebiyle belli ritüeller ile yenilenebilirdi. Sonlanmanın, yeniden başlamak için kaçınılmaz olduğunu biliyorlardı¹.

Eski Mezopotamya’da M.Ö. Üç bininci bin yıla kadar gidebilen oldukça köklü bir geçmişe sahip olan bu kutlamaların günümüze kadar gelmiş olması hasebiyle tezimiz oldukça dikkat çekicidir. Çalışmamız bu kutlamaların tüm dünyada çeşitli bölgelerde kutlanması bakımından önemlidir. Kùltürler arası etkileşim sayesinde efsaneler, ritüeller gibi kavramlara yüklenen anlamlar, yansımalar vb. gibi noktaların bin yıllardır süregeldiğini ve günümüzde de kısmen bile olsa bazı motif ve geleneklerin yaşatılması dikkate şayandır.

Çalışmamızda nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Literatüre ait doküman ve materyallerin incelenmesi metodu ağırlıklı olarak izlenmiştir. Bu bağlamda üç bölümden oluşan tezimizin özellikle ilk iki bölümünde alanlara ait gerekli literatür tarafımızdan taranmaya özen gösterilmiştir. Bu şekilde tezin nasıl bir şekilde ilerlemesi gerektiğini belirlenmiştir. Taradığımız materyallerden özellikle üzerinde az durulmuş noktalar var ise tespit edilmeye çalışılmış ve tezimiz boyunca gerekli kısımlar açıklanmaya özen gösterilmiştir.

Literatür taraması yapılırken fark ettiğimiz üzere efsane, mitos ya da destanlarda konumuzla ilgili kısımlar çoğunlukla yüzeysel belirtilerek verilmiştir. Akabinde kutlamalara dair genel açıklamalarda bulunulmuştur. Bunları dikkate alarak tezimizde varsa konu ile ilgili destan, mitos vb. edebi türlerdeki kutlamalar tespit edilmiş ve gerekli gördüklerimiz direk alıntılanarak gösterilmiştir. Çiviyazılı belgelerden seçtiğimiz yeni yıl törenlerindeki kutlamalara dair ritüeller direk alıntı örneklerden yola çıkarak taradığımız kaynaklar ile değerlendirmelerde bulunarak açıklanmaya özen gösterilmiştir. Bu şekilde farklı ritüeller görülmüş, tekrarlardan kaçınılmaya çalışılmıştır.

Arkaik bir geçmişe sahip olan bu kutlamalarda temel sorumuz çalışmamız sınırı gereği Sumerliler ve Hattilerde bu kutlamalar hangi adlarla kutlanmıştır, ne anlama gelmektedir, hangi ritüeller gerçekleştirilmiştir ve bu iki uygarlık arasında benzerlikler var mıdır, geçiş gösteren motifler var mıdır, varsa hangi motifler geçmiştir gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Aynı metot takip edilerek günümüz dünyasında yani

¹Mircea **Eliade**, *Mitlerin Özellikleri* (Çev. Sema Rifat), Alfa Yayıncılık, İstanbul 2016, s.65.,71-72.

Anadolu Türk Kültürü'nde yeni yıl törenleri hangileridir, nasıl kutlanmaktadır, ele aldığımız diğer uygarlıklar ile varsa benzerlikle nasıldır, bu bayramlar sosyal ve kültürel olarak nasıl bir konumdadır gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

Değindiğimiz noktalar genel olarak tezimizin araştırma problemi içinde yer almaktadır. İnsanlar ister uzak coğrafyalarda olsunlar ister yakın coğrafyalarda olsunlar sosyal, siyasal, ticari vb. bir takım konularda kültürel aktarımlar olasılıkla olmuştur. Mezopotamya Anadolu ekseninde bin yıllardır süregelen göçler ve ilişkiler sayesinde çok çeşitli kültürler ile etkileşim yaşanmıştır. Yakındoğu ve Akdeniz ve çevresi gibi Eski Önasya şeklinde belirtebileceğimiz coğrafyada bazı benzer yansımalar ve motifler araştırma yaptığımız süre boyunca görülmüş gerekli kısımlara değinilmiştir.

Belirttiğimiz noktada Yeni Yıl Törenleri önemli bir yerde durmaktadır. Mevsim döngülerini dikkate alarak insanların sembolik anlamlar yüklediği edebi eserlerinde özellikle Mezopotamya Anadolu ekseninde ileriki bölümlerde detaylı olarak görülebileceği üzere geçişlerin olduğu görülmektedir. Kışın ölmesini, baharda doğanın yeniden dirilişi gibi yeni yıl töreninin temeli olan motifler, tanrı(ça)ların ölmesi, dirilmesi, kaybolması, geri gelmesi gibi noktalar Mezopotamya ve Hitit Anadolusunda olduğu gibi, Akdeniz ve çevresi ve Yunan gibi medeniyetlerde de görülmektedir.

Bu noktalarda yüklenen anlamlar kültür ve coğrafyanın farklı olması hasebiyle değişmiş olması doğal görünmektedir, fakat bir o kadar benzer noktaları içinde barındırmaktadır. Bunlardan ziyade kutlamalarda gerçekleştirilen temel bazı farklı ritüeller dışında, benzer ritüellerde olduğu görülmektedir. Aynı kaygılar ile gerçekleştirilen bu kutlamalarda benzeri ritüellerin olması herhalde muhtemel olsa gerekir.

Çalışmamızda her iki toplum içinde önemli olan efsaneler açıklanarak, ritüeller incelenmiş ve karşılaştırmalar ile etkileşimler görülmeye çalışılmıştır. Bu kutlamaların herhangi bir ırk, kültür veya topluma mahsus olmadığı, evrensel bir kutlama olarak, insanların kutladığı en doğal bayramın önemine değinilmiştir. Birçok toplumda benzer şekillerle, aynı düşünce ve kaygılar ile kutlandığını görebilmekteyiz. Yine günümüzde Anadolu'da kutlanmakta olan Nevruz ve Hıdırellez bayramları, bu bayramların Eski Önasya'da köklü kutlamaların yansımaları olduğunu görmemiz açısından önem arz etmektedir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölüm için yani Sumerliler ve Hattilerdeki bölümlerde ana kaynakları çiviyazılı belgeler ve arkeolojik materyaller oluşturmaktadır. Üçüncü bölümümüz alanda mevcut olan muhtelif eserlerden seçilerek genel değerlendirmeler yapılmaya özen gösterilmiştir. İlk iki bölümümüzdeki arkeolojik eserler gerek biraz sonra değineceğimiz yayınlardan gerekse alan için taramış olduğumuz yayınlardan uygun olanları seçilmiştir. Şuan için Sumerce ve Hititçede yetkinliğimiz olmadığı için uzman kişilerin çiviyazılı belgelerin çevirileri taranarak gerekli kısımları seçilmiştir. Tüm çalışmamız boyunca elimizden geldiğince yeni yayınlar takip edilmiş, erişebildiklerimiz aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmamız boyunca her bölüm için sık kullanılan eserleri kısaca belirttikten sonra tezin ana bölümüne geçmek uygun olacaktır.

Birinci bölümümüz için gerekli kaynakları belirtmeden önce ilk olarak kullandığımız sözlükleri belirtmekte fayda vardır. Yeni Yıl Törenlerinin her kültürde çeşitli ritüelleri mevcuttur. Fazlasıyla derin anlamları olan gerek ritüel gerek konu içerisinde geçen alana özgü tüm terimler için ilk iki bölümümüzde gördüğümüz üzere sözlük kullanılması elzemdir.

Sumerce sözlük olarak yararlandığımız kaynak bu kültüre ait külliyyatın internet ortamına aktarımı yapılan ve gerek çiviyazılı hali ve gerekse İngilizce transkripsiyonu bulunan “*Pennsylvania Sumerian Dictionary Project*” adıyla bu alanda uzman kişilerin katkıları ile geliştirilmiş projedir. “*Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary (ePSD)*” adıyla tamamlanmış olan sözlükte geçen gerekli kısımlar aranarak konumuza ait olan yerler, yani Sumer Literatürüne ait bilgiler bazı pasajlardan alınarak incelenmeye özen gösterilmiştir. Pasaj katalog numaraları “*The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (ETCSL c.)*” adı ile belirtilmektedir. Sözlükten hem gerekli terimlerin anlamlarına bakılmış hem de gerekli pasajlara ulaşmak mümkün olmuştur.

Gerekli gördüğümüz zamanlarda Sumerce açıklamalardan ziyade Akkadça benzer olan ve yakın alam içeren kelimelerin açıklanması ile kavramların daha rahat anlaşılacağını ve çeşitli anlamları görebileceğimizi düşünerek hem Sumerce hem Akkadçaları ile birlikte verilmiştir. Burada kullanmış olduğumuz sözlük Chicago Üniversitesi’nin tamamlamış olduğu “*The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*” ya da “*The Chicago Assyrian Dictionary (CAD)*” adlı yayınıdır.

Adını verdiğimiz sözlüklerden ziyade tanrı(ça) adlarının çok fazla olması ve gerekli yerlerde konumuzun anlaşılması için bu adların açıklanması gerekmiştir. Bu sebepten dolayı tezin ilk bölümde olduğu gibi çalışmamız boyunca *Gwendolyn Leick*'in “*A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*” adlı sözlüğü takip edilmiştir.

Dünyada önde gelen Assur bilimcilerden olan Sumerolog *Samuel Noah Kramer*'in yaygın olarak bilinen “*Sümerler Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*”, “*Sümer Mitolojisi İÖ Üçüncü Bin Yılda Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma*”, ve “*Tarih Sümer’de Başlar Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk*” adlı eserlerine sık sık başvurulmuştur. Bu eserlerden çiviyazılı belge çevirilerinden ve gerekli bilgilerden yararlanılmıştır. Ayrıca eserler Sumer kültürüne ait birçok konuda farklı bilgileri içermektedir. Bu sebepten dolayı yeri geldikçe taradığımız kısımlar belirttiğimiz çalışmalardan seçilmiştir.

Kramer'in bu eserlerinden ziyade özellikle “Kutsal Evlilik” ritüeli için başyapıt olarak sürekli karşımıza çıkan çiviyazılı belge çevirileri ile konunun etraflıca incelendiği “*The Sacred Marriage Rite Aspects of Faith, Myth, and Ritual in Ancient Sumer*” adlı eseri en sık başvurduğumuz yayınlardan biri olmuştur. Yayınlar ilaveten kutsal evlilik ritüelinde örneklerimizin bazıları Kramer'in verdiğimiz yayınlarını sürekli tekrar etmemek amacıyla, kutsal evlilik öncesi hazırlık, kur ve evlilik aşaması gibi çeşitli çiviyazılı kısımların çevirisi ve İngilizce transkripsiyonu bulunan “*Cuneiform Studies and the History of Literature: The Sumerian Sacred Marriage Texts*” adlı yayınına başvurulmuştur.

Diane Wolkstein ve *Samuel Noah Kramer* ortak yayınlamış olduğu “*Inanna Queen of Heaven and Earth Her Stories and Hymns from Sumer*” eseri İnanna ve Dumuzi'nin kutsal evliliğine dair o zamana kadar ki geçirdikleri kur, evlilik hazırlığı vb. aşamaları da içeren İnanna'nın hikâyelerini ve ilgili pasajların yer aldığı bir eserdir. Hemen belirtmemiz gerekirse bizde tezimiz boyunca kutsal evliliğe kadar süregelen açıklamalarımızda Wolkstein ve Kramer'in belirttiğimiz eserine takiben, Kramer'in belirttiğimiz diğer eserleri ve Jacobsen'nin eserlerindeki sıra ile izlenmeye özen göstermeye, dikkat etmeye çalıştık. Nitekim bu konunun sırası birçok eserde karışık şekillerde irdelenmiştir.

Asuroloji ve Sumeroloji dallarında Kramer gibi en tanındık isimlerden biri olan bilim adamı *Thorkild Jacobsen*'nin üç eserine başvurulmuştur. Bunlar Mezopotamya dini, panteon yapısı, tanrıların işlevleri, edebi eserlerden bazı örneklerin açıklanması gibi konuların detaylı ve ilgi çekici kısımları ile sunan “*The Treasures of Darkness A History of Mesopotamian Religion*” adlı eseridir. Akabinde *Tammuz* karakterinin geniş anlatımına sahip olan ve diğer kültürlerdeki yansımalarının incelendiği eseri olan “*Toward the Image of Tammuz and Other Essays on Mesopotamian History and Culture*” adlı eser oldukça önemlidir. Sumer literatüründe sıkça yer alan edebi eserlerin geniş çevirilerinin bulunduğu ve yeri geldikçe gerekli açıklamalarında yapılmış olduğu “*The Harps That Once...Sumerian Poetry in Translation*” eserinden yararlanılmıştır.

Mezopotamya’da ve diğer ülkelere de yansımaları olduğunu bilinen ünlü *Gilgameş Destanı*’nda birçok motife atıf olduğu gibi konumuzla ilgili bazı kısımlara da örnek olabilecek bilgiler mevcuttur. Türkçeye kazandırılan en iyi çevirilerden başında gelen Kramer ve Jacobsen gibi Asuroloji alanında ünlü ve değerli bir bilim adamı olan *Jean Bottéro*’nun Türkçeye kazandırılmış “*Gilgameş Destanı Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*” adlı eseri tarafımızdan taranarak çalışmamız için uygun kısımlar seçilmiştir. Eserin içerisinde Ninova Versiyonun dışında Bağdat ve Chicago parçaları ve Hitit Versiyonu gibi parçaların çevirileri de mevcuttur. Çalışmamız boyunca *Jean Bottéro*’nun dipnotlarda belirttiğimiz üzere kullandığımız diğer yayınları da sosyal, kültürel vb. gibi birçok değerli bilgileri verdiği için büyük bir öneme sahiptir.

Gilgameş Destanı’nın sonraki dönemlerine yansımış Babil Versiyonu’nda, alıntıladığımız bazı kısımları tamamlayacak yerlerin olduğu görülmüştür. Bunun için eskiçağ dilleri alanında ünlü bilim adamı *Andrew R. George*’un en iyi tanınmış eserlerinden biri olan *The Babylonian Gilgamesh Epic Introduction, Critical Edition And Cuneiform Texts Volume I*” adlı eseri takip edilmiştir. Çiviyazılı ve İngilizce transkripsiyonu ile birlikte destan çok detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Biraz önce açıkladığımız Elektronik Sumerce Sözlük Proje kapsamında projeye yardımlarını sunan değerli bilim insanları tarafından çevirilen ve hazırlanmış olan “*The Literature of Ancient Sumer*” adlı yayından gerekli kısımlar, yeni yıl kutlamalarına dair açıkladığımız kısımlarda kullanılmıştır. Eserde Sumer Literatürüne dair birçok edebi eserin çevirisi mevcuttur. Ayrıca ETCSL katalog numaraları ve kısa bir sözlükte eklenmiştir.

İlk bölümümüz için son olarak çok kıymetli gördüğümüz eser ise Mart 2017’de günümüz Türkçesine kazandırılmış olan *Jean Bottéro ve Samuel Noah Kramer*’ın hazırlamış olduğu “*Mezopotamya Mitolojisi*” adlı eserdir. Maalesef ki tezimizin bitmeye yakın bir aşamasında çıkmış olduğu için eserden yararlanılamamıştır, fakat düzeltmemiz gereken yerlerde eserden faydalanılmıştır. Birinci bölüm için açıklamaya çalıştığımız efsane, destan ve ilahilerin büyük bir çoğunluğu eserde toplu halde bulunmaktadır. Eser bu alanda yazılmış en yetkin yayın olarak nitelendirilmektedir.

İkinci bölümümüzdeki kaynaklara geçtiğimizde Hattilere ait bilgilerimiz sınırlı olduğu için Anadolu’da onların kültürünü devam ettirdiğini bildiğimiz Hitit kaynakları taranmıştır. Çalışmamız için önemli olanlarının bazılarını açıklamak uygun olacaktır. İkinci bölümde, ilk bölümümüze görece daha fazla Türkçe yayın bulunmaktadır. Farklı dallardan akademisyenlerimizin çeşitli çalışmaları vardır. İkinci bölümümüzde yine sözlük kullanımı oldukça önem arz etmektedir. Sayın *Ahmet Ünal*’ın 2016 yılında yayınlanmış olan “*Hititçe-Türkçe Türkçe- Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*” sözlüğü takip edilmiştir.

Hititoloji dalında saygın bir yere sahip olan *Ahmet Ünal*’ın yeni yayınlanmış olan “*Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence Müzik, Dans Spor, Akrobasi, Sirk ve Gladyatör Oyunları*” adlı eseri gerek Hititlerde ele aldığımız bayramlar için gerekse bu kültür için sosyal, kültürel vb. açılardan oldukça değerli bilgileri içinde barındırmaktadır. Akabinde “*Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*” adlı eserde Hitit kültürüne dair açıklayıcı bilgiler vardır.

Hititlere ait ana kaynak vazifesi gören çiviyazılı belgelerin çoğunluğunu Hattuša (Boğazköy), Şapinuwa (Ortaköy) gibi merkezlerden çıkan tabletler oluşturmaktadır. Örneğin Hattuša’dan çıkan tablet kopyalarının çoğu bitirilmiş ve yayınlamıştır. Bu yayınlara ait iki önemli dizi mevcuttur, bunlardan ilki “*Keilschrifttexte aus Boghazköi*” (KBo) olarak bilinen dizidir. Elliden fazla cilt ve on binden fazla tablet ve tablet parçası içermektedir. Diğeri ise altmış cilt olan, “*Keilschrifturkunden aus Boghazköi*” (KUB) olarak adlandırılan dizidir. Bu dizi KBo’ya benzeyen bir dizidir. Tabletlerde Hititler’e ait sosyal, siyasal, dini ve kültürel gibi konulara ait izler bulunmaktadır.

Ek olarak *Emmanuel Laroche*’nin “*Catalogue des Textes Hittites, Paris 1971(CTH)*”

adlı yayını adı verilen metinlerin çalışılmasını kolaylaştırmak amacıyla yapılmış bir sınıflandırmaya sahiptir. Bugün hâlâ kabul edilen yayında anlaşma metinleri, dua ve mitolojik metinler gibi bölümler mevcuttur.

Yukarıda adı verilen çivi yazılı belgeleri ana kaynak olarak alan Hititoloji dalında yayın yapmış olan bilim adamları vardır. Sırayla değinmemiz gerekirse Gary Beckman'ın “*The Anatolian Myth of Illuyanka*” ve “*The Religion of the Hittites*” adlı yayınları konumuzla ilgili değerli açıklamaları ve yorumları içermektedir. AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Bayramı için ise yorum, açıklama ve kutlamalar hakkında bilgi veren Sedat Erkut'un “*Hititlerde AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Bitkisi ve Bayramı Üzerine Bir İnceleme*”, ve Hans. G. Güterbock'un “*An Outline of the Hittite AN.TAḪ.ŠUM Festival*” adlı yayınları önem teşkil etmektedir.

Hitit Dünyası için değerli eserlerinden ziyade çeşitli yayınları da olan Asurolog Oliver R. Gurney'in “*The Hittites*” ve “*Some Aspects of Hittite Religion*” adlı yayınları Hitit sosyal, dini, siyasi ve kültürel alanlarda değerli bilgilere sahiptir. Mitoloji ve bayramlar hakkında bilgiler konusunda yeri geldikçe eserler takip edilmiştir. Mitoloji konusunda Hititoloji alanında değerli bir yere sahip olan Harry A. Hoffner'ın “*Hittite Myths*” eserinde Hitit edebi eserlerini geniş anlatımları mevcuttur. Mitoloji ve efsanelerle ilgili kısımlarda eserden yararlanılmıştır.

Karşılaştırmalı dinler, mitoloji ve dinler tarihinde uzman olan Theodor H. Gaster'in “*Thespis Eski Yakındoğu'da Ritüel, Mit ve Drama*” adlı eseri konumuzla ilgili olarak mevsimsel kalıpları, Mezopotamya, Mısır ve Yunan gibi kültürlerle karşılaştırmalı olarak en detaylı incelenmiş olan yayın tezimiz için çok önemli bir kaynaktır. İşlenmiş olan mevsimsel kalıp mitoslarla ve ritüellerle birlikte, diğer kültürler ile aynı zamanda geniş bir karşılaştırma ile birlikte sunulmuştur. Bu sebepten dolayı eser taranmış ve gerekli kısımlar tez boyunca takip edilmiştir.

Hitit Çağı'nda Anadolu ayinleri hakkında en geniş kapsamlı eseri yazmış olan Vladislav Ardzinba'nın “*Eskiçağ'da Anadolu Ayinleri ve Mitleri*” adlı eseri sık başvurduğumuz bir eser olmuştur. Eserde Hitit Çağı Anadolusunda kutlanmakta olan bayramları ve bu

bayramlardaki ritüeller hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır. Eskiçağ Anadolu Kültür Tarihine ışık tutan engin bilgiler mevcuttur.

Bölüm içinde yer alan iki bayrama dair önemli bilgileri sağlayan Hititoloji alanında değerli eserleri bulunan *Güngör Karauğuz*'un "*Hitit Mitolojisi*" ve "*Ötüken'de Elli Beş Gün Bilge Kağan Hazinesinin Keşif Hikâyesi*" adlı yayınları sık kullandığımız eserler olmuştur. Bayramlar hakkında bilgilerin olmasının yanı sıra iki eserde de günümüzde kutlanmakta olan bahar bayramları ile benzerlikler ve yorumlar mevcuttur.

İkinci bölümümüz için son belirtmek istediğimiz yayınlar *Özlem Sir Gavaz*'ın eserleridir. Sir Gavaz'ın doktora tezinde, ele aldığımız bayramlar, diğer bayramlar ve kralın kült gezileri geniş bir şekilde incelenmiştir. Ek olarak yayınlamış olduğu çeşitli çalışmalardan ulaşabildiklerimiz tarafımızdan taranarak çalışmamız boyunca kullanılmıştır. Sayın Sir Gavaz'ın şimdiye kadarki ulaşabildiğimiz hemen hemen bütün yayınlarında konumuz ile ilgili bilgiler mevcuttur. Buna ek olarak günümüz ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi bakımından dikkat çekici ayrıntılara sahiptir.

Üçüncü bölümümüzde ise genel değerlendirmeler yapılarak benzerlikler ve farklılar açıklanmaya çalışılmıştır. Kaynaklar alan ile ilgili çalışan farklı bilim insanlarının muhtelif eserlerinden yararlanılmıştır. Sumer ve Hattilerdeki bahar bayramları başka ifade ile yeni yıl kutlamalarının genel bir karşılaştırılması yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise genel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Belirttiğimiz üzere belirli kavramların anlaşılması çalışmamızda neyi ifade etmeye çalıştığımız için büyük önem taşımaktadır. Bu sebepten dolayı tarafımızdan kısa bir sözlük hazırlanarak teze eklenmiştir. Sözlük okuduğumuz literatürün dışına çıkılmadan elde edilen bilgilerin harmanlanması ile kısa açıklamalarımızı içermektedir. Sözlük hazırlanırken yayınların tekrar edilmemesi için *Orhan Hançerlioğlu*'nun "*Dünya İnançları Sözlüğü*", *David Leeming*'in "*The Oxford Companion to World Mythology*" adlı eserlerine takiben Türk Dil Kurumu'nun "*Türkçe Sözlük*"ü baz alınmıştır. Kısaca araştırma problemlerimizi, amaçlarımızı ve eserlerimizi belirttikten sonra çalışmamızın birinci bölümünden başlamak uygun olacaktır.

I. BÖLÜM

SUMERLİLERDE YENİ YIL TÖRENLERİ

1.1. Sumerlilerin Kimliği

Stratejik açıdan ve coğrafi konumundan dolayı oldukça değerli bir öneme sahip olan Mezopotamya Bölgesi'nin birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olduğu bilinmektedir. Bu bölge çok çeşitli kültürleri bünyesinde barındırarak onları kaynaştırmış, hatta farklı uygarlıkların kültürlerine etki etmeğe vesile olmuştur. Mezopotamya'da yaşamış en önemli medeniyetlerin başında gelen ve neredeyse her şeyin ilk örneklerinde zikredilen Sumerlilerdir.

Sumerliler M.Ö. III. Binyıldan önceki bir zamanda bugünkü Irak'ın güneyine yerleşmiş bir topluluktur². “Sumer” adı, Akkadça “*şumerû*” sözcüğünden gelmektedir ve bu sözcüğün Sumerce karşılığı *ki-en-gi(r)*'dir. Bu isim ilk defa *İsin*'li kral *Lipit-İştar*'a (M.Ö.1934-1924), Sumerce ve Akkadça olarak iki dilli yazılmış bir metinde görülmektedir³. Ayrıca yine Sumerlilerin kendilerine “*Karabaşlı Halk*” dedikleri bilinmektedir⁴.

Sumerlilerin Mezopotamya'ya nereden ve hangi yollarla geldikleri tam olarak bilinmemekle birlikte, dillerinin Asya kökenli olması hasebiyle, bu topluluğun genel itibariyle Asya menşei olduğu düşünülmektedir⁵. Sumerlilerin yaşamış olduğu Uruk ve Ur şehirlerinde yapılan kazılarda bazı bulgulara rastlanmıştır. Elde edilen sonuçlarda, buradaki yerleşkelerde Sumerlilerden önce bir topluluğun yaşadığı ve Sumerceye

²Benno Landsberger, “Sümerler” (Çev. Mebrure Osman Tosun), *AÜDTCFD*, C. 2, S. 5, 1943, s.89.

³İfade şu şekilde verilmiştir: “*lugal ki-en-gi ki-uri şar ma-at şu-me-ri-im u ak-kà-di-im* = (Sumer ve Akkad Ülkeleri Kralı)” Bkz.: Kadriye Yalvaç, “Sumerliler ve Sumerce”, *DTCF Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, 1982, s.563.

⁴Muazzez İlmiye Çığ, *Sumerliler Türklerin Bir Koludur Sumer-Türk Kültür Bağları*, 3.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s.35 vd.

⁵Füruzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. DTCF Yayınları No:337, Ankara 1983, s.17.

benzemeyen bir dilin var olduğu anlaşılmıştır. Benno Landsberger bu topluluğa “Proto-Fırat’lılar”, diline ise “Proto-Fıratça” demektedir⁶. Sumerce kendine özgü yapısı olan bir dildir ve hemen hemen hiçbir dile benzemeyen bir yapıya sahiptir. Hint-Avrupa ve Sami Dil ailesi ile akraba olmadığı bilinmektedir. Bundan ziyade genel anlamda Türkçenin de için olduğu Ural-Altay Dil ailesine bağlı olduğu kabul edilmektedir⁷.

IV. Uruk (M.Ö. 3500) ve Cemdet-Nasr III-II (M.Ö. 3100-2900)’ye ait olan tabakalarda *piktografik* ve *yarı piktografik* yazılar elde edilmiştir. Bu yazının genel itibari ile Sumerlilere ait olduğu kabul edilmektedir⁸. Arkaik olarak çiviyazısı işaretleri barındıran ilk kil tabletlerin yaklaşık M.Ö. 3200’lü yıllara doğru Uruk şehrinin 4b katmanında ve Uruk şehrinde ortaya çıkmıştır. Buradaki elde edilen tabletlerin sadece *logogram*lardan oluşmakta olduğu görülmektedir. Logogramların sessel değerlerden yoksun olmasından dolayı tam olarak Sumerce olup olmadığı kesinlik kazanamamaktadır⁹.

Sumerlilerin, Mezopotamya’ya kendilerinden önce gelen, yaşamış olan kültür ve/veya kültürlerin mirasçısı durumunda olduğu aşikârdır. Georges Roux, Sumerlilerin kökenlerinin tarihin derinliklerinde saklı olduğunu, bazı varsayımlardan öteye gidilemediğini, gidilse bile bu varsayımların sağlam temellere oturtulmadığını belirtmektedir¹⁰.

Sumerliler üst düzey bir uygarlık haline gelerek birçok çivi yazılı kilden tabletler bırakmışlardır. Onların tarih sahnesindeki etkisi diğer medeniyetlere görece daha fazla iz bırakmıştır. Nitekim Emin Bilgiç şu sözleri ile bu durumu özetlemektedir: “Sumerliler’in kavim ve küçük şehir devleti olarak M.Ö. takriben 1900-1800’lerde ortadan kalkmalarından sonra da bu kuvvetli kültürün ve “Sumerlilik”in izleri, bütün

⁶Benno Landsberger, “Mezopotamya’da Medeniyetin Doğuşu” (Çev. Mevrure Osman Tosun), *AÜDTCFD*, C. 2, S. 3, 1944, s.421. Landsberger buna örnek olarak “dingir” kelimesini vermektedir. Kelimenin Proto-Fıratça mı yoksa Sumerce mi olduğunu kesinlikle belirtemeyeceğini dillendirmiştir. Ayrıca yine Sumerce karşılıkları olan “Kingir”, “Zimbir”, “nîmgir” gibi kelimelerin Türkçe’deki “incir”, “kambur”, “suntur”, “tembel”, “sungur” gibi kelimeleri hatırlattığını belirtmektedir Bkz. s.422.

⁷Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 6.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.59.

⁸Yalvaç, s.568. ve ayrıca bkz. dipnot: 14; Landsberger, “Mezopotamya’da...”, s.422.

⁹Georges Roux, “Sümerler Denizden mi Çıktılar?”, *Eski Yakındoğu Sümer’den Kutsal Kitaba* (Der. Jean Bottéro), 2005, s.39-40. Sumerlilerin nereden geldiklerine dair ayrıntılı bilgi için adı verilen yayının tamamı incelenebilir.; Landsberger’in yapmış olduğu analizlerde bu logogramların ne Sumerce ne de Sami Dil ailesine ait olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca buradaki halkı “Proto-Fıratlı’lar” ve “Proto-Dicleli’ler” şeklinde ayırmaktadır bkz. Landsberger, “Mezopotamya’da...”, s.419-429.

¹⁰Roux, s.48.

*Mezopotamya, Suriye-Filistin, bilhassa Anadolu, kısmen Mısır'a yayılmış ve buralar üzerinden klâsik Batı âlemine dolayısıyla bütün dünyaya geçmiş ve bugünlere ulaşmıştır.*¹¹”.

M.Ö. II. Binyılda kopyalarına ulaşılmış “*Sumer Kral Listeleri*”ne göre bir takım bilgiler elde edilebilmektedir. Bu bilgilerin tarihi doğrulukları ne derece gerçeği yansıttığı bilinmemekle birlikte, mitolojik unsurların oldukça fazla yer kapladığı görülmektedir. *Sumer Kral Listesi*’ne göre tufandan önce ve sonra olmak üzere bilgiler verilmiştir. Buna göre tufandan önce hükümdarlıkları binlerce yılı alan sekiz kral ve bulundukları kentleri bilinmektedir. Tufandan sonra ise bilinen ilk üç Sumer Hanedanlığı öğrenilmektedir. Bunlar Kiş, Uruk ve Ur Hanedanlıklarıdır. Erken Hanedanlar (M.Ö. 2900) dönemine ait bilgiler ise çok azdır¹².

Sumerlilerin toplum yapısının farklı sosyal alanlardan oluştuğu bilinmektedir¹³. Bunlar soylular, sıradan vatandaşlar, köleler ve yavaşmanlar şeklinde ayrılmaktadır. Halkın büyük bir çoğunluğu tarım ve hayvanlık ile uğraşmaktaydı. Çeşitli faaliyetler ve kutlamalar ile tapınaklarda fazlaca vakit geçirmekteydiler. Sosyal yaşamlarının içinde tapınakların çok önemli ve ayrı bir yerin olduğunu söyleyebiliriz¹⁴. Eğlenceler ve sosyal faaliyetlerde bulunmayı sevmekteydiler. Bunların büyük bir çoğunluğu Sumerlilerin edebiyatlarına yansımıştır.

1.2. Sumerlilerin Takvimi

Mezopotamya¹⁵ Bölgesi M.Ö. IV. Binyıldan itibaren bölgeye ilk gelen kimseler tarafından yerleşim sağlanarak, iskân edilmiştir. Aşağı Mezopotamya Bölgesine kadar

¹¹Emin **Bilgiç**, “Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri”, *DTCF Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, 1982, s.82. Bilgiç ayrıca “Sumerler” ifadesinin yanlış olduğunu doğrusunun “Sumerliler” şeklinde olması gerektiğini vurgulamaktadır bkz. s.82. Biz tezimizin başlığı gereği, yaygın olarak kullanılan “Sumerler” şeklini kullanmayı uygun gördük.

¹²Koroğlu, s.62-63.

¹³Amélie **Kuhrt**, *Eski Çağ’da Yakındoğu Yaklaşık M.Ö. 3000-330 Cilt I* (Çev. Dilek Şendil), 3.Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.49.

¹⁴Koroğlu, s.66.

¹⁵Mezopotamya kelimesi *mesos* (orta) ve *potamos* (ırmak) anlamına gelen iki kelimenin birleşmesi ile oluşmuştur. Yunan kaynaklarında Suriye’nin bir kısmının içinde bulunduğu “*iki nehir arası*” anlamına gelen bir addır. Bunlar Fırat (2780 km) ve Dicle (1950 km) nehirleridir. Kaynaklara göre yer ismi olan Mezopotamya, ilk olarak İskender zamanında adı konulmuş olan coğrafi bir addır. Onlar da muhtemelen bölge boyunca devam eden ve “*nehir arası*” (Fırat ve Dicle) anlamına gelen bir kelimedenden türetmiş olmalıdırlar. Kelimenin ilk örnekleri, İbrani, Kenan ve Mısır referanslarında şu şekildedir; (Aram) *Naharayim*, *Nahrma/Naharēn* ve *NHRN* vb. Günümüzde bu bölge kuzeyde Toros Dağları, güneyde

inilerek burada uygarlıklar hayatlarını sürdürmeye başlamış ve devam etmişlerdir (**Şekil 1.**). Fırat ve Dicle Nehirlerinin iki kola ayrılması ile birlikte yeryüzünde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Bölgenin bir kısım geniş balçık ovaları ile kaplı iken, geriye kalan bazı kısımlar ise biraz daha tarım yapmaya elverişli bir durumdaydı. Nitekim burada yaşayanların balçığı kurup tarım arazi haline getirmesi ve tarım yapmaya başlamaları ile birlikte, bölgede yaşayan insanların hayatlarında en fazla önem arz eden üç olgu meydana gelmiştir; tarım, hayvancılık ve bereket¹⁶.

Sumerlilerde karşımıza çıkan bol miktardaki tarım, hayvancılık ve bereket ile alakalı olan tanrı(ça) adları ve bunlarla alakalı kullanılan birçok kelimenin var olması, bu önemi gözler önüne sermektedir. Hayatlarının tam orta merciinde olan bu üç olgu ile sosyal yaşamlarına dair fazla miktarda örnek karşımıza çıkmaktadır.

Mezopotamya’da mevsimler Anadolu’da olduğu gibi değildir. Mevsimler genel olarak Yaz (*Emeş*) ve Kış (*Enten*) olmak üzere iki şekilde meydana gelmekteydi. Yaz mevsiminde sıcaklıklar elli dereceye kadar çıkmaktaydı. Kış mevsimi ise, Orta Asya ve İran’dan gelen farklı akımlar nedeniyle soğuk geçmekteydi. Mezopotamya’nın güneyi, kuzeye görece daha sert bir iklime sahipti. Kuzeye doğru gidildikçe tarım arazileri fazlalaşmaktaydı¹⁷. Bölgenin kuzeyinde fazlaca inişli-çıkışlı düzlükler mevcuttu ve burada yoğun tarım yerine, yaygın tarım yapılmaktaydı. Bölgenin güneyinde ise, yağışlarla beslenecek olan tarımı yapmak daha çok kolaydı ve ayrıca sulama kanalları ile birlikte tarım yapmak oldukça mümkündü¹⁸. Bu bağlamda bölge coğrafyasına ilk yerleşenler ve daha sonra yerleşenler, iklim, coğrafya ve yeryüzü şekillerini tanıyıp öğrendikçe durumları değerlendirip, kendi ihtiyaçlarına göre yaşam sürmüşlerdir diyebiliriz.

Basra Körfezi, doğuda Zagros Dağları, batıda ise Suriye Çölü tarafından çevrelenen yerin adı durumundadır. Mezopotamya kelimesi coğrafi bir konumu belirten terim olmakla birlikte, burada köklü uygarlıklar ve sayısız eseler bırakmış olan Sumer, Akkad, Babil ve Assur kültürlerinin kaynaşmış bütünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Köroğlu, s.12.; Jacob J. Finkelstein, “Mesopotamia”, *JNES*, Vol. 21, No. 2, April 1962, s.73.

¹⁶Jean **Bottéro**, *Kültürümüzün Şafağı Babil* (Çev. Ali Berktaş), 4.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s.14-17.

¹⁷Köroğlu, s.14-15.

¹⁸Harriet **Crawford**, *Sümer ve Sümerler* (Çev. Nihal Uzan), 3.Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015, s. 120.

Tüm bunların yanı sıra konumuzla ilgili olması bakımından, Yeni Yıl Törenlerinin tarım ve hayvancılığa bağlı olarak mevsim döngüsünde ortaya çıkıp kutlanması hasebiyle kısaca bölge takvimine değinmek yararlı olacaktır. Sumerce “*yıl*” anlamındaki kelime “*MU*” logogramı ile gösterilmekteydi. Genellikle on iki ay (bazen on üç)¹⁹ döngüsüne dayanmaktaydı. Sumerce “*ay*” anlamındaki kelime ise “*ITU*” logogramı ile gösterilmekteydi. Her ay yirmi dokuz gün, ya da otuz gün çekmekteydi. Bir yıl ise ortalama üç yüz elli dört günden oluşmaktaydı²⁰.

Yıl, yedinci aya denk gelen *Taşrītu* (Teşritu) ayında ve ilkbahar ekinoksundan²¹ sonra meydana gelen, ayın ilk hilal halini almasıyla başlatılmaktaydı. Ay yılı, güneş yılına göre ayarlanmıştır (**Şekil 2.**). Arada meydana gelen on üçüncü ay bu bağlamda meydana gelmiştir. Bu şekilde hesaplanarak üç yüz elli dört günden oluşan bir yıl, ay yılı hesaplamasına göre ortalama üç yüz altmış beş günlük olan güneş yılına denk getirilmiştir. Yapılan bu işlemin Sumerlilerin III. Ur Sülalesine (M.Ö. 2112-2004) kadar gittiği bilinmektedir²².

Mezopotamya’da genel olarak altı aylık süren, iki dönem şeklinde mevsimlerin kabul edildiği görülmektedir. Örneğin Babillilerin ikiye bölmüş olduğu mevsimler şu şekilde idi; Yaz (*EMEŞ/ummātum*) sıcak dönem (*umšum*) ya da hasat dönemi (*ebūrum*) Mart

¹⁹Ay yılına dayalı olarak hesaplanan yıl, güneş yılına dayalı olarak hesaplanan yıla görece eksiktir. Arada sırada bir ay eklenip, yılın on üç aya çıkarılması lazım gelmekteydi. Mezopotamya’da meydana gelmiş olan bu “*artık yıl*” durumunu yılın altıncı ayına eklemiştirler. Bkz. Aydın **Sayılı**, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp Adlı Eserinin Muhtasarı* (Muhtasarı Haz. Mübahat Türker-Küyel), Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 76, Ankara 1996, s.61.

²⁰“Yıl” kelimesi, Akkadça; “*šattu*”, Ugaritçe; “*šnt*”, İbranice; “*šānā*” şeklindedir. “Ay” kelimesi ise Akkadça; “*arḥu*”, Ugaritçe; “*yrḥ*”, Judah ve İsrail’de; “*yeraḥ*” ya da “*ḥōdeš*” anlamlarına gelmekteydi. Bkz. Mark E. **Cohen**, *The Cultic Calendars of the Ancient Near East*, CDL Press, Bethesda Maryland 1993, s.4.

²¹Ekinoks ile ilgili kısmı aynen almayı uygun gördük: “*Kış ortasında Güneş en güneydeki görülür konumuna ulaşır, bu Kış gündönümüdür. Kış ve Yaz gündönümleri arasındaki kuzeye doğru olan yolculuğunun yarısına yaklaştığında gök ekvatorundan geçer. O durumda ta doğudan ve batıdan doğar ve batır ve gündüz ile gece süreleri (iki şafakla birlikte) eşitlenir. Bu yüzden buna ekinoks denir. Bu ilkbahar ekinoksudur, Güneye doğru yolculuğunun yarısında ekvordan geçer. Bu da Sonbahar ekinoksudur.*” William Matthew **O’Neil**, *Zaman ve Takvimler* (Çev. Çiğdem Öndem), İzdüşüm Yayınları, İstanbul 2001, s.31-32.

²²Sayılı, s.60.; Mezopotamya’da kullanılan “Standart Mezopotamya Takvimi” tablosu Cohen, s.303’deki Standart Mezopotamya Takvimi’nden ve Marc J.H. **Linssen**, *The Cults of Uruk and Babylon The Temple Ritual Texts as Evidence for Hellenistic Cult Practises*, BRILL, Leiden-Boston 2004, adlı eserin bilgilendirme başlığından önce verilen “Aylar” adlı takviminden gerekli bilgilerin alınarak tarafımızdan birleştirilmesi şeklinde oluşturulmuştur. Sumerliler ile ilgili olan kısımda bu takvimden yararlanılması tören mahiyetinin anlaşılması açısından bizce gerekli görülmektedir.

ayında başlamaktaydı; Kış (*ENTEN*) ya da soğuk dönem (*kuş ş um*) Eylül ayında başlamaktaydı²³.

Mezopotamya Takvimi büyük olasılıkla M.Ö. IV. Binyılda belki daha erken dönemlerden itibaren bu bölgeye yerleşmiş olan Sumerliler tarafından kullanılmıştır. Buradan daha sonra Akkadlar, Babilliler, Assurlular ve Yahudiler tarafından kullanılmış, tam olarak olmasa da Yunanlıların takvim uygulamasına etki etmiştir²⁴.

Yukarıda verdiğimiz bilgilere göre ve belirttiğimiz üzere Sumerliler tarım ve hayvancılığa önem vermiş, birçok bilgilerini çivi yazılı tabletlerine kaydetmiş, sistemli olarak sosyal yaşam süren bir topluluk olmuşlardır. Özellikle verimli toprakları kullanarak geçimlerini sağladıkları için herhalde mevsimlere dayalı olarak ayarladıkları yıl ve takvim sistemi onlar için çok büyük bir önem arz etmiş olsa gerek. En nihayetinde Sumerlilerin kutlamış oldukları bazı tören ve bayramlarda bunu göz ardı etmemeleri bu düşüncemizi destekler nitelikte olabilir. Nitekim artık yıl olarak on üçüncü ayı eklemeyi bulmaları ve kullanmaları onların matematik ve astronomi gibi bilim dallarında ne kadar ileri düzeye geldiklerinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Kısaca verilen tüm bu bilgilerden sonra Yeni Yıl Törenlerine geçmek uygun olacak, tören mahiyetini anlamamız kolaylaşacaktır.

1.3. Akītu Festivali

Mezopotamya Bölgesi'nde yaşayan Sumerlilerin tarım ve hayvancılık ile uğraşıp, yüksek bir kültür seviyesi oluşturdıklarını belirtmiştik. Sumerliler sosyal yaşama ve ayinlere oldukça önem vermekteydiler. İcra ettikleri ayin ve ritüellerden inandıkları şeylere ne kadar sadık bir uygarlık olduğu belli olmaktadır. Nitekim bunun kanıtı olarak Sumer heykelleri ve tapınak isimlerinin anlamları gösterilmektedir²⁵. Din konuları, hayatî konular kadar büyük bir öneme sahipti. Tanrılarına dua etmeyi, kurbanlar

²³Cohen, s.7.; Mezopotamya'da mevsimleri bilen insanlar, Tanrıların yazın; *Enlil*, sonbahar; *Anu*, kışın; *Ea*, ilkbaharda; *Anu* da olmak üzere algılamışlardır bkz. Sayılı s.60.

²⁴O'Neil, s.111.

²⁵Buna örnek olarak E.KUR; “*dağ evi*”, E.SANG.İLA; “*başı göğe yükselen ev*”, E. ANNA; “*gök evi*” adlar verilmiştir bkz. Kadriye **Tansuğ** ve Özel **İnanlı**, “Sumerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış”, *AÜDTCFD*, C. 7, S. 4, 1949, s.551.

sunmayı, ayin ve merasimlerde bulunmayı, bayramlar kutlamayı, çeşitli ritüeller gerçekleştirmeyi birer vazife olarak görmüşlerdir²⁶.

Sumerlilerin dini çok tanrılı (*politeizm*) bir sisteme sahipti²⁷. “*Tanrılar Panteonu*”²⁸ adı verilen bir sistem kurmuşlardır. Nitekim *Benno Landsberger* bu başarıyı, Sumerlilerin manevi başarılarının arasında ilk sıraya yerleştirmektedir²⁹. Sumer-Babil Tanrı panteonuna dahıl olan dört bine yakın tanrı ve sembollerinin olduğu düşünülmektedir. Tespit edilmeleri oldukça zordur ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte bu tanrıların büyük bir çoğunluğunun *kült* alanında yeri bulunmamaktadır. Kült alanında yeri olanlar ise çeşitli tanrılara eklenip, dönüştürülmüşlerdir. Tanrı tipleri aynı olmasına karşın, yerel uygulamalarda adları farklıdır³⁰.

Meydana gelmiş olan bu panteon sisteminin Er Hanedan Dönemi (M.Ö. 2900)’nin sonuna kadar tamamiyle kurulmuş olduğu belirtilmektedir. Tanrılar Panteonu’nun üç özelliğinden bahsedilmektedir; birincisi sistemin en önemli özelliği tanrıların insan şeklinde canlandırılması (*antropomorfizm*) ve betimlenmesidir, ikincisi yerel tanrıların doğa ve kâinat şeklinde düşünölmeye başlanması, üçüncüsü betimlenmiş olan tanrıların uyumlu bir şekilde sistem içerisinde birleştirilmeleridir³¹.

Sumerlilere göre tapınaklarda nasıl bir düzen işliyorsay, dünyanın işleyiş şeklide o biçimdeydi. Kültlerde, özellikle bayramlarda tanrılar ne kadar büyük bir kozmik özellik

²⁶Bilgiç, s.114.

²⁷Bilgiç, s.115.

²⁸Kısaca Tanrılar topluluğu ya da tanrılar âlemi diyebiliriz. Bu konu hakkında bkz. Georges **Roux**, *Ancient Iraq*, Third Edition, Penguin Books, England 1992, s.85-93.; Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Thorkild **Jacobsen**, *The Treasures of Darkness A History of Mesopotamian Religion*, Yale University Press, New Haven and London 1976, s.75-165.

²⁹Benno **Landsberger**, “Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları” (Çev. Mebrure Osman Tosun), *AÜDTCFD*, C. 3, S. 2, 1945, s.138.

³⁰Mebrure **Tosun**, “Sümer-Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerine Bir Araştırma”, *AÜDTCFD*, C. 18, S. 3.4, 1960, s.263-264.

³¹Tanrıların Er Hanedan Dönemi (M.Ö. 2900)’nden itibaren istisnasız olarak insan şeklinde betimlendiği belirtilmektedir. Bunların silindir mühürler üzerinde betimlemeleri mevcuttur. Bkz. Landsberger, “Sümerlerin Kültür...”, s.138. ve Roux, *Ancient...*, s.86.; Tanrılar insan şeklindedir. Hayvan, yılan, boğa gibi hayvanlar tanrıların sembolleridir. Bazen yılan vb. şekilde denk gelse de istisnai ve ikincil durumdadırlar. Tanrıların insan şeklinde betimlenmesi, Mezopotamya’yı, Mısır ve Batı medeniyetlerinden tamamen farklı bir yere koyan özellik olarak dillendirilmiştir. İstisnai olan ikincil durumdakileri melez yaratıklar “*demon*” (cin) adı verilen ayrı bir sınıfı oluşturmaktadırlar. *Demon*’lar asıl tanrılardan sayılmazlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Landsberger, “Sümerlerin Kültür...”, s.138-139.

taşıyorsa, yeryüzü hayatında da o tanrılar o kadar yerleşmiş oluyorlardı³². Tanrılarda insanlar gibi fonksiyonlara sahiplerdi. Evlenip, çocuk sahibi olabilirlerdi. Yıkanıp, süslenip kokular sürebilirlerdi. Arkadaşlarını ya da birbirlerini ziyarete gidebilirlerdi³³.

Tanrılarının hepsinin aynı öneme sahip olmadığını Sumerliler kavramışlardı. Sumer panteonu bir kral ve bir meclis şeklinde iş görebilecek biçimde tasarlanmıştır. Bunlar iki şekilde idrak edilmiştir “*yazgıları belirleyen*” yedi tanrı ve “*büyük tanrılar*” olarak kabul edilen elli tanrı şeklindeydi. Sumer panteonunda en önemli tanrı olarak karşımıza çıkan Enlil (*hava tanrısı*), ayin, mit vs. alanlarda sıkça rol oynayan bir tanrıydı. Nitekim onun ülkeye bolluk ve bereket getirdiğini düşünüyorlardı. Ayrıca insanların tarım ve hayvancılıkta kullandıkları saban ve kazmayı o yaratmıştı³⁴.

Jean Bottéro eserinde çok tanrıcılık ve insanbiçimcilik hakkında şöyle söylemektedir; “*Zira Eski Mezopotamyalılar dinlerinin konusunu oluşturan Doğaüstü’nü, kutsal’ı, ancak belli sayıda kişilik yoluyla tasavvur edebilmişler -kesinlikle çok tanrıylıdılar- ve insanı model almışlardır; bu tanrılar bilinçli olarak insanbiçimli düşünülmüştü.*”³⁵. Bütün bu tanrılarının ortak adına Sumerliler “*dingir*”, Akkadlılar “*ilu*”, adını vermişlerdir. Bu iki kelime tam olarak onların anlamış olduğu “*tanrısıl*”ın mahiyetlerini bize anlatamamakla birlikte, bu “*tanrısıl*”ın betimleme şeklini nereden alınmış oldukları da bilinmemektedir³⁶.

Sumerlilerin dünyayı algılayış tarzlarında ve dinlerini yaşamalarında kuşkusuz iki önemli kavramın yeri büyüktür. Bunlar ritüellerdir ve ayinler. Sumerliler, insanların, tanrılara hizmet amaçlı yaratıldıklarını düşünüyorlardı. Bu sebepten ötürü onları mutlu

³²Tansuğ ve İnanlı, s.551.

³³Tanrılara sunulan yemek ve içki fasılları örneği ayrıntısı için bkz. Jean **Bottéro**, *Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar* (Çev. Mehmet Emin Özcan ve Ayten Er), 2.Baskı, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2012, s.251.; Ayrıca Şölenler için bkz. Esmâ **Öz**, “Çivi Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Mezopotamya’da Kral Sofraları ve Şölenler”, *Turkish Studies*, Vol. 11/1, Winter 2016, s.109-130.

³⁴Samuel Noah **Kramer**, *Tarih Sümer’de Başlar Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk* (Çev. Hamide Koyukan), 2.Baskı, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2002, s.107-120.; Ayrıca şunu belirtmekte fayda vardır Sumerliler’deki on beş büyük kült merkezinin her birinin kendine has tanrı(ça)sı vardır. Bunlar bayram, törenler ve ayinlerde karşımıza çıkmaktadır. Landsberger, “Sümerlerin Kültür...”, s.139.

³⁵Bottéro, *Mezopotamya...*, s.235.

³⁶Bottéro, Çivi yazılı tabletlerde “*tanrısıl*”ı belirtmek için kullanılan “*yıldız*” şeklindeki işaretten yola çıkarak “*tanrısıl*”ı nasıl anladıklarına dair bir takım fikirler söylemektedir. Bu işaret “*yukarıda olan*”, somut anlamda evrenin üst kısmı “*yukarı*”yı, “*gökyüzü*”nü göstermektedir. Bu bağlamda “*tanrısıl dünya*”, “*bu dünyanın üstünde*” olan, bir anlamda “*göksel*” olarak hayal edildiği düşünülmüş olmalıdır şeklinde belirtmektedir. Bkz. Bottéro, *Mezopotamya...*, s.235-236.

ve tatmin edecek şekilde görevlerini yerine getirmeleri gerekiyordu. Ayrıca görevlerini gerçekleştirirken ellerinden gelen en mükemmel şekli yapmaları gerektiğinin farkındaydılar. Bu yüzden Sumerliler *kült*³⁷ görevlerini yerine getirdikleri zaman hiç usanmadan bunu sürekli tekrar ederek belirtmekteydiler³⁸.

Kült merkezinin ilk başında sosyal yaşamda büyük bir öneme ve işleve sahip tapınaklar gelmekteydi. Tapınaklar dört metreye beş metre boyutlarındaki kutsal alanlardı. Daha çok şu iki özelliği taşımaktaydılar; tanrının heykeli için bir niş ve nişin önünde bulunan kerpiçten sunak³⁹. Mezopotamya’da tapınaklar ve saraylar “ev” düzeninde işlemekteydi. Kimi zaman tapınaklara sosyal, toplumsal ve ekonomik sorumluluklarda yüklenmiştir (Şekil 3.). Tapınaklarda çalışan pek çok sayıda personel olduğu görülmektedir. Örneğin; hem rahip hem de idareci görevinde olan başrahip (*sanga*), çeşitli kötü ruhlardan arındırmak için kötü ruh kovucular, şarkıcılar (*naru*), tanrıları müzikle yatıştırmakla görevli olan kimseler (*kalû*) yazıcılar ve tapınakta çeşitli işlere bakan idareciler vs. şeklinde sıralanmaktadır⁴⁰.

Tapınaklar M.Ö. III. Binyıl boyunca aynı modelde kullanılmaya devam etmiştir. Bu tarihten sonra tapınaklar genişleyerek büyük yapılara dönüşmüşler “*ziggurat*⁴¹” (*basamaklı kuleler*) adı verilen yapı tarzı ortaya çıkmıştır⁴². Zigguratların adları genellikle birçok yerde “*dağ*” sözcüğü ile zikredilmektedir. Ayrıca yüksek yerler de genel anlamda “*kutsal mekân*” olarak kabul görmektedir. Zigguratların bir mabedi desteklediği düşünülmektedir. Ayrıca birçok bilim adamı bu mabedin “*Kutsal Evlilik Töreni*” ve oldukça değerli bir öneme sahip olan “*Yeni Yıl Kutlama*”ları gibi kült

³⁷Bottéro’nun “*kült*” hakkındaki açıklaması durum çok güzel izah etmektedir: “*Her şeyden önce, tam anlamıyla kült, deyiş yerindeyse “tanrımerkezli” dinsel usuller “tanrıların hoş tutulmasına”, başka bir deyişle, tamamen verenin yönetimiyle uğraşan bu üstün kişilerin zenginlik içinde ve tasasız bir varlığı aşağıdaki (yeryüzündeki) krallardan daha iyi ve daha büyük bir mutlulukla sürdürmeleri için gerekli ya da yararlı her şeyin sağlanmasına dayanıyordu.*” Bkz. Bottéro, *Mezopotamya...*, s.250.

³⁸Samuel Noah **Kramer**, *Sümerler Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri* (Çev. Özcan Buze), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2016, s.181.

³⁹Kramer, s.181.; Tanrı heykelleri genelde değerli ahşap çeşitlerinden yapılmaktaydı. Heykellere altın işlemeli süslerle yapılmış kumaşlar giydirilirdi. Heykeller özel atölyelerde imal edilir ve bakım ve onarımları yapıldı. Oldukça ayrıntılı ve gizli kutsama ayinleri ile heykellere “*yaşam*” verilirdi”. Tanrının burada kral gibi yaşaması sağlanmıştır ve saray adetlerine göre hizmet görmüştür. Joan **Oates**, *Babil* (Çev. Fatma Çizmeli), 2.Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015, s.185.

⁴⁰Oates, s.185.

⁴¹Şehir planlama, tapınak mimarisi ve zigguratlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Crawford, s.62-91.

⁴²Kramer, s.182-183.

ayinlerin merkezi olduğunu düşünmektedirler⁴³. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında ritüeller, kutlamalar ve törenlerden örnekler vermeye çalışarak bu kanıya ait bakış açısı sunulmaya özen gösterilecektir.

Bayram kutlamaları, törenler ve ayinlerin üzerinde tanrı ve tanrıçaların çok büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Karşılaştığımız örneklerde sürekli onların varlığını hissetmekteyiz. Bundan dolayı Sumer Panteonu'nun iyi bir şekilde anlaşılması ve işlevinin çok daha detaylı olarak irdelenmesi gerekmektedir. Yine kutlamalarda ve törenlerde, sık sık karşımıza çıkan bir diğer husus ise tapınak ve mabetlerin işlevidir. Tapınak ve mabetlerin fonksiyonları, çivi yazılı tabletlerde ve arkeolojik kalıntılarda varlıklarını bize göstermektedirler. Tezimiz sınırlaması gereğince belirtilen hususların mahiyetine dikkat çekmekle yetinmeği uygun görmekteyiz. Nitekim bu hususlar farklı çalışmaları oluşturacak kadar değerli özelliklere ve detaylı açıklamalara sahiptirler.

1.3.1. Zagmu(k) Bayramı

Eski Mezopotamya'da Törenlerin⁴⁴ çok önemli bir yeri ihtiva etmiş olduğu bellidir. Nitekim “*Ningirsu'nun Arpasını Yeme Ayı*”, “*Ceylan Yeme Ayı*”, “*Şulgi Bayramı Ayı*” gibi çeşitli ay isimlerinden anlaşılacağı üzere her yıl tekrarlanmakta ve kutlanmakta olan birçok bayramın varlığından haber olmaktadır. Bu bayramlardan bazılarının günlerce kutlandığı ve bayramlarda özel kurban sunumu, geçit törenleri vs. aktivitelerin yapıldığını çivi yazılı belgelerin çevirileri ile görebilmemiz mümkün olmaktadır. Tüm bunlara ek olarak yeni ayın doğduğu zaman, her ayın yedisinde, onbeşinde ve ayın son gününde düzenli olarak yapılan aylık bayramlar dışında, yıllık bayramlar da mevcuttu⁴⁵. Buradan aylık bayramlar ve yıllık bayramların fazlaca yer kapladığını ve sık sık etkinlikler yapıldığını anlamaktayız. Herhalde tanrı(ça)lar bu etkinliklere katılmaktan başka işlere vakit ayırmaya belki de zaman bile bulamıyor olabilirlerdi.

Kültün en yüksek noktasını bayramlar teşkil etmekteydi. Bayramların tanrıları memnun ve tatmin etmekten ziyade, bazı olayların tespiti, tanrıların düğünleri, kutsanması, bereketin kaçması ve tekrar bereketin yeryüzüne geri gelmesi ve her yılın yeniden

⁴³Crawford, s.87-88.

⁴⁴Sumerlilerin dışında Mezopotamya Bölgesi'nde yaşanan Akkad, Babil ve Assurlular'ın kutlamış oldukları aylık ve yıllık törenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Suzan Akkuş Mutlu, “Eski Mezopotamya'da Törenler”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2012. Sumerlilerle ilgi olan kısım için bkz. Akkuş Mutlu, s.15-45.

⁴⁵Kramer, *Sümerler Tarihleri...*, s.187.

tespiti şeklindeydi gerçekleşmekte olduğu bilinmektedir. Her şehrin kendi baş tanrısı olduğu için ayrıca bayramların çok çeşitli olduğu anlaşılmaktadır⁴⁶. Bunlardan biri ve çok değerli bir öneme sahip olanı *Yeni Yıl Bayramı*'dır.

Yeni Yıl Bayramı, Sumerlilerde *Zagmu* (Zagmuk) ya da *Ákiti* (Akkadça Akītu) olarak bilinen adlar altında kutlanılmıştır. Tarım-hayvancılık-bereket ve mevsimsel döngü ile doğrudan ilişkili olan Yeni Yıl Bayramı hakkındaki görüşünü *A.Tuba Ökse* şu şekilde belirtmektedir: “*Yeni yılın başlaması, doğaya bağımlı bir yaşam süren ve ağırlıklı olarak tarımla geçinen toplumlarda mevsim döngüsüne dayanır. Eski Önasya’da yeni yıl doğanın canlanması, bitki ve hayvanların büyüyip çoğalarak yeni bir yaşama başlaması ile özdeşir. Yeryüzündeki yaşamın sürebilmesi için temel maddeler olan su ve toprak, tarımcı topluluklar için yaşamsal öneme sahiptir. Su pınarlar, nehirler, göller halinde ortaya çıkar, yağmur olarak gökten iner ve toprağa katılarak bitkilerin üremesi ve büyümesini sağladığından, ana dinsel kavramlar haline gelmiştir.*”⁴⁷.

Mezopotamya Bölgesi’nde kutlanan önemli bir bayram olan *Akītu Festivali*, Sumerliler dönemine kadar giden eski bir bayramdır. Sumerliler zamanında oldukça özenle kutlanan bu bayramın birden ortaya çıkmayacağını düşünmekle birlikte, bu bölgede Sumerlilerden önce yaşayan kültürlerin kutlamış olabileceğini ve Sumerlilerin etkilenip, benimseyerek devam ettire geldiğini düşünebiliriz. Nitekim bir takım arkeolojik kalıntılardaki ritüel örneklerinin bereket-tarım-hayvancılık üçgeninde olması bu düşüncemizi destekler nitelikte olabilir. Bu bayramın Sumerlilerden sonra Akkad, Babil, ve Assur gibi medeniyetlere geçmiş olduğu çivi yazılı tabletlerin çevirileri ile görülmektedir. Nitekim Akkad, Babil, ve Assur’a ait olan *Akītu Festivali*⁴⁸ şeklinde geçen ve ortak olarak kutlanan bu bayramın kayıtları ve kutlanış yöntemine dair bilgilerin, Sumerlilere görece daha fazla olduğu aşikârdır.

⁴⁶Tansuğ ve İnanlı, s.562., dipnot: 10.; Ayrıca “*Bayram*” kelimesinin Sumerce karşılığı: “*Ezem*”, “*Ezen*” ve ya “*Esemen*” şeklindedir. Kelimenin Akkadçası: “*isinnu*”, “*isinnū*”, “*isinnāti*” şeklindedir. Ek olarak “*Um-İli*”, “*Aqitu*”, “*Tasittu*” ve “*Melultu*” gibi isimler adı altında da varlıkları görülebilmektedir. Bkz. Tansuğ ve İnanlı, s.562. dipnot: 10.; CAD, I-J, s.195-197.; ePSD.

⁴⁷A.Tuba Ökse, “Yeni Yıl ve Bayramlar Eski Önasya ve Anadolu”, *Aktüel Arkeoloji*, S.43, Ocak-Şubat 2015, s.72.

⁴⁸Başlık seçiminde bayramın ortak ve yaygın halinin “*Akītu Festivali*” olması hasebiyle bu şekilde kullanılması uygun görülmüştür.

Genel itibari ile bu bayramın “*Akītu Festivali*” olarak geçmekte olduğu görülmektedir. Sumerliler “*yılın başlangıcı*” nı Sumerce olan “*Zagmu*”⁴⁹ kelimesi ile adlandırmışlardır. Kelime “*Zagmuk*” olarak da geçmektedir. “*Zagmu*” kelimesinin tam anlamı ile “*yılın bitişi*” şeklinde tercüme edildiği görülmektedir. “*Mevsimlik Yılın Başlangıcı*” *Zagmu*’nun sosyal yaşamdaki ekonomik rolü ile önem arz eder bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim *Zagmu* kelimesi, gelmekte olan yeni yıl için, önceki yılın, finansal hesaplarında ve idari konularda, tapınak ve kraliyet konutlarında, yılın bitişi ilgi olan fazla sayıdaki çivi yazılı tabletler hesapları ile III. Ur Sülalesi Dönemi (M.Ö. 2112-2004)’nde karşımıza çıkmaktadır⁵⁰. Kelime Akkadca “*Yeni Yıl*” anlamını, “*Yılın Bitişi*” anlamından alarak “*zagmukku*” şekline bürünmüştür⁵¹.

Tezimizde ilk olarak “*Zagmu*” şeklinde geçen veya “*Zagmu*”nun sekiz farklı versiyonu ile geçen ifadelerin olduğu bir pasajdan alıntı yaparak tören mahiyetini belirtmeyi uygun görmekteyiz.

Ninegala olarak Inana'ya bir İlâhi (Inana D)⁵² :

“*Yeni Yıl*’da,

Dumuzid’in Festivali’nde,

Senin eşin Ama-uşumgal-ana,

Kral Dumuzid,

Adımlar ileri senin için.

Gözyaşları döküldü senin için, Inana,

Kurbanlar sunulur.

Yeraltı Dünyası’nın kanalları açılır senin için,

Ve Tanrılar için dökülen anısal şaraplar senin için.

⁴⁹ePSD kelimeyi iki anlamda vermektedir; 1. “*Yeni Yıl*”, 2. “*döngü başlangıcı*?” şeklindedir. Kelime sekiz farklı versiyonu ile çivi yazılı tabletlerde doğrulanmıştır ayrıntı için bkz. ePSD.

⁵⁰Cohen, s.14.; Ayrıca kelimelinin hangi yıllar daha çok kullanıldığı için bkz. ePSD.

⁵¹Cohen, s.14.; Akkadca “*zagmukku*” “*Yeni Yıl (Festivali)*” şeklinde verilmiştir bkz. ePSD; Ayrıntı için bkz. CAD, Z, s.12.; AHw, S-Z, s.1502.

⁵²ETCSL c.4.07.4

en din adamları, lumaḥ din adamları ve nindiḡir din kadınları,

Ve ölü luzid ve amalu,

Yemek yerler senin için,

Hayaletler uzaklaştırılır,

Ve su içilir senin için,

Hayaletler uzaklaştırılır.

Senin kutsal gölge onların yerine yerleştirilir.”

Pasaj, “Ninegala” olarak da bilinen İnanna’ya (*Inanna*) işaret edilen övgü olarak yazılmış ilahinin bir kısmı şeklindedir. İlahiler, bayram törenlerini anlatan kısımları barındırması hasebiyle önemli bir yeri teşkil etmektedirler. Yeni Yıl Bayramının “*Dumuzid Bayramı*” olarak da geçtiği görülmektedir. Burada kastedilen eş “*Ama-ušumgal-ana*”, Çoban Tanrı olarak (ayrıca bitki ve yeraltı dünyası tanrısı) bilinen Dumuzi (*Dumuzid*, *Tammuz*)’dir. Bilinen diğer adı “*ama.ušum.gal.(an.na)*” şeklindedir⁵³.

Adımların Dumuzid’e doğru olması ifadesi tören şeklinde kutlanmakta olan alayın yürüyüşünün yapıyor olduğunu aklımıza getirebilir. Nitekim buna benzer bayram kutlamaları ifadeleri mevcuttur. Yeraltı Dünyası’nın kapılarından kasıt herhalde İnanna’nın yeraltına inışı ile alakalı olsa gerektir. İnanna’nın daha sonra kocası Dumuzi ile birleşmesi ve bolluk-bereketin gelmesi kast ediliyor olabilir. Bu yorumu yapmamızın nedeni “Kutsal Evlilik Töreni” olarak bilinen ritüelin altyapısında böyle bir mitosun olmuş olmasından dolayıdır. Yine kurban sunumun yapılması Sumerliler dışında Mezopotamya Bölgesi’nde sıkça yapılan bir ritüel olduğu bilinmektedir⁵⁴. Zira başka

⁵³Ayrıntı için bkz. Gwendolyn **Leick**, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, Routledge, London 1991, s.31.; III. Ur Sülalesi Dönemi (M.Ö. 2114-2004)’nde bayramın takvime, altıncı ay olarak “*ezem-dumu-zi*” adıyla bu ismin eklendiği bilinmektedir bkz. Cohen, s.69.; Drehem Kayıtları’na göre “*ákiti*” ismi Lagaş (M.Ö. 2570-2342) kentinde Sargon Dönemi (M.Ö. 2334-2279) ve daha sonrasında “*itu-ezen-dumuzi*” şeklinde geçmektedir. Stephen **Langdon**, *Tablets From the Archives of Drehem With a Complete Account of the Orijin of the Sumerian Calendar, Translation, Commentary and 23 Plates*, Librairie Paul Geuthner, Paris 1911, s.11.

⁵⁴Mezopotamya’da kurbanların “*kanlı*” ve “*kansız*” olarak ikiye ayrılmakta olduğu bilinmektedir. Kanlı kurbanlar hayvan ve insanlardan oluşmaktadır. Kansız kurbanlar ise daha çok bir takım yiyecek ve içecek gibi besin öğelerinden oluşmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Suzan **Akkuş Mutlu**, “Eski

metinlerde de kurban sunularının geçmesi buna önem verdiklerinin göstergesi şeklinde yorumlanabilir.

Tapınak ve panteon sistemi için ayin ve ritüellerde su, şarap ve bira sunan ve saçanlardan, tütsüler yakılması vb. ritüellerden bayram ve törenlerin rolleri ve yapılan etkinlikler doğal sayılmaktadır⁵⁵. Burada karşımıza “libasyon” eylemi çıkmaktadır. Libasyon uygulaması Tanrı için sunulan sıvı bir şeyin dökülmesi ile gerçekleşmekteydi. Dökülen sıvı şey, soğuk su ya da kutsal su olabilirdi. Ayrıca ritüellerde bira ve şarap kullanılmaktaydı. Bunlardan ziyade süt, bal, yağ ya da krema da kullanıla bilinirdi. Sıvı olan şeyler bardak, kâse, küçük şişe gibi ya da bazen başka değerli bir materyalle bu uygulama gerçekleştiriliyordu⁵⁶.

Herhalde burada içilen için su libasyon uygulamasında kullanılan özel bir su olsa gerek diye düşünmekteyiz. Ayrıca ruhların uzaklaştırılması ve gölgesinin onların yerine yerleştirilmesinden kastın ne olduğunu henüz çözmedik. Fakat burada belirtilen durumun İnanna'nın yeraltına inerken ki bazı durumları ve oradaki *demon*larla alakalı olarak geçen olaylarla ilgi bir durum şeklindeki bir belirtme olabilir gibi düşünmekten de kendimizi alamamaktayız.

Tapınak görevlilerinin arasında, din adamları ve din kadınları mevcuttur. Burada onlar tanrıları temsilen yemek yeme ritüeli gerçekleştiriyorlar gibi görünmektedir. İleriki sayfalarda değineceğimiz “*Kutsal Evlilik Töreni*”nin de tanrı ve tanrıça adına, bir din adamı ve bir din kadını tarafından gerçekleştirildiğini biliyoruz⁵⁷.

Mezopotamya’da Tanrılara Sunulan Kurbanlar”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, S. XVII, Mart-2014, s.1-2.

⁵⁵Kramer, *Sümerler Tarihleri...*, s.187.; Bilgilerimize ek olarak “*Anısal Libasyon*” anlamının tam olarak neyi kastettiğini henüz çözmemekle birlikte herhalde mecaz bir anlam yüklenerek ifade edildiği kanaatini taşımaktayız. İnanna'nın Yeraltına inerken çektiği acılar veyahut yeryüzüne çıktığında kocası Dumuzi ile birlikte olması sonucu mutluluğun hatırlatılması şeklinde düşünüle bilinir mi? Belirtmenin yararlı olabileceğini düşünmekteyiz.

⁵⁶Jeremy **Black** and Anthony **Green**, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia An Illustrated Dictionary*, The British Museum Press, London 1992, s.117.; Libasyon Sumerce “*bur*” olarak geçmektedir. Kelimenin dört anlamı mevcuttur; 1. “(besin) sunu, kurban”, 2.”yemek-zamanı”, 3.“(taş) kase”, 4.”bir din adamı” bkz. ePSD. Tüm bu anlamlara baktığımızda yemek yenip, libasyon yapılması doğal bir ritüel olarak karşımıza çıkmaktadır.; Kurban, sunu ve libasyonu karşılayacak Akkadça kelime ise “*nīqu*”dur bkz. CAD, N/II, s.252-259.

⁵⁷Eski Mezopotamya’da din kadınlarının konumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf **Kılıç** ve H.H.**Duymuş**, “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, *TSA*, Yıl 13, S. 1, Nisan 2009, s.159-178.

Zagmu ile ilgili olarak şunu belirtmekte fayda olacaktır. Daha önce de ifade ettiğimiz *Zagmu* Bayramı ile ilgili olan içerik örnekleri Ur Dönemi ekonomik kayıtlarda görünmekle birlikte, tam olarak özel bir bayram veyahut Yeni Yıl Bayramı kutlamalarının çok da açık olarak görülmediği belirtilmiştir. Bayram daha çok gelecek yıl için stok hesaplanması ile ilişkilendirilmiş olduğu görülmektedir⁵⁸.

1.3.2. Akītu Festivali

Mezopotamya Bölgesi'nde kutlanan "Yeni Yıl Töreni"nin diğer adı ise "*Ákiti*"⁵⁹dir. Daha önce de belirttiğimiz üzere oldukça eski olan bu bayramın, III. Ur Sülalesi (M.Ö. 2112-2004)'nden ziyade, bilinen en eski kayıtlarının *Fara Dönemi* (M.Ö. III. Binyılın Ortaları)'ne kadar gittiği görülmektedir. Kayıtlar muhtemel olarak *Nippur* şehrinde kutlanan törenlere aittir ya da *akītu binası/yapısına* ait olan referanslar şeklindedir. Şehirlere göre *ákiti*'nin kutlanış ayları farklı gözükmetedir. *Ur* şehrinde birinci ve yedinci ayda, *Nippur* ve *Adab* civarlarında ayın "*tam ay*" olduğu dördüncü ve on ikinci ayda ve *Uruk* şehri boyunca yedinci ayda kutlanmaktaydı⁶⁰. Yeni Yıl Bayramı olarak kutlanan *ákiti*'nin genel anlamda yılın birinci (*Nisannu*) ayında ya da yedinci (*Tašrītu*) aylara denk gelen zamanlarda kutlandığını kabul edebiliriz. Mevsimsel gün dönmeleri bu aylara denk gelmekteydi. Bu sebepten dolayı bu aylar daha önemli gözükmetedir.

Akītu yapısı ile ilgili olan bilgileri Sumerlilerden sonra Babililerde kutlanan Akītu Festivali'nde de karşımıza çıktığını görmekteyiz. "*Akītu Tapınağı*" ya da "*Bīt- Akīti/u*"

⁵⁸Ayrıntılı bilgi için bkz. Cohen, s.14. dipnot:1.; Jacobsen, s.124.; Ancak öyle farz ediyoruz ki böyle bir ayrıntıdan ziyade "*ákiti*" ile birlikte *Zagmu(k)*'un genel itibarıyla "Yeni Yıl Bayramı" olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

⁵⁹ePSD "*ákiti*" için iki anlam vermiştir; 1. "*Yeni Yıl'da bir Festival*", 2. "*ay adı*", bilinen altı farklı adının olduğu görülmektedir. Ayrıca kullanım yılları için aynı sözlüğe bakabilirsiniz.; Bayramın Akkadça adı ise "*akītu*" dur bkz. CAD, A, s.267-272., AHw, A-L, s.29.; Drehem Kayıtlarına göre "*ákiti*" ismi şu şekilde bir değişim geçirmiştir; Altıncı ay olarak; "*ezen-še-kur-^d ningirsu*" (Sargon Öncesi) (M.Ö. 2630-2316), "*ezen-^d dumuzi*" (Lagaş'da Sargon Dönemi) (M.Ö. 2570-2342), "*ezen-³-^d dumuzi*" (Lagaş'da Dungi Dönemi), "*gin-^d innini*" (Normal Nippur ismi), "*á-ki-ti*" (İkinci Nippur ismi) tablo için bkz. Langdon, s.15.

⁶⁰Cohen, s.401.; Drehem Kayıtları'na göre "*ákiti*" isminin ve Nippur Şehri'nde "*itu gin-^d innini*" (Tammuz Festivali'nin Ayı) şeklinde olduğu bilinmektedir. Burada aya Innini ya da Iştar'ın (Inanna) görevi yüklenmiştir. "*itu ezen-^d dumuzi*" ve "*itu gin-^d innini*" adları isimlerini Iştar'ın dünyadan yeraltına inmesi, Tammuz (Dumuzi)'un yeryüzüne dönmesi tabiat mitinden almaktadır. "*ákiti*" isminin Sargon Öncesi (M.Ö. 2630-2316) isminin "*ezen še-kur-^d ningirsu-(ka-ka)*" (Ningirsu'nun Arpasını Yeme Ayı) olarak geçtiği belirtilmiştir. *Ningirsu* (Ninib) erken zamanlarda "*Bahar Güneşi*"ni ve onun adına yapılan "Festivali" temsil etmekteydi. Daha sonraları "*Tammuz*" olarak kabul görmüş ve onun yeraltına inişi doğal olarak kabul edilmiştir. Langdon, s.11.

şeklinde bu yapının adlandırıldığını biliyoruz⁶¹. Bît-Akītu “*Festival Evi*” ya da “*Yeni Yıl Bayram Evi*” şeklinde çevrilmektedir⁶². “*Akītu Evi*” tapınak olabileceği gibi, su ile alakalı olan veya sulama kanalı olan bir yerin yanına da kurulabilen bir yapıda olabilirdi. Şehrin ana mabedi olan bu küçük yapı, genelde bir tören yolu ile bağlantılı bir şekilde yapılmıştır. Örneğin yeni yıl töreninde tanrı heykelleri, şehir dışında olan yapıya yol boyunca taşınarak törenin yapıldığı yere getirilirdi. Akītu tapınaklarında yanında sebze ve meyve bahçeleri bulunurdu. Ayin ve ritüellerde kullanılmak üzere çeşitli hayvanlar beslenmekteydi. Bu yapının Babil’de olduğu gibi Assur ve Uruk Şehri’nde de şehir dışında (*extramural*) olan bir yapı olduğu bilinmektedir (**Şekil 4.**)⁶³.

Ákiti’nin hangi aylarda olduğunu kısaca açıklamaya çalışırsak Ur şehrinde yedinci aydaki kutlanan festival “*ákitişunum*” yani “*tohum bayramı ákiti (mevsim)*”si olarak anılıyordu. Birinci aydaki olan *ákiti* ise, yedinci aydakinden ayrı olarak “*tahıl bayramı ákiti (mevsim)*”si şeklinde geçmekteydi⁶⁴. Buradan anladığımız kadarıyla *ákiti* tohum (ekim) ya da bereket kutlaması şeklinde gözükmektedir. Daha sonraları bu bayram yedinci aya indirgenmiş ve bu şekilde tek ay olarak kutlana gelmiştir⁶⁵. Tezimiz boyunca ele almaya çalıştığımız *ákiti* Yeni Yıl Bayramı olan *ákiti*’dir. Hasat bayramı olan *ákiti* değildir⁶⁶.

⁶¹Black ve Green, s.137.; Babil’de kutlanan yeni yıl törenlerinin merkezinde Babil şehrinin baş tanrısı olan Tanrı Marduk oluşturmaktaydı. Babil’deki Yeni Yıl Törenleri’nde, Tanrı Marduk adına Babil Yaratılış Destanı (Enūma Eliš: Bir Zamanlar Göklerde)’nın okunduğunu biliyoruz. Etkinliklerin birinde Kralın yönetiminde şölen düzenlenmiş olan *Bît-Akītu*’ya zafer yürüyüşlerinin yapıldığı görmekteyiz. Kemalettin **Köroğlu**, “Mezopotamya’da ‘Yeni Yıl’ Törenleri: Nevruz’un Kökeni”, *Türk Dünyası’nda Nevruz* (Yay. Haz., Nadir Devlet), 1999, s.36-37.; Mircea **Eliade**, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysterai’larına Cilt I* (Çev.Ali Berktaş), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, s.94.; Hellenistik Kült Pratiklerine göre Uruk ve Babil’de ay ay neler yapıldığına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Linssen, s.88-91.

⁶²Eliade, s.94.; Gwendolyn **Leick**, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Architecture*, Routledge, London 1988, s.34.

⁶³Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Architecture*, s.34.; Ökse, s.81.; Jane R. **Mcintosh**, *Ancient Mesopotamia New Perspectives*, ABC CLIO, Santa Barbara California 2005, s.223. Ayrıca Akītu hakkında ki kısa değerlendirme için aynı yere bakabilirsiniz.

⁶⁴Cohen, s.150., Ayrıca bkz. Cohen, a.g.e., s.414-415.

⁶⁵Kürşat **Demirci**, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak, Ayışığı Kitapları*, İstanbul 2013, s.61-62.

⁶⁶Ur şehrinde başka aylarda kutlanmakta olan “*ákiti*” bayramından bahsedilmektedir. Durum böyle olunca birkaç farklı durumda “*ákiti*” kutlanıldığı için karışıklığın meydana gelebileceğini görmekteyiz. Açıkladığımız üzere bu bayramlar hasat ve tohumla ilgili olanlardan ziyade, yeni yıl bayramı değildir, hasat ve tohum ile ilgili olan “*ákiti*”lerin, Yeni Yıl Bayramı olan “*ákiti*”ya da sonraki adı olan “*akītu*”

Bayramın Sumerliler zamanındaki yaklaşık olarak ilk örneklerine *Fara Dönemi* (M.Ö. III. Binyılın Ortaları)’ndan sonra, III. Ur Sülalesi Dönemi (M.Ö. 2112-2004)’ndeki *Ur* şehrinde Ay Tanrısı *Nanna (Suen)* adına yapılan etkinliklerde görmekteyiz⁶⁷. Burada Nanna aybaşı döngülerinde ve birçok verimlilik ve bereket getirmesi ile ilişkili konularda karşımıza çıkmaktadır⁶⁸. Nanna’nın bu durumda bize Çoban Tanrı Dumuzi’yi hatırlattığı belirtilmektedir. Nanna’nın eşinin Ningal (*Büyük Hanım*) olduğu bilmekteyiz. Nanna ile Ningal arasındaki bir diyalogda Nanna, Ningal’ın onunla ziggurata gelmesini istemektedir, Ningal’de ona cevap vermektedir. Ningal, Nanna ile zigguratı yaşamaya gelmek istediğini belirtmektedir. Diyalogda yine yatakla alakalı ve sedir parfümü ile ilgi kısımlar gözümüze ilişmektedir. Nanna döneminde Ákiti Festivali on ikinci ayda yapılmaktaydı. Yapılan ritüellerde “Kutsal Evlilik Töreni” karşımıza çıkmaktadır⁶⁹. Ritüellerde temizlik ile alakalı olan ayinler sıkça yapılan ritüeller arasında gözükmektedir.

Temizlik ritüeli ile alakalı olarak paylaşmak istediğimiz pasaj şu şekildedir⁷⁰;

“*Böylece Ezen-mah ve Yeni Yıl’da,*

Nanna’nın temizlenmesi,

Orada yağ kullanılmasına gerek yoktur

“Ağız-açma” Nanna’nın bakır banyo güğümüyle uygulanmıştır.”

Pasajda Ezen-mah (*Büyük Festival*) ve Yeni Yıl Bayramı’nda karşımıza ilginç bir ritüel çıkmaktadır. Bu ritüel “*ağız-açma*” ritüeli olarak gözükmektedir. Yenilenme ayinlerinde kullanılan bakır güğüm, burada canlandırma ayini olarak adlandırılan “*ağız-açma*” ritüelinin uygulanması için kullanılan bir nesne olsa gerekir. Ayrıca bilinen diğer kaynaklara göre, Nanna’nın yatak odasının Ur şehrinde onun adına yapılmış olan

bayramı ile ilişkisi bulunmamaktadır. Harun **Güngör**, “Dinler ve İnançlarda Nevruz”, Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004, s.43.

⁶⁷Demirci, s.61.; Black ve Green, s.137.

⁶⁸Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, s.125.; Jacobsen, s.125.

⁶⁹Jacobsen, s.121-127.

⁷⁰Jacobsen, s.124.

zigguratın (*Ekishnugal*) tepesinde bulunmaktadır⁷¹. Anlayabildiğimiz üzere ritüellerin zigguratlarda yapıldığı açıktır.

“*Ağz-açma*” ritüeline dair tam olarak kesin bir şey söylememekle birlikte şu şekilde yorum yapmanın bakış açısı sağlayabileceği kanaatindeyiz. Daha önce de bahsettiğimiz üzere tapınakta tanrı heykellerine hayat verme ayinleri yapılmaktaydı. Burada görülen ayinler “*Mis pi*” (ağız yıkama) ve “*Pīt pi*” (ağız açma) ritüelleridir⁷². “*Ağz-açma*” ve “*bakır banyo güğümü*” nden anlaşılacağı gibi “*Pīt pi*” ve “*Mis pi*” ritüelleri bir bütün olarak birlikte gerçekleştirilmiş olsa gerek diye düşünmekteyiz. Buradaki anlamı ile tanrılara hayat verme ya da onları ilahlaştırma şeklinde olmadığını, yeniden canlanma, pisliklerden temizlenme anlamı ile yapıldığını yorumlamayı uygun görmekteyiz.

Pasajda “*yağ*”a gerek duyulmadan ritüelin birileri tarafından gerçekleştirildiğini anlamaktayız. Herhalde kullanılan malzeme özel ve ya kutsal sayılabilen su vb. gibi bir sıvı ile yapılmış olmalıdır. Temizlenme ritüelleri için tapınaklarda bu işi yapan özel din adamlarının olduğu bilinmektedir. “*Ağz-yıkama*” işleminden de anlaşılacağı üzere genelde bu ritüellerin kutsal bir su, özel bir kaptaki şurup ya da yağ ile yapıldığı bilinmektedir⁷³.

Tapınaklarda görevli din adamları ve din kadınları bulunduğunu belirtmiştik. Her iki grubunda kendi içinde çeşitli görevlerde bulunanları mevcuttu. Din adamlarını tapınaklarda yönetici (*šatam* (*šatammu*)) olanlarından ziyade, özel kült alanlarında din uzmanları şeklinde olanları da mevcuttu. Bu din adamlarından özellikle bir tanesi “*yağlama işlemini yapan*” (yağlayan din adamı ve ya kutsal yağ süren din adamı) din adamı şeklinde geçmektedir. “*Temizleme*” ritüellerini gerçekleştiren din adamlarına

⁷¹Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Jacobsen, s.124.

⁷²Şeyma Ay, “ “*Mis pi*” – “*Pīt pi*” Ritüelleri ve Eski Mezopotamya’da İnsan Tanrı İlişkisi”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 6, S. XV, Eylül 2013, s.1-4.; Adı zikredilen çalışmanın içeriği bir Tanrı yontusunun hayat bulması için yapılan ritüel olan “*ağz-yıkama*” ritüelidir. “*Ağz-açma*” ritüeli ise tanrının bazı özel duygularını harekete geçirme amaçlıdır. Burada “*ağz-açma*” ritüelinin ne kadar eskiye gittiğine bakmamız gerekirse, söz konusu olarak ele aldığımız dönem kayıtlarında kesin olarak yorum yapmak mümkün görünmemektedir. Herhalde “*ağz-açma*” ve “*ağz-yıkma*” ritüelleri bir bütün olarak, tanrıya has değil de temizlenme amaçlı yapıldığını düşünmek daha sağlıklı olacaktır. Adı verilen çalışmada “*ağz-yıkama*” ritüeli geniş bir perspektiften incelenmiştir. Konumuz ile direk alakalı olarak görmediğimiz, fakat yorum için önemli bulduğumuz bu çalışmanın tamamı incelenebilir. Ayrıntı bilgi için bkz. Ay, a.g.m., s.1-22.

⁷³Ay, s.4.

“*išib*” (*pašišu* ve *ramku*) adı verilmekteydi⁷⁴. Ağlama işlemi yapan din adamı sınıfı ise “*pašišu*” olarak bilinmektedir⁷⁵.

Herhalde banyo güğüm içinde yağ kullanılmadığı belirtildiğine göre özel bir su ya da şurup vb. gibi temizleyici olarak görülen sıvı bir şeyler bulunmuş olsa gerek diye düşünmekteyiz. Kaldı ki Yeni Yıl’da pislik, kötülük, vb. gibi durumlardan arınıp yeni bir başlangıç yapılacağını düşünürsek herhalde özel bir su olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, Yeni Yıl Tören’lerinde “*temizlenme*”, “*arınma*”, “*canlanma*”, “*yeniden canlanma*” gibi anlamların büyük bir önem arz ettiğini görmekteyiz.

Su ile temizlenme bize çeşitli özellikler sunmaktadır. Su temizler ve yenilenme sağlar. Geçmiş geri de bırakıp “*yeni*” bir yaşama enerji sunar. Temizlenmede ki anlamdan kasıt, “*yeniden oluşma*”, “*yeniden doğma*”, “*yenilik*” gibi anlamlar şeklindedir. Örneğin bereket ve tarım tanrıçalarına tapınımlarda sık sık uygulanan bir tören bulunmaktaydı. Bu törene “*kutsal banyo töreni*” denmekteydi. Törendeki amaç tanrıçanın yeniden bir güç sağlaması ve iyi bir hasat ve bereketin sağlanması ile bol ürünün gelmesi şeklindeydi⁷⁶. Bu bağlamda su ile temizlenmenin büyük bir öneme sahip olduğunu görebilmekteyiz.

Akītu Festivali’ne dair bir takım izleri yine “*Gilgameş Destanı*”⁷⁷ olarak bildiğimiz ve birçok yönden bizi derinden etkileyen, hayranlık uyandıran bu destandan

⁷⁴Black ve Green, s.149-150.; ePSD “*išib*” için şu anlamları vermektedir; 1. “*büyücü, sihirbaz*”, 2. “*büyü yapan din adamı, dua ile ruhları defeden*”, 3. “*saflaştırmak*”, 4. “*temizlemek*”, 5. “*temizleme yapan bir din adamı*”, 6. “*büyü, büyüleme*” anlamlarıdır. Anlamlardan basit bir çıkarım yapacak olursak bu din adamını temizleme, saflaştırma eylemini büyü vs. gibi bir etkinlikle yapabileceği olabilir.; “*Temizleme*” yapan din adamının anlamı Akkadça “*išippu*”dur bkz. CAD, I-J, s.242-243. Ayrıca “*ramku*” kelimesi ePSD “*banyo yaptıran*” anlamında verilmişken, CAD, R, s.126’da “*bir kült görevlisi*” olarak verilmiştir.

⁷⁵Black ve Green, s.34.

⁷⁶Mircea **Eliade**, *Dinler Tarihine Giriş* (Çev. Lale Arslan), 2.Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009, s.201-202.

⁷⁷**Bottéro** “*Gilgameş Destanı*” hakkında açıklamasını şu şekilde sunmuştur: “*Üstat B.Landsberger, Mezopotamya’nın saygın edebiyatının bu şaheserinin, bölgenin “Ulusal Destanı” olmasını istiyordu. “Ulus” düşüncesinin, ya da duygusunun, başlangıçtan itibaren yeterince tanımlanmış ve kök salmış olduğu varsayılırsa, bu insanlar açıkça ya da dolaylı olarak, yüce bir edebi eserin etkisinde kaldıklarından, “etnik”, kültürel ve siyasi birlik bilincini ve onu birlikte yaşamak iradesini güçlendirmek ihtiyacını hissetmiş gibidirler sanki. Gerçekte, ona katmış, onda arayıp bulmuş oldukları şey, yaşama ve düşünme tarzlarının, kültürlerinin, arzularının, sorunlarının, yiğitliklerinin, ve yeteneklerinin; kısacası, varlıklarını sarmalayan ve ona bir anlam veren her şeyin yansımasıydı.*” Jean **Bottéro**, *Gilgameş Destanı Ölmek İstemeyen Büyük İnsan* (Çev. Orhan Suda), 6.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s.298.

öğrenebilmekteyiz⁷⁸. Bin yıllardır çeşitli toplumları ve bu toplumlara ait insanları etkileyerek, belleklerinde unutulmaz bir yer tutan “Gilgameş Destanı”, tarih süreci içerisinde varlığını koruyan ve günümüzde de hâlâ insanları derinden etkileyebilen bir destan olması hasebiyle, yeni yıl bayram dışında da, birçok farklı konuya ait izleri bize sunmaktadır. Biz de konumuz gereğince Yeni Yıl Törenleri’ne ait kısımları tespit ederek tezimiz içerisinde sunmaya özen göstermeye çalışacağız.

İlk olarak, *Jean Bottéro* tarafından çivi yazılı tabletleri çevirisi yapılmış olan ve farklı versiyonları mevcut olan bu destandan Ninova Versiyonundaki II. Tablet’de Akītu Festivali’ne dair izler karşımıza çıkmaktadır. Tablette Gilgameş ve çok yakın arkadaşı olan *Enkidu* ile birlikte, Sedir Ormanı içinde yaşayan *Ḫumbaba (Huwawa)* adı verilen korkunç canavarı öldürmeye gitmek istemektedirler. Bu kararı aldıktan sonra “Yiğitler” (*Yaşlılar Meclisi belki de ?*)e danışmayı uygun görüyorlar. *Ḫumbaba* adlı canavarı öldürmeye gitmeden önce, Gilgameş, Akītu Festivali’ni kutlamak istediğini ve bu niyetini “Yiğitler”e söylüyor. Gerekli kısım aynen şu şekilde alınmıştır;

Gilgameş Destanı, Ninova Versiyonu, II. Tablet (Karşılaşma, Dostluk, Serüven Tasarısı)⁷⁹ :

“ *Dinleyin beni, Yiğitler*

[]

Uruk’un Yiğitleri

[-in] ustaları:

Kendimi oldukça güçlü hissediyorum

Yola [(koyulmak)] (için) [].

10’ Sonu belirsiz bir dövüş,

[Rasgele (?)] bir sefere atılacağım

Selamet (?) dileyin bana

⁷⁸Elmettin **Elibeyzade**, “Nevruz ve Kurban Bayramının Geçmişi 1200 Yıl!” *Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 1996, s.148.

⁷⁹Bottéro, *Gilgameş...*, s.89-90.

[]

(Ama önce) büyük kapıdan gireceğim Uruk'a

Ve tekrar çıkacağım [oradan]

Akītu [(tapınağına ulaşmak için)] [(?)]

[] ile,

(Orada) Akītu'yu kutlamak için.

Haydi çal[gırlarla],

Sevinç çığlıklarıyla

Kutlansın Akītu []da”

(Fakat) Enkidu, Yaşlılara (seslenerek)

[(Diyordu ki: (?)]

“ [Onu yüreklendiriyor (?)]

Uruk'un Yiğitleri:

Bari (siz) söyleyin ona”

Pasajdan anladığımız kadarıyla birçok şehirde kutlanmakta olan Akītu Festivali'nin, Uruk şehrinde de büyük bir coşkuyla kutlandığını görmekteyiz. Burada Gilgameş'in, Akītu Festivali'ni kutlamadan gitmek istemediğini anlıyoruz. Bu bağlamda kutlama ve törenlerin aksatılmamasına dikkat ettiklerini, bayramlarına ne kadar sadık oldukları yorumu yapmak yanlış olmayacaktır. Onlar için Yeni Yıl büyük bir sevinç çıığı şeklinde anlaşılmış olmalıdır.

Pasajda Akītu yapıtının varlığından haberdar olmaktayız. Tapınım için özel olan bu yapı “Yeni Yıl Tapınağı” (*Bīt-akītu*) olarak adlandırılmaktadır. Belirttiğimiz üzere Yeni Yıl Bayram Evi'i şehrin dışında varlığını korumaktaydı. Destanda yine Akītu tapınağın ulaşılmaya çalışılmasından dışarıda olduğunu ve orada kutlamalar yapıldığını anlıyoruz

(Şekil 5.)⁸⁰. Akītu yapısı kutlamaları yeni yıl törenlerini barındırdığı için, önemli bir yapı olması bakımından dikkate şayandır. Çalgılardan bahsedildiği için bol müzikli, danslı bir şekilde Yeni Yıl Törenleri Akītu yapısında kutlanıyor olması tipik bir kutlama örneği olsa gerekir diye düşünmekteyiz. Akītu yapısı hakkındaki açıklamasını *Jean Bottéro* şu şekilde yapmıştır: “*Gilgameş, yılda bir yapılan yerel büyük dinsel şenliklerden birini gerçekleştirmek, Akītu’yu kutlamak niyetindedir yola koyulmadan önce. Surların dışında, özel bir tapınak ayrılırdı bu törenler için ve kentten alaylar halinde gidilirdi oraya.*”⁸¹.

Destanın Standart Babil Versiyonu III. Tablet’inde anlaşılabacağı üzere, Gilgameş’in Humbaba adlı canavarı öldürmek için yolculuk hazırlığı yaptığı ve annesi Ninsun’la olan diyalogunda Akītu’ya ait izleri görmekteyiz. Ninova Versiyonu III. Tablet’de böyle bir izi görememekteyiz. Herhalde bu kısım sonradan değiştirilip eklenmiş olsa gerek diye düşünüyoruz.

Gilgameş Destanı, Standart Babil Versiyonu, III. Tablet ⁸²:

“ 23. *Gilgameş söyledi ona, [Ninsun:]’a*

24. *‘Ey Ninsun, Ben çok cesur büyüdüm [yolculuk için]*

25. *Humbaba uzaktaki yolda.*

26. *Onunla karşı karşıya nasıl savaşaacağım bilmiyorum,*

27. *Yolu nasıl geçeceğim bilmiyorum.*

28. *Bundan dolayı size yalvarıyorum, bana lütfunuzu verin, ki ben gidebileyim,*

29. *Ki sizin yüzünüzü (tekrar) güvende görebileyim,*

30. *(ve) Uruk’un kapısından içeri girdiğim zaman kalbim neşe dolsun!*

31. *Geri döneceğim ve yılda iki defa akītu festivalini kutlayacağım,*

⁸⁰A. Leo **Oppenheim**, *Ancient Mesopotamia Portrait of a Dead Civilization* (Revised Edition Completed by Erica Reiner), The University of Chicago Press, USA 1977, s.115.; Ayrıca bkz. Lauren **Ristvet**, *Ritual, Performance, and Politics in the Ancient Near East*, Cambridge University Press, New York 2015, s.208.

⁸¹Bottéro, *Gilgameş...*, s.90. dipnot:1.

⁸²Andrew R. **George**, *The Babylonian Gilgamesh Epic Introduction, Critical Edition And Cuneiform Texts Volume I*, Oxford University Press, New York 2003, s.575., 577.

32. *Akītu*’yu yılda iki defa kutlayacağım.

33. *Haydi Akītu*’da kutlasın ve eğlence başlasın,

34. *Senin varlığın için bırakın davullar çalınsın!*”

Pasajdaki kısımdan Gilgameş’in canavar Humbaba’yı öldürmeye gitmeden önce annesi Ninsun’dan yardım istediğini görüyoruz. Önemli olan kısım Gilgameş’in mutlaka Akītu Festivali’ni gerçekleştirmek istemesidir. Satır aralarında belki basit gibi görülebilecek olan bu kısımlar aklımıza büyük sevinçlerin Akītu Festivali’ne benzetilerek betimlenmesini getirmektedir. Bu bağlamda bayramın mahiyetinin bölgede yaşayanların gözlerinde nasıl olduğunu anlayabilmekteyiz.

Herhalde aksatılmadan mutlaka kutlanması gereken bir bayram olsa gerekir ki kutlama yapmaya dair sürekli vurgu yapılıyor şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yine Akītu yapısı (tapınak) gündemde gözükmemektedir. Anlaşılan kutlamalar herhalde Akītu tapınağında bol cümbüşlü eğlenceli, çalgılı-çenli bir şekilde kutlanmaktaydı. Nitekim Ninova Versiyonu V. Tablet’de (Kahramanlıklar ve Zafer) Gilgameş ve dostu olan Enkidu’nun Humbaba’yı öldürmesinden sonra Enkidu’nun “*Nippur’a götüreceğiz onu, Fırat’tan [geçirerek]. Ve bir [bayram sevinci] yaşayacak Nippur! []*” şeklindeki ifadeleri herhalde yine Akītu Festivali’ne atıf yapıyor olsa gerek diye düşünmekteyiz. Nitekim Gilgameş’in Yaşlılar Meclisi’ne danışırken geçen diyalogları ve yola çıkarken annesi ile olan diyalogları Akītu Festivali’ne işaret yaptığını düşünmemizi destekliyor nitelikte görünmektedir⁸³.

Destanın ilerleyen tabletlerinde farklı olaylar zuhur eder, Gilgameş’in çok yakın dostu olan Enkidu’da bu arada ölür. Gilgameş bu duruma çok üzülür kendisinin de arkadaşı gibi öleceğinden korktuğu için ölümsüzlüğü aramaya gider. Uzaktaki ölümsüzlüğü yakalamış olan UbarTutu’nun oğlu olan Utanapişti’yi bulur. Utanapişti Gilgameş’e sırlarını açıklarken tufan ile ilgili kısımları anlatır. Gemi yapımı esnasında karşımıza Akītu Festivali’nin mahiyetini anlatan küçük bir kısım tekrar gözümüze ilişmektedir.

Gilgameş Destanı, Ninova Versiyonu, XI. Tablet⁸⁴ :

“*Sığırlar kestirdim*

⁸³Bottéro, *Gilgameş...*, s.121.

⁸⁴Bottéro, *Gilgameş...*, s.193.

Ustalar için

Ve de koyunlar boğazlattım her gün.

Hali[s bira],

Zeytinyağı ve şarap

[Tüketti] (bu) işçiler

Sanki Akītu şenliği idi

Kutladıkları.”

Pasaj Akītu Festivali’nde neler tüketildiğine dair bize bilgiler sunmaktadır. Bol miktarda sığırların ve koyunların tüketildiğini anlayabilmekteyiz. Halis biradan kasıt iyi yapılmış bira olsa gerek diye düşünmekteyiz. Yine bol miktarda bira ve şarap tüketildiğini anlayabiliyoruz⁸⁵. Gilgameş Destanının’nın Philadelphia (P) Tablet’inde Enkidu’ya “*Bira iç: Memlekette adettir bu!*” cümlesinden de anlaşılabileceği gibi çok tüketilen bir içecek olduğunu anlamaktayız⁸⁶. Biranın Mezopotamya Bölgesi’nde özel bir yere sahip olduğunu biliyoruz. Nitekim Ninkasi (*Bira Tanrıçası*)’ye Sumerce sunulan bir ilahide, biranın kalpleri neşeyle doldurduğu şeklinde bahsedilmektedir⁸⁷.

Biranın “*ulusal içki*” olmasından ziyade şarap da Mezopotamya Bölgesi’nde değerli yere sahipti. Kalitelerine göre şaraplar ayrılmaktaydı. Burada sert içkileri özellikle bayramlarda ve şölenlerde tüketiyorlardı. Bir kamış yardımı ile direk küpten içiliyordu. Bu belirtilen içki içme şekli bazı erotik sahnelerde karşımıza çıkmaktadır. Bazı araştırmacılar bu sahnelerin “*Kutsal Evlilik Töreni*” olarak adlandırılan ritüeli ifade eder şeklinde olduğunu belirtmektedir. Burada içkiler insanları eğlenceye hazırlamakta ve ya

⁸⁵ePSD’de bira hakkında çok fazla külliyyatın olduğunu gördüğümüz için biranın değerli ve çok kullanılan bir içecek olduğunu görmekteyiz. Sumerce bira “*kaš*” olarak verilmiştir. Bilinen yirmi beş farklı gösterimi de vardır. Anlam olarak 1. “*bira*”, 2. “*alkollü içecek*” şeklindedir. Ayrıca kullanım yılları ve çeşitleri için bkz. ePSD.; Biranın Akkadçası ise “*šikaru(m)*” dur, Bkz. CDA, s.372. CAD, Ş/II, s.420-428.

⁸⁶Bottéro, *Gilgameş*..., s.230.

⁸⁷Micheal M. **Homan**, “Beer and Its Drinkers: An Ancient Near Eastern Love Story”, *Near Eastern Archaeology*, Vol. 67, No. 2, June 2004, s.84.; Bira çeşitleri vb. gibi ayrıntılı bilgi için bkz. Peter **Damerow**, “Sumerian Beer: The Origins of Brewing Technology in Ancient Mesopotamia”, *Cuneiform Digital Library Journal*, Vol. 2, January 2012, s.1-20.

kaybolan güçlerini yerine getirme amaçlı olarak tüketilmekteydi⁸⁸. Anlayabildiğimiz kadarıyla Akītu gibi özel bir törende halis bira, zeytinyağı ve şarap herhalde katkısız olan kaliteli derecede tüketilen içecekler olsa gerekir diye düşünüyoruz. Bu bağlamda belki de özellikle bayram, şenlik vb. gibi kutlamaları ifade edecek her türlü aktivede bira ve şarabın kullanmış olması, mutluluk getirmesi ya da paylaşılması için tüketilmiş olabileceğini düşünebiliriz.

Gilgameş Destanı'nda ayrıca bereketli yağmurlar ve ilkbahar yağmurlarına dair izlerde mevcuttur; Ninova Versiyonu VII. Tablet'de geçen “*Bereketli yağmurlar [(yağacak) tarlasına], Ve dizboyu olacak ekinleri!*”⁸⁹ ve Philadelphia (P) Tableti'nde Enkidu için söylenen “*Doğ[du]ğu [yerde] İlkbahar [otlarıyla] Beslen[miş.]*”⁹⁰ ifadelerinden yağmurların bereketli olmasından dolayı önemlidir. Bunlara ek olarak Ninova Versiyonu XI. Tablet'de geçen yağmurlar, “yaz yağmurları” olarak değerlendirilmiştir. Bu yağmurlara Yeni Yıl Bayramı'ndan sonra yağan (Nevruz'dan) sonra yağan yağmurlar olarak belirtilmiş, sel-su tufanı içerisinde ki bu yağmurlara Gilgameş Destanı sayesinde önceki dönemlere dair atıf yapıldığı belirtilmiştir⁹¹.

Burada Gilgameş Destanını incelerken aklımıza Yunan mitolojisinde önemli bir yer tutmuş olan Herakles aklımıza gelmektedir. Herakles'in yaşadıkları ve kahramanlıklarının Gilgameş ile benzerlikler yaşadığını görmekteyiz. Bu sebepten dolayı kısaca Herakles'e değinmenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Herakles, Yunan mitolojisinde Gilgameş gibi “ulusal” bir kahraman olma özelliğini taşımaktadır. Doğaya karşı yenilmez bir gücü vardır. Gençlik çağına geldiği zaman ürkütücü *Kithairon* aslanını öldürür. Onun da bir “*yiğit*” olarak tanındığını görmekteyiz. “*Herakles'in On İki İşi*” olarak bilinen görevleri onun beden gücü ve silahı ile gerçekleştirdiği başarılarıdır.

⁸⁸André Finet, “5000 Yıl Önce Şarap” *Eski Yakındoğu Sümer'den Kutsal Kitaba* (Der. Jean Bottéro), 2005, s.100-103.; Şarap ePSD'de “*geştin*” ifadesi ile “asma” ve “şarap” anlamları ile verilmiştir. Yine kullanım alanları oldukça çoktur bkz. ePSD. Akkaçası ise “*karānu(m)*”dur bkz. CDA, s.148, CAD, K, s.202-206.

⁸⁹Bottéro, *Gilgameş...*, s.144. Ayrıca bkz. s.271.

⁹⁰Bottéro, *Gilgameş...*, s.234.

⁹¹Elibeyzade, s.149-150.; Bottéro, *Gilgameş...*, s.191.,194.,197.

Herakles'in On İki İşi sırasında çeşitli hayvanları ve canavarları öldürmesi ve savaşması ile ilgili kısımlar çoğunluktadır⁹².

Mezopotamya kökenli olan Gilgameş Destanı'nın Fenike üzerinden Yunanistan'a ulaştığı ve başka bir çeşidi olduğu belirtilmiştir. Herakles'in yol arkadaşı *Iolaos*'dur. Her iki kahramanda tanrıların oğullarıdır. Her ikisi de güçlü yapıları ile canavarları öldürmüşlerdir. Herakles de Gilgameş gibi ölümsüzlük bitkisini aramıştır⁹³, ve onun bu çabası Gilgameş da olduğu Güneş'in Zodyak etrafındaki hareketleri ile ilişkilendirilmiş olduğu belirtilmektedir⁹⁴.

Kısaca değinmek istediğimiz bir diğer husus Homeros'un eseri olan *İlyada* ve *Odyseia* adlı eserlerinde Gilgameş Destanı ile paralellik gösteren tarafları hakkında olacaktır. Örneğin Achilles'in seyahatinin ve duygusal davranışları ile Gilgameş'in yaşadıkları arasında benzerlikler olduğu, Odyseia'nın seyahati sırasındaki bazı aşamaların yine Gilgameş ile benzerlikler gösterdiği açıklanmıştır⁹⁵.

Gilgameş Destanı'ndan ziyade Akıtu Festivali'ne dair izleri Sumer Ülkesi'nin Nippur şehrinde yaşayan Sumerli "*Lú-Dingir-ra*" adlı kişinin, annesine dair mesajını içeren pasajda karşımıza bayrama ait izler gözümüze ilişmektedir⁹⁶. Gerekli kısımlar şöyledir:

Lú-Dingir-ra'nın Annesine Mesajı⁹⁷ :

"40. Annem hakkındaki dördüncü özelliği size vereceğim:

⁹²Azra **Erhat**, *Mitoloji Sözlüğü*, 23.Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 2015, s.137-138.; Robert **Graves**, *Yunan Mitleri Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler* (Çev. Uğur Akpur), 2.Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2010, s.599-605. On İki İşi'in tamamı için bkz. Robert, s.623-690.

⁹³Robert, s.603.; Erhat, s.138-140.

⁹⁴Robert, s.603., 622., 626., 630.

⁹⁵Tzvi **Abusch**, *Male and Female in the Epic of Gilgamesh Encounters, Literary History, and Interpretation*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2015, s.119-126. *Abusch* kısaca açıklık getirdiği bölümde söz konusu olan destanlar arasında paralellik gösterdiğini belirten yazarlara kısaca değinerek destandan kesitler alarak yorum yapmayı uygun görmüştür. Örneğin Odyseia'nın yeraltına inışı, kendi ülkesini ulaşma çabası, Calypso/Siduri, Circe/İhtar vb. gibi benzerlikler gösterilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere yadsınmayacak kadar çok benzerliklerin olduğu açıkça görülmektedir. Konunun anlaşılabilmesi için verilen kısmın tamamı incelenebilir.

⁹⁶Cohen, s.415.

⁹⁷Miguel **Civil**, "The "Message of Lú-Dingir-ra to His Mother" and a Group of Akkado-Hittite "Proverbs" ", *JNES*, Vol. 23, No. 1, January 1964, s.5.; Ayrıca bkz. Jeremy Black, Graham Cunningham, Eleanor Robson vd., *The Literature of Ancient Sumer* (Translated and Introduced by Jeremy Black, Graham Cunningham, Eleanor Robson and Gábor Zólyomi), Oxford University Press, New York 2014, s.190-192.; ETCSL c.5.5.1

41. *Annem şarkıları (ve) duaları neşe ile doldurur,*
42. *Onun bakışı Akītum Festivali 'ndeki ışıltıdır.*
43. *..., bir prensesdir, bir bolluğun şarkısıdır.*
44. *Dans yerlerine sevinç getirendir,*
45. *Bir sevgilidir, bitmez tükenmez zevkin seven bir kalbidir,*
46. *Esirler için yiyecekler, annesine dönenler.”*

Buradaki pasajdan anlayabildiğimiz Yeni Yıl Törenleri büyük bir mutluluk ve sevinç içinde Sumerlilerin de katılımı ile gerçekleşmekteydi. Lú-Dingir-ra adı kişinin anılarından oluşan ve annesini tanımlardan kullandığı benzetmeler Akītu Festivali hakkında bazı izleri gözler önüne sermektedir. Demek ki Yeni Yıl Törenleri Sumerlilerin hayatında oldukça öneme sahipti diyebiliriz.

1.4. Uruk Vazosu Hakkında

Yeni Yıl Törenlerinde yapılan ritüellere dair izleri, çivi yazılı tabletlerin ışığında görmeye özen gösterdik. Törenlere ait en yaygın ve en ünlü olan ritüel belki de “Kutsal Evlilik Töreni”dir diyebilmek mümkün olabilir. Nitekim incelemeye çalıştığımız pasajlarda bazen direk, bazen de dolaylı bir yolla “Kutsal Evlilik”e dair atıfların olduğunu görülmektedir.

Kutsal Evlilik Törenine dair açıklamasını *Samuel Noah Kramer* şu şekilde yapmaktadır: *“Bütün tatillerin en önemlisi, belki de günlerce süren özel bayramlar ve törenlerle kutlanan Yeni Yıl tatiliydi. Yeni Yılın en önemli ayini, hieros-gamos, yani Sümer Ülkesinin ve halkının gönencini ve bolluğunu etkili bir şekilde güvence altına almak amacıyla tanrı Dumuzi'yi temsil eden kralla tanrıça İnanna'yı temsil eden rahibelerden biri arasında gerçekleştirilen kutsal evlilik ayiniydi.”*⁹⁸.

Burada dikkat çekebileceğimiz belki de en önemli nokta İnanna ve Dumuzi'nin birleşmesiyle birlikte ülkeye bolluğun, bereketin ve refahın gelmesidir. Konuyu detaylı olarak incelemeden önce kısaca Çoban Tanrı Dumuzi'yi ve daha çok Aşk ve Bereket Tanrıçası olarak bilinen İnanna'yı tanımakta fayda olacağı kanaatindeyiz. Buna ek

⁹⁸Kramer, *Sümerler Tarihleri...*, s.187.

olarak “Kutsal Evlilik Töreni’nin tam olarak ne zaman kutlanmaya başlandığı kesin olarak bilmemekle birlikte, konu ile ilgili bir takım görüşlerin mevcut olduğunu araştırma yaparken görmüş durumdayız. Konuya dair detaylı anlatım yapılmadan önce bu görüşleri kısaca belirtmenin yararlı olabileceği kanaatindeyiz

Dumuzi (^d*dumu.zi*) Mezopotamya kökenli olan ve oldukça önemli bir tanrıdır. Çoban Tanrı (*Dumuzi sipad*) olarak bilinmektedir. Aramice ve İbranice, sonraki devirlere “*Tammuz*” adı ile geçmiştir. Dumuzi karşımıza bazen “^d*ama. ušum.gal. (an. na)*” olarak da çıkmaktadır. Sumer Kral Listeleri’nde iki tane Dumuzi geçmektedir. Bir tanesi tufandan önce Badtibira şehrinde kral olan “çoban”, diğeri ise Uruk şehrine hükmeden “bir balıkçı” olandır. Bugünkü Temmuz adını verdiğini ve astrolojide Orion gezegeni ile tanımlandığı belirtilmektedir. Önceleri Çoban Tanrı olan Dumuzi, karısı İnanna ile evlenmeden önceki eş seçme savaşında Çiftçi Tanrı Enkimdu ile yarışıp kazanması ile birlikte Enkimdu’nun da fonksiyonlarını alarak bitki tanrısı şekline de bürünmüştür. Yeni Yıl’daki Kutsal Evlilik Törenlerinde ve törene altyapı oluşturan mitosta büyük bir öneme sahiptir. Dumuzi’nin “*Ölen Tanrılar*” arketipini yansıttığı belirtilmektedir⁹⁹.

Tanrıça İnanna (^d*nin.an.na/ nin.an.ak*) ise Mezopotamya’da neredeyse belki de en önemli Tanrıça’dır diyebilmemiz mümkündür. Aşk ve savaş tanrıçası olarak bilinmektedir. Akkadça adı “*Ištar*”dır. Venüs yıldızını temsil etmektedir. “*Göğün Hanımefendisi*” olarak belirtilmektedir. Bundan ziyade çekiciliği ile büyüleyen, cezbeden bir tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Gilgameş Destanı’nda da görebileceğimiz gibi her şeyi elde etmek isteyen hırslı bir tanrıçadır demek yanlış olmayacaktır. Kutsal Evlilik Töreninde onun bolluk ve bereket getirdiğine inandıkları için ayrıca çok büyük bir öneme sahiptir. İnanna, kocası Çoban Tanrı Dumuzi gibi karışık bir karaktere sahiptir. Mezopotamya’daki farklı şehirlerde (Şuruppak, Ur, Uruk, Badtibira vb.) kült anlamda onun için yapılmış tapınaklar mevcuttur¹⁰⁰.

⁹⁹Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, s.31-34.; Bendt **Alster**, “Tammuz”, *Dictionary of Deities and Demons in the Bible* (Edited by Karel von der Toorn, Bob Becking, Peter W.van der Hosrt), Second Extensively Revised Edition, 1999, s.828-834.; Thorkild **Jacobsen**, “The Name Dumuzi”, *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 76, No. 1, Essays in Memory of Moshe Held, July 1985, s.41-45.; Galip **Çağırğan**, “Mezopotamya’da Kutsal Evlilik”, *X. Türk Tarih Kongresi*, Cilt II, Ankara 1990, s.499.

¹⁰⁰Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, s.86-88.; Bottéro, *Gilgameş...*, s.125-127.; Tzvi **Abusch**, “Ishtar”, *Dictionary of Deities and Demons in the Bible* (Edited by Karel von der Toorn, Bob Becking, Peter W.van der Hosrt), Second Extensively Revised Edition, 1999, s.452-456.; Paul **Collins**, “The Sumerian Goddess Inanna (3400-2200 BC)”, *Institute of Archaeology*, 5, 1994, s.103-107.

Dumuzi ve İnanna'nın "Kutsal Evlilik Töreni"nin tam olarak ne zamanlar zuhur ettiği ve kutlanmaya başlandığı belli olmamakla birlikte, Dumuzi'nin Uruk şehrinde kral olması ve İnanna'nın da aynı şehirde koruyucu vasıflarını üstlenmesi ile birlikte yerel bir ayin olarak başlayıp daha sonraki yüzyıllar içinde de devam ederek kutlanan, sevinçli bir "*ulusal*" bayram olduğu görülmektedir¹⁰¹. Bu döneme ait yazılı belgeler elimizde mevcut değildir. Bu bağlamda elde olan "*Post-Sumer Çağı*"na ait olan metinler incelendiğinde, kutsal evlilikle ilgili olarak en azından sözlü bir edebiyatın varlığı bize sunulmaktadır¹⁰².

Kutsal Evlilik Törenine geçmeden önce değinmek istediğimiz bir takım noktalar meşhur "*Uruk Vazo*"su olarak bilinen ve arkeolojik değeri yüksek bir öneme sahip olan bu vazo hakkında olacaktır. Değineceğimiz noktaların bakış açısı sağlaması amacı ile belirtmenin yarar sağlayabileceği düşünmekteyiz. Uruk Vazosu, bugünkü Irak'ın güneyinde bulunan, Dumuzi ve İnanna için de ayrıca önem taşımış Uruk (Modern Warka) şehrinde bulunmuştur. "*Warka Vazo*"su olarak da geçmektedir ve yaklaşık olarak M.Ö. 3300'lü yıllara dayandırılmaktadır¹⁰³.

Uruk şehrinin içinde olan Eanna Bölgesi'nde üçüncü tabakasında bulunan Uruk Vazo'su toplum, hükümdar ve tanrılar hakkında bize bir takım bilgiler sunmaktadır. Vazonun etrafını dolaşan üç kısımda anlatabileceğimiz frizler bulunmaktadır. Yukarıdan aşağı doğru şu şekilde friz içeriklerini açıklamak gerekirse en aşağıda yer alan kısım yaşam kaynağını oluşturan bölgedir. Hurma ağaçları ve başaklar ile örtülmüş bir yerdir. Burası Sumerlilerin tarımsal refahın temelini teşkil etmektedir. Bitki örtüsünün hemen üstünde yer alan frizde koçlar ve koyunlar bulunmaktadır. Bu hayvanlar sadece et amaçlı değil, aynı zamanda süt, deri ve dokumacılık için yün sağlamaktaydılar. Vazonun orta merkezinden çevreleyen frizde ise ağzına kadar tahıl ve meyve kâselerini, sepetlerini ve kavanozlarını taşıyan, sunum yapmak için (adak) çıplak olarak bulunan adamlardan oluşan bir alaya ait olan kısımdır (**Şekil 6.**)¹⁰⁴.

¹⁰¹Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.374.

¹⁰²Çağırğan, s.499.

¹⁰³Zainab Bahrani, "Iraq's Cultural Heritage: Monuments, History, and Loss", *Art Journal*, Vol. 62, No. 4, Winter 2003, s.11.; Ayrıca bkz. Beatrice Laura Goff, *Symbols of Prehistoric Mesopotamia*, Yale University Press, New Heaven and London 1963, s.70-71.

¹⁰⁴Mcintosh, s.68.; Hans J. Nissen ve Peter Heine, *From Mesopotamia to Iraq A Concise History* (Translated by Hans J.Nissen), The University of Chicago Press, Chicago and London 2009, s.30.; Holly Pitman, "Village to State", *Ancient Art In Miniature: Near Eastern Seals from the Collection of Martin*

Vazonun bu kısımlarından ziyade, en üstte ve tam olarak tamamlanmayan ve kırık kısımda iki önemli figür karşımıza çıkmaktadır. Bayan olan figür uzun bir giysi giymiş şekildedir. Bayan figürün kesin olmasa da başında kutsal “*boynuzlu taç*” olarak tanımlanabilmektedir. Bayan figürün tanrıça “*İnanna*”ya ait olduğu kanısının yaygınlık kazandığını görmekteyiz. Bayan figürün hemen karşısında duran çıplak adamın elinde ürün dolu sepeti ile vazonun ortasındaki belirtilen çıplak adamlardan biri gibidir. Çıplak olarak duran adamın hemen arkasında ise bir “*rahip kral*” ya da “*din adamı*” (*en*) olabileceği düşünülen biraz kırıklı bir kısım bulunmaktadır. Bu kısım restore edilmiştir. Belirtilen yerin alt kısmın da etek giymiş olan kişinin giydiği eşyaya ait küçük bir kısım gözükmemektedir. Bu kısmında hemen arkasında bir dizlerinin üstünde kısa bir etek giymiş olan uzun saçlı bir adam, rahip kral ya da *en*’e ait olan kişinin eteğinin bir ağı şeklinde olan yeri tutmaktadır (Şekil 7).¹⁰⁵

Bir din adamı ve tanrıça İnanna’nın olduğu düşünülen bu frizin özellikle kesin olmamakla birlikte “Kutsal Evlilik Töreni” ni yansıtabileceği düşünülmektedir. Uzun süreden beri kabul edilen bu görüş herhalde törenlere ayrılmış bir bölümü yansıtıyor olabilir şeklinde düşünülmektedir¹⁰⁶.

Thorkild Jacobsen Uruk Vazosu’nda belirttiğimiz en üstteki *en*’in “*Amaushumgalanna*” (Hurma Ağacı Tanrısı) olduğunu, onun gelini olan İnanna’nın kapısına,

and Sarah Cherkasky (Holly Pitman in collaboration with Joan Aruz), 1987, s.20.; Zainab **Bahrani**, “Performativity and the Image: Narrative, Representation, and the Uruk Vase”, *Leaving No Stones Unturned Essays on the Ancient Near East and Egypt in Honor of Donald P.Hansen* (Edited by Erica Ehrenberg), 2002, s.16-17.; Hurma ağacının yetiştirme şartları Güney Mezopotamya’da mevcuttur. Aşılınıp budandığında, yani bakım yapıldığında bol miktarda ürün verebilen bir ağaçtır. Bu bölgede ağaçlar sadece beslenme amaçlı görülmemiştir. Besin değeri yüksek olan hurma bitki özünü tatlandırıcı olarak da ve mayalanmış hurma şarabı yapımında da kullanılırdı. Tüm bunların yanı sıra, hurmanın çekirdekleri yakıt ve yem olarak kullanılır, yaprak lif, gövdesi ise odun olarak kullanılmıştır. Bkz. Crawford, s.55.

¹⁰⁵Bahrani, “Performativity...”, s.16-18.; McIntosh, s.68-69.; Nissen ve Heine, s.30-31.; Goff, s.70-71.; Pitman, s.20.; Anton **Moortgat**, *The Art of Ancient Mesopotamia The Classical Art of the Near East* (Translated by Judith Filson), Phaidon Press, London 1969, s.11-12.; Ayrıca “*en*” din adamı değerlendirmesi için bkz. Khurt, s.29-31. ve Thorkild **Jacobsen**, *Toward the Image of Tammuz and Other Essays on Mesopotamian History and Culture* (Edited by William L. Moran), Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 1970, s.328-330’de devam eden dipnot: 20’deki dördüncü madde.

¹⁰⁶McIntosh, s.68-69.; Moortgat, s.12-13.; Collins, s.109-110.; Goff, s.70-71.; Bahrani, “Performativity...”, s.18-20.; Jacobsen, *Toward...* s.16-17., 40-41.; Henri **Frankfort**, *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, Fifth Edition, Yale University Press, New Haven and London 1996, s.25-27.; Henriette A. **Groenewegen-Frankfort**, *Arrest and Movement An Essay on Space and Time in the Representational Art of the Ancient Near East*, The University of Chicago Press, Chicago 1951, s.150-151.; Gebhard J. **Selz**, “Five Divine Ladies: Thoughts on Inana(k), Ištar, In(n)in(a), Annunītum, and Anat, and the Origin of the Title “Queen of Heaven”, *NIN*, Volume 1, 2000, s.29-30.

Amaushumgalanna önderliği ile birlikte eşlik edenlerle evlilik hediyelerini taşımakta olduklarını belirtmektedir. Tüm bunları teslim alınan ve kapıyı ona açan ve “*Hazine’nin Tanrıçası*” şeklinde belirtilen İnanna’dır. İnanna olarak belirtilen bayanın hemen arkasında onun tapınağına ait olan tapınım yerinde kutsal eşyaları mevcut olduğu belirtilmiştir¹⁰⁷. En üstte yer alan friz hakkında belirtmek istediğimiz noktalar bu yönleri ile vermek yeterli olacaktır. En üstteki frize ait İnanna ve din adamı ile ilgi bir takım görüşler mevcuttur. Frizin İnanna’ya atıf yapacak şekildeki kanıları çeşitli araştırmacılar tarafından belirtilerek açıklanmaya çalışılmıştır¹⁰⁸. Vazonun frizlerindeki içeriklerinden de anlayabileceğimiz gibi Kutsal Evlilik’e ait genel kanıyı bir kenara bırakacak olursak, tarım, hayvancılık, hediye sunumu gibi düşünebileceğimiz sahnelerden en azından törenlerle ya da festivallerle alakalı herhangi bir sahneyi yansıtabileceği görüşü yanlış olmasa gerekir.

1.5. Dumuzi-İnanna Mitosu

Yeni Yıl Törenlerinde Dumuzi-İnanna Mitosu’nun büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. İnanna ile Dumuzi’nin etrafında dönen birçok olayın cereyan etmesi ile birlikte en nihayetinde “Kutsal Evlilik Töreni”nin gerçekleştirildiğini görmekteyiz. “İnanna’nın Ölüler Diyarına İnişi” miti, Yeni Yıl Törenlerinin merkezi durumundadır demek yanlış olmasa gerekir.

¹⁰⁷Jacobsen, *The Treasures...*, s.24.’de, “Dumuzi-Amaushumgalanna” olarak belirttiği kişinin hurma ağacındaki gücün yeni ürünler vermesini temsil ettiğini belirtmektedir. Burada “Amaushumgalanna” adı “*hurma dallarının bir büyük kaynağı*” şeklinde verilmiştir. “Ama-usum.gal-ana (.ak)” hurma dalının kalbine işaret etmektedir. Büyük tomurcuklara sahip olan Hurma Ağacı her yıl yetişen bir ağaçtır. Tanrıça İnanna’nın adı ise (önceki adı Ninanna(k)) “*Hurma Dallarının Hanımı*” şeklinde verilmiştir, Jacobsen, *The Treasures...*, s.26.,36.; Jacobsen’nin bu çevirisine karşın Gwedoleyn Leick’in hazırladığı sözlükte, “*dama.uşum.gal. (an. na)*” ismi için “Anne ilahi bir Ejderha’dır” şeklin de verilmiştir. Gwedonlyn, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, s.31.; İsimlerin çevirilerine bakıldığında şayet Jacobsen’nin çevirisi doğru ise Amaushumgalanna ve Dumuzi arasında tarihi açıdan kronolojik bir hata meydana geleceği belirtilmiştir. M.Ö. 2500’lü yılların sonlarında Şurupak kentindeki bir takım listelerde Amaushumgalanna ve Dumuzi birbirinden bağımsız iki tanrı olarak karşımıza çıkmaktadır. Collins, s.110.; Oliver R. Gurney, “Tammuz Reconsidered: Some Recent Developments”, *Journal of Semitic Studies*, Vol.7, No.2, 1962, s.147-160.

¹⁰⁸Uruk Vazosunun en üst frizindeki “Kutsal Evlilik’e dair değerlendirmeler ve Tanrıça İnanna olabileceğine dair görüşler için ayrıca bkz.; Bahrani, “Performativity...”, s.17-21.; Collins, s.109-110., 113-114.; Selz, s.30-32. Ek olarak bkz. dipnot: 21 ve 27.; Frankfort, s.25-27.; Groenewegen-Frankfort, s.150-151.; Dominique Collon, “Eski Yakınoğu’da Rahip ve Rahibe Tasvirleri” (Çev. Fatma Sevinç), *AÜDTCFD*, C. 44, S. 2, 2004, s.81-82.

Adı geçen kısmı incelemek, bu bayramın kutlanması açısından dikkate şayan bir konumdadır. Kaldı ki bir bütün olarak değerlendirilmesi gereken mitin içinde, her biri ayrı öneme sahip olan bir takım olaylar zinciri ile birlikte her şey daha anlamlı gözükmemektedir. Belirttiğimiz kısmı vermeden önce adı geçen mitin anlaşılabilmesi adına kısaca bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Bu bağlamda Kutsal Evlilik'e giden yol ve kutlamaların anlaşılması daha anlamlı olabilecektir.

Olayların bir bütün halinde değerlendirmemiz açısından. Kutsal Evlilik'e kadar kısa bir sıra çizmemiz gerekirse o sıra şu şekilde olabilir; İnanna ve Dumuzi'nin Evlilik Öncesi Kur Dönemi → Evlilik Hazırlığı Aşaması → Dumuzi'nin Evliliği → İnanna'nın Ölüler Diyarına İnişi → Dumuzi'nin Rüyası → Dumuzi'nin Ölümü ve Ağıtlar → Geri Dönüş (Dumuzi (altı ay)) → Kutsal Evlilik Töreni → Aşk Şarkıları Bölümü şeklinde belirtmek yanlış olmayacaktır.

İnanna, kocası Dumuzi ile birlikte evlenip eş olmasından önce bir takım olayların zuhur ettiğini görmekteyiz. Başlangıçta İnanna'nın eş seçme aşamasında olduğunu görmekteyiz. İnanna'nın, Dumuzi ile Enkimdu (*Çifti Tanrı*) arasında bir seçim yapılması gerektiğini görüyoruz. Aslında İnanna'nın kararının Enkimdu tarafından olmasına rağmen, erkek kardeşi Utu (*Güneş Tanrısı*) tarafından Dumuzi'nin seçilmesi gerektiği belirtilmektedir. İnanna ısrarla Enkimdu'yu eş olarak istese de, Dumuzi'nin de İnanna'yı eş olmak istemesi ile birlikte, Dumuzi ve Enkimdu arasında bir mücadele başlamış olmaktadır. Birbirlerini yenebilmek için çeşitli hediyelerin sunumlarını İnanna'ya yaparlar¹⁰⁹. Burada onların birbirlerine üstünlük savaşını görüyoruz.

Üstünlük yarışını kazanan Dumuzi'nin eş olarak seçildiğini görmekteyiz. İnanna ve Dumuzi'nin birbirlerine kur yapma ve evlilik hazırlığı diyaloglarından, evlilik için bir takım hazırlıkların yapıldığını anlıyoruz. Bu hazırlıklar son derece önemle yapılır. Evlilik için özel bir yatağın hazırlandığını anlamaktayız. Bu yatak pasajlarda sıkça gördüğümüz özel sedir parfümleri ile kokulanan, üstüne özel bir yatak örtüsü serilen bir yataktır. İnanna eşi için yıkanır, güzel parfümler sürer, takılarını takar ve güzelce giyinir. Dumuzi'yi evinin kapısında bekler ve akabinde onu içeri alır. Dumuzi ve

¹⁰⁹Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.369-372.; Black, Cunningham, Robson vd., s.86-88.; Samuel Noah **Kramer**, *Sümer Mitolojisi İÖ Üçüncü Bin Yıldaki Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma* (Çev. Hamide Koyukan), 2.Baskı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2016, s.178-181.; Samuel Noah **Kramer**, "Sumerian Myths and Epic Tales", *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (Edited by James B. Pritchard), Third Edition with Supplement, 1969, s.41-42.

İnanna'nın birbirlerine aşk ve sevgi dolu sözleri ve el ele, kalp kalbe uyumalarından evliliğin güzel bir şekilde gerçekleştiğini ve onların mutluluk içinde olduklarını görüyoruz¹¹⁰. Öyle ki günümüzde bile pasajları okurken bu durumdan etkilenmemek elde değildir yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır.

Yeni evli çift olarak karı-koca olan Dumuzi ve İnanna'nın evliliği ile birlikte etraflarındaki bitkiler filizlenir ve bol yeşillik sağlarlar. Böylelikle bolluk ve bereket etrafa yayılmış olur. Onların “*Yaşam (hayat) Evi*” ya da “*Kral Evi*” olarak tanımlanan evlerinde mutlu ve refah bir şekilde yaşamaya devam ettiklerini anlıyoruz. *Yaşam Evin*'nde, çiftin için hayatın arzulu, tutkulu ve mutlu bir şekilde geçtiğini görüyoruz¹¹¹. Ta ki İnanna'nın ölümler diyarına inmeye karar vermesine kadar.

Yaygın olarak “*İştar'ın Ölümler Diyarına İnişi*” miti olarak bilenen bu mitosun, Samilere ve Sumerlilere ait olarak iki versiyonunun olduğu bilinmektedir. Akkad diline ait olan çivi yazılı tabletlerin M.Ö. Bininci bin yıla tarihlendiğini belirtilmektedir. Uzmanlar tarafından İştar'ın, Sumerce şeklinin İnanna olduğu ve mitin Sumerlilere ait olduğu açıklık kazandırılmıştır. Mitin temelde aynı izlere sahip olmasına rağmen bir takım değişikliklerin olduğu görülmektedir¹¹². Zaman ve mekân değişikliğine uğramış olarak bir takım özelliklerin değişmiş olması doğal karşılanırsa gerekir.

“*İnanna'nın Ölümler Diyarına İnişi*” adlı miti kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür. Daha önce de “*hırslı*” bir tanrıça olarak belirttiğimiz İnanna güya “*kur*” olarak bilinen ölümler diyarına ablası olan Ereškigal (*Yeraltı Dünyası Tanrıçası*)'i görmeye gitmesiyle olayların başladığını görüyoruz. Burada anlaşılan ziyaretten ziyade *Samuel Noah Kramer*'in belirttiği gibi “*göklerin olduğu gibi aşağıdaki diyarın da kraliçesi olma hevesini doyumak*” üzere ölümler diyarına gittiğini biliyoruz¹¹³.

¹¹⁰Diane Wolkstein and Samuel Noah Kramer, *Inanna Queen of Heaven and Earth Her Stories and Hymns from Sumer* (Art compile by Elizabeth Williams-Forte), Harper & Row, Publishers, New York 1983, s.29-49.; Ayrıca bkz. Samuel Noah **Kramer**, *The Sacred Marriage Rite Aspects of Faith, Myth, and Ritual in Ancient Sumer*, Indiana University Press, Bloomington 1969, s.67-84.

¹¹¹Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.366.; Kramer, *The Sacred...*, s. 80.; Çağırğan, s.500.

¹¹²Kramer, *Sümer...*, s.156.; Samuel Noah **Kramer**, “Ishtar in Nether World According to a New Sumerian Text”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No.79, October 1940, s.18-27.

¹¹³Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.388.; Kramer, *Sümerler Tarihleri...*, s.203.; Kramer, *The Sacred...*,s.108.; Ömer **Kahya**, “Sumerce Kaynaklara Göre Ölümler Diyarı'nın Yeri”, *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 9/2 2015, s.33. Sumerce'de öteki dünya için “*kur*”, “*arali*” “*ganzer*” gibi kelimeler kullanılmıştır. Kelimeler “*dağ, dağlık bölge, memleketi yabancı ülke, ölümler diyarı*” gibi çeşitli anlamlara geldiği belirtilmiştir.

Ölüler diyarına giderken Uruk, Nippur, Badtibira gibi Sumer şehir tapınaklarını terk ettiğini pasajlardan anlıyoruz. İnanna ölüler diyarına giderken veziri Ninşubur'a üç gün sonunda geri dönmemesi halinde yardım bulması için tembih eder. İnanna diyara inerken yedi tane kapıdan geçer. Ereškigal'ın emri ile bu kapıların her birinde tüm sorgulamalarına rağmen, üzerindeki giysi ve takılarından birini bırakmak zorunda kalır. En sonunda İnanna çıplak kalır ve bir kazığa asılmış halde bedeni cesede dönüşmüş olur (**Şekil 8.**). Kural olarak ölüler diyarına gidenler oradan geri çıkamamaktadır. Vezir geri dönülmediğini görünce Enlil (*Hava Tanrısı*) ve Nanna (*Ay Tanrısı*)'dan yardım ister fakat onlar yardım etmez. Enki (*Bilgelik Tanrısı*)'nin yardımı ile iki cinsiyetsiz varlık olan “*kurgarra*” ve “*kalaturra*” İnanna'yı Enki'nin söylediklerini yerine getirerek canlandırırlar. İnanna'nın kendisi yerine birini bırakması şartı ile yeryüzüne çıkmasına izin verilir. İnanna *galla*'lar (cin) peşine takılarak yeryüzüne çıkar ve yerine birini bırakmak için Sumer kentlerini *galla*'larla birlikte dolaşır (**Şekil 9.**)¹¹⁴.

Yeryüzüne *galla*'lar eşliğinde gelen İnanna yerine birini bulmak için Sumer şehirlerini gezmeye başlar. Kullab şehrine geldiğinde ise kocası Dumuzi'yi kendisi için üzülmeyi ve eğlenmeyi gören İnanna çok kızar ve ölüler diyarına onun gitmesi için *galla*'lara talimat verir. Bunu duyan Dumuzi çok korkar ve Utu'dan kendisini kurtarması için yardımcı olmasını ister. Dumuzi'nin kaçma çabaları esnasının da “*Dumuzi'nin Rüyası*” olarak belirtebileceğimiz rüyasından onun aslında ne kadar acı çektiğini ve derinden etkilenmiş olduğunu anlamaktayız¹¹⁵.

Kahya, s.27. Ölüler Diyarı'nın Yeri ve değerlendirmesi için çalışmanın tamamını incelemek yerinde olacaktır.

¹¹⁴Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.388.; Kramer, *Sümerler Tarihleri...*, s.203-204.; Kramer, *Sümer...*, s.157-172.; Black, Cunningham, Robson vd., s.65-74.; Wolkstein and Kramer, s.52-68.; Kramer, “Sumerian Myths...”, s.52-57.; Samuel Noah **Kramer**, “Inanna's Descent to the Nether World” Continued”, *Proceedings of the Philosophical Society*, Vol. 94, No.4, 25 August 1950, s.361-362.; İnanna'nın yeryüzüne çıkması ile ilgili olarak *Giorgio Buccellati*'nin belirttiği iki noktaya değinmek yerinde olacaktır. Yayınında ilk olarak İnanna'nın yeryüzündeki terk ettiği şehirler ile ilgili bir seyahat rotasından bahsedilmektedir. Bu seyahatin Yeraltı Tanrıları'nın ikamet ettiği “*Kutha*” şehri ile ilgili olup olmadığı değerlendirilmiştir. İkinci noktada bu seyahatin kült anlamında bir yenilenmeye mi işaret ettiği, yani ritüel amaçlı bir seyahat olup olmayacağı gibi iki önemli soruya dikkat çekilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Giorgio **Buccellati**, “The Descent of Inanna as a Ritual Journey to Kutha?”, *SMS*, Vol. 4, Issue 3, December 1982, s.3-7.

¹¹⁵Kramer, *The Sacred...*, s.118 vd.; Kramer, *Sümerler Tarihleri...*, s.204-205.; Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.388-389.; Kramer, “Inanna Descent...”, s.361-363.; Wolkstein and Kramer, s.69-73.; Black, Cunningham, Robson vd., s. 74-77.

Rüyasında bir takım şeyler gören Dumuzi, rüyayı yorumlaması için kız kardeşi Geštinanna'ya (*Rüya Tanrıçası*) bu rüyasını yorumlaması amacıyla anlatır. Rüyasında tehlikenin geldiğini semboller vasıtası ile haber edilmektedir. Geštinanna bu rüyanın hiç de hayırlı olmayacağını üzümlere belirtir. Burada anladığımız Dumuzi'nin ölümü yaklaşmaktadır ve kız kardeşi Geštinanna da bu duruma oldukça üzülmektedir. Rüyadan Dumuzi'nin kardeşi Geštinanna gibi çok etkilendiğini acı ve ızdırap çektiğini görmekteyiz¹¹⁶.

Dumuzi'nin ölümler diyarına gideceğinin habercisi şeklinde yorumlanan rüyaya çözüm bulmaya çalışan Geštinanna, Dumuzi'yi korumak için saklanması öğüdünü verir. Dumuzi'yi bulamayan *galla*'lar bu sefer kardeşine onun nerede olduğunu bulmak için ısrar ederler. Dumuzi kente dönse de *galla*'lar tarafından yakalanıp ısrarla hırpalandığını ve tartaklandığını anlıyoruz ve neticede onun *galla*'lar tarafından götürülmesiyle trajik son gerçekleşmiş olmaktadır. Geštinanna, İnanna'ya Dumuzi'nin yerine onu alması için yalvarır. İnanna'nın da bu olaylardan etkilenip ağladığını ve sızlandığını pasajlardan anlıyoruz. Bu durum karşısında insafa gelen İnanna yılın yarısında Dumuzi'nin, diğer yarısında ise kız kardeşi Geštinanna'nın ölümler diyarında kalmasına karar verir. Böylelikle Dumuzi bir şekilde ölümler diyarına gitmekten kurtulamaz ve trajik son gerçekleşmiş olur¹¹⁷.

“*Dumuzi'nin Ölümü*” olarak bilinen trajik kısım, bir bütün olarak mit için önemli bir yer alan “*İnanna'nın Ölümler Diyarına İnişi*”, “*Dumuzi'nin Rüyası*” ve “*Dumuzi ve galla*” gibi bölümlerle ilişkilidir. Kendi içinde dört bölümden oluşan “*Dumuzi'nin Ölümü*” adı bölümden Dumuzi'nin kuzularının-keçilerinin nasıl acı çektiğini ve öldüğünü, İnanna'nın ve Geštinanna'nın ağladıklarını ve üzüldüklerini, ikisinin de gerçekten bedenlerinin nasıl acı çektiğini, Dumuzi'nin *galla*'lar tarafından etrafının çevrilerek yakasından tutulduğunu, onun “*gišbur*” adında bir tuzakla yakalandığını ve Dumuzi'ye ait cenaze törenleri ve büyücülük gibi bir takım izleri gözlemleyebiliyoruz¹¹⁸.

¹¹⁶Wolkstein and Kramer, s.74-84.; Black, Cunningham, Robson vd., s.77-84.; Dumuzi'nin Rüyası ve yorum için ayrıca bkz. Curtiss **Hoffman**, “Dumuzi's Dream: Dream Analysis in Ancient Mesopotamia”, *Dreaming*, Vol.4, No.4, 2004, s.240-247.

¹¹⁷Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.389.; Kramer, *Sümerler Tarihleri...*, s.207-212.; Wolkstein and Kramer, s.85-89.

¹¹⁸Samuel Noah **Kramer**, “The Death of Dumuzi: A New Sumerian Version”, *Anatolian Studies*, Special Number in Honour of the Seventieth Birthday of Professor O. R. Gurney, Vol. 30, 1980, s.5-13.

Dumuzi'nin ölümünün ardından eşi İnanna'nın acı bir şekilde onun için ağıt yaktığını görüyoruz. Ağıtların yüzlerce oluşturulmuş kompozisyonları mevcuttur ve katalog halinde kayıt edilmiştir. En çok oluşturulmuş kompozisyon “*tef ağıtları*”dır. Bunlar *ÉR.ŠÈM.MA* (*ÉR=tazzimtu*, ağıt, ya da *bikītu*, ağlayan ve *ŠÉM= ḫ alḫ allatu*, tef) adıyla geçen ağıtlardır¹¹⁹. İnanna'nın Dumuzi için yaktığı ağıt örneği için “*İnanna ve Bilulu*” adlı bölümden şu dizilerden görülmektedir¹²⁰ : “*Sizinle birlikte duyuruyorum yakınmamı Senin ardından yakınıyorum! Senin ardından yakınıyorum, doğduğun yerde! Çölde ardından yakınıyorum! Cehennemî Aralı'ye kadar ardından yakınıyorum! Duşuba'da ardından yakınıyorum! Badtibira'da ardından yakınıyorum! Dumuzi için yakınıyorum sizinle birlikte duyuruyorum!*”.

Ağıt için bir diğer örneğimiz Tevrat'ın “*Hezekiel*” adlı bölümünün *Bap 8:14-15* kısımlarında karşımıza çıkmaktadır¹²¹ : “¹⁴*Ve RAB evinin şimale doğru olan kapısının girilecek yerine beni getirdi; ve işte, Tammuz için ağlayan kadınlar orada oturmakta idiler. ¹⁵Ve bana dedi: Gördün mü, âdem oğlu? Yine bunlardan büyük mekruh şeyler daha göreceksin.*”

Dumuzi ile İnanna'nın bu önemli öykünün gerçekleştirilen ritüellerinin mevsimlerle ilgili olması hasebiyle Samuel Henry Hook “*ritüel mitos*” adı verilen bir katagoride belirtmenin sakıncalı olmayacağını dillendirmiştir. Öykünün orijinal biçiminden uzaklaşarak sonraki dönemlerde “*İştar'ın Ölüler Diyarına İnişi*” şekline gelmesi ve mitin içinde bazı farklı değişiklere uğramasının bir sebebi olarak ise yine aynı yazar “*Sumerliler'in deltaya inmeleri üzerine çobanlıktan tarımsal bir yaşam biçimine geçme süreci içinde bulunmaları olduğunda*” aranması gerektiği vurgulamıştır¹²².

¹¹⁹William W. **Hallo**, *The World's Oldest Literature Studies in Sumerian Belles-Letters*, BRILL, Leiden-Boston 2010, s.301.

¹²⁰Jean **Bottéro** ve Samuel Noah **Kramer**, *Mezopotamya Mitolojisi* (Çev. Alp Tümertekin), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.379.

¹²¹*Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997, s.787.

¹²²Samuel Henry **Hook**, *Ortadoğu Mitolojisi* (Çev. Alâeddin Şenel), 5.Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2015, s.28. Uygulanan ritüellerde sadece belli bir eylem gerçekleşmezdi. Bu ritüellere bir bütün halinde esas olarak şarkılar, sözler ve büyülerde eşlik etmekteydi. Diğer bir ifade ile ritüel yapılan eylemler ve söylenen sözler olarak iki kısımdan oluşuyordu. Bu ritüellerde mitler yapılan eylemlerin öykülerini bizlere anlatmaktaydı. Bu bağlamda ele alınan mitin gerçekten yaşanıp yaşanmadığı pek de önemli değildi. Ritüellerin esasını teşkil eden mitoslar toplumların bağlı olduğu koşulların gündeme gelmesini sebebiyet vermiştir. Tüm bu açıklamalardan dolayı mitosun bu şekline “*Ritüel Mitosu*” denilmiştir. Bu mitos türünü adını işlevinden alarak, ritüelin istenilen amaca sebebiyet vermesine yardımcı olmaktadır.

Güzel ve mutlu bir şekilde başlayan ve akabinde trajik bir son ile biten bu evliliğin, Kutsal Evliliğe dönüşmesinde bu mitin öneminin çok büyük olduğu görülmektedir. Anlaşılabileceği üzere birçok sembolün mitin içinde olduğu, çeşitli pasajlara, ağıtlara ve şarkılara yansdığı oldukça açıktır.

Ölen ve *Dirilen* Tanrıların işlevi yeni yıl kutlamalarında önemli bir anlama sahiptir. Yazın sıcak zamanlarda sular azalır, sonbaharda ise mahsuller elde edilince bitkilerde ölmeye başlar. Bereket tanrılarının ölmeleri ve yeniden dirilmeleri öyküsü anlattığımız gibi mitlere konu olmuştur¹²³. Bu konuda fazla miktarda çeşitli kültürlerde örnekler vardır. Burada Dumuzi de ölen ve yeniden dirilen bitkilere hayat veren tanrıların temsilidir. Şüphesiz Dumuzi burada insanlık adına fevkalade bir önem taşıyordu demek yanlış olmayacaktır¹²⁴.

Nitekim insanların gözünde Dumuzi ölünce bereket kaçırıyordu. Dumuzi'nin yaz sıcaklarında ölmesi ile birlikte sonbaharın gelmesi kaçınılmaz oluyordu. Dumuzi'nin altı ay sonra tekrar yeryüzünde kalması ve eşi İnanna ile birleşmesi ile bolluğun gelmesi yeni bir başlangıç olarak yani, Yeni Yıl gelmiş oluyordu. İlkbahara onların hayatında böylelikle tahmin ettiğimizden daha çok anlam yükleniyordu.

1.6. Kutsal Evlilik Töreni

Çoban Tanrı Dumuzi ile Aşk ve Bereket Tanrıçası İnanna'nın ortak olarak taşıdıkları, üreme, bereket, bolluk, ülke refahı gibi kavramlarla, kısaca değinmiş olduğumuz mitosa göre Dumuz'nin ölmesi ile birlikte ortak olan bu kavramların da öldüğünü, sona erdiğini görmekteyiz. O halde ülkenin tekrar bolluk ve gönenç sahibi olması, toprağın tekrar doğurması ve verimlilik sağlaması için, bir ritüele, ayine veya törene ihtiyaç duyuluyordu. Kutsal Evlilik Töreni (Grekçe *Hieros Gamos*) olarak bilinen ritüel ile, Sumerliler bahsettiğimiz kavramların tekrar hayata geçtiğine inanıyorlardı. Bu mitosun, törenin temelini teşkil ettiğini görmekteyiz. Bereketin tekrar gelmesi için böyle bir olayın zuhur etmesi elzemdi. Günlerce süren Akıtu Festivali'nin özel bir ritüeli

Mitosun en eski örneğinin bu tür olduğu belirtilmiştir. Hook, s.14-16. Ayrıca tüm mitos açıklamaları için bkz. Hook, s.14-20.

¹²³Ökse, s.74.

¹²⁴Hook, s.25.; Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.389-390.

diyebileceğimiz Kutsal Evlilik'in, Eski Yakındoğu'da yaklaşık iki bin yıl boyunca her yıl düzenli olarak kutlandığını bilmekteyiz¹²⁵.

Dumuzi'nin yaz sıcaklığında ortadan kaybolmasıyla otların sarardığı ve böylelikle bereketin gittiği düşünülürdü. Ana Bereket Tanrıçası'nın onu tekrar hayata getirmesi ile birlikte, kış yağmurları ile çevrenin yeşillik ve çayırılık olması, doğaya tekrar hayat gelmesi bu Kutsal Evlilik sayesinde olurdu¹²⁶. Yaz sıcaklarında, Temmuz Ayı'nda öldüğü zannedilen Dumuzi'nin altı ay yeraltında kalmaktaydı. *Galip Çağırğan* Dumuzi'nin bugünkü takvimde 15 Aralık-15 Ocak arasında yer alan *Tebētu* ayında dirilmesi gerektiğini, Kutsal Evlilik'in de Dumuzi'nin altı ay yeryüzünde kaldığı *Tebētu-Du'uzu* ayları sırasında gerçekleştirilmiş olması gerektiğini belirtmektedir¹²⁷.

Daha öncede belirttiğimiz üzere törenin çok eski zamanlara ait olan izleri biraz şüpheli durmaktadır. Bundan dolayı ilk ne zaman gerçekleştirildiğini belirtmiyoruz. Törendeki temel esas, kralın verimlilik sağlaması için tanrıça ile evlenerek onların kontrolünün altında ülkeye bereket gelmesidir. Sumerlilerin toprağın bereket, üretkenlik doğurganlık gibi kavramlarının bu tören dışında mit, ilahi ve ağıtlarında fazlaca yer kapladığı görülmektedir¹²⁸.

Evlilikte önemli bir rolü oynayan İnanna'nın, ona ait tapınağın bulunduğu Uruk Şehri'nde M.Ö. Üç binli yıllar ya da hatta belki daha önceki zamanlarda tapınımın ortaya çıktığı belirtilmektedir. İnanna'yı kapsayan Kutsal Evlilik'e ait ilk belirtinin, Uruk Şehri'nde Dumuzi'den iki jenerasyon önce yaşamış olan Enmerkar'ın, Aratta hükümdarı ile mücadelesi sırasında yollanan bir haberdan anlaşılmaktadır. Buna ek olarak Dumuzi'den önce, kayıtlarda onun rolünü direk olarak üstelenecek herhangi bir hükümdara dair izlerin olmadığı belirtilmektedir¹²⁹. Bu durumda M.Ö. Üç binyılında bu

¹²⁵Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.366.; Kramer, *The Sacred...*, s.49.; Çağırğan, s.499.; Hook, s.25.; Gerda **Lerner**, "The Orijin of Prostitution in Ancient Mesopotamia", *Signs*, Vol.11, No.2, Winter 1986, s.240.

¹²⁶Hartmut **Schmökel**, "Sumer Dini" (Çev. Mehmet Turhan), *AÜİFD*, C.XIX, S.1, 1971, s.201.

¹²⁷Çağırğan, s.502.; Ayrıca Çağırğan, Samuel Noah Kramer'in Kutsal Evlilik'e ait olan ayın Yeni Yıl'da kutlandığını belirttiği fikrini kabul etmeyerek, Kramer'in bu konuda düşüncesinin eski metinlerin yeterince incelenmediğinin altında aranması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. Çağırğan, s.502. Kramer'in yorumu için ayrıca bkz. Kramer, *The Sacred...*, s.79.

¹²⁸Kramer, *The Sacred...*, s.49-50.; Lerner, s.239-240.; Konu ilgi olarak verilen örnekler için bkz. Kramer, *The Sacred...*, s.50-56.

¹²⁹Kramer, *The Sacred...*, s.57-58 vd. Yatağın hazırlanması gibi bir takım izlere ait pasaj için bkz. Kramer, *The Sacred...*, s.58. ve Thorkild **Jacobsen**, *The Harps That Once...Sumerian Poetry in Translation*, Yale University Press, New Haven and London 1987, s.281-282.

ritüeli ilk gerçekleştiren Uruk'da kral olmuş olan Çoban Tanrı Dumuzi (Tevrat'da *Temmuz/Tammuz*)'dir¹³⁰.

Dumuzi ile İnanna'nın Kutsal Evliliğinden ziyade Mezopotamya'daki bazı şehirlerde farklı hükümdarlar ile farklı tanrıçalar arasında da bu törenin gerçekleşmiş olduğunu görmekteyiz. Örneğin Lagaş'da Ningirsu ve Baba; Ur ve Larsa'da Nanna ve Ningal; Nippur'da Enlil ve Ninlil; Ašnunak'da İnnin ve Lugalbanda (Abû, Ama-ušumgal) vb. şekilde kutsal çiftlerin olduğunu belirtilmiştir. İlahi ve pasajlardan anlaşılan gerçekleştirilen evlilikte, evlenme hazırlıkları, zigguratın tepesindeki özel temizlenmiş yatağın hazırlanması, yıkanma, temizlenme gibi bir takım etkinliklerin yapıldığı anlaşılmaktadır¹³¹.

Kutsal Evlilikte, Dumuzi'yi temsilen bir din adamı *en* (rahip) ve İnanna'yı temsil edecek olan bir din kadının (*rahibe*) birlikte olması şeklinde gerçekleştirilmekteydi. *En* erkek olabileceği gibi kadın da olabilirdi. Din adamı *en*'e denk gelecek din kadının adı ise “*nin.dingir.ra*” olarak verilmiştir¹³². Bu ilah ve ilaheyi temsil edecek kişilerin Mezopotamya'da farklı adlarda farklı fonksiyonlarda olduğu bilinmektedir. Yüksek din adamı ve yüksek din kadını şeklinde belirtilen bu kişiler tapınaklarda önemli rol oynamaktaydılar. Tapınakta ve sosyal yaşamda çeşitli isimlerle bildiğimiz bu din kadınlarının adlarından bazıları Sumerce “*lukur*” (Akkadça; *nadītu*), “*nubar*” (Akkadça; *kulmašītu*), “*nu.gig*” (Akkadça; *qadištu*), “*nin.dingir.ra*” (Akkadça; *entum*) olarak geçmektedir¹³³.

İlahi gelin olarak belirtebileceğimiz bu din kadınlarının, *nadītu* ve ya “*Tanrı'nın Hanımı (Eşi)*” şeklinde çevrilen “*nin.dingir.ra*” olduğu¹³⁴, özellikle fahişelikle alakalı ritüellerde “*qadištu*” ve “*kulmašītu*” adlı din kadınların etkinlik gösterdiği

¹³⁰Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.366.; Lerner, s.240.

¹³¹Schmökel, s.202.; E. Douglas **Van Buren**, “The Sacred Marriage in Early Times in Mesopotamia”, *Orientalia*, Nova Series, Vol.13, 1944, s.2-3 vd.; Lerner, s.239-240.; Bu arada tapınakların yani zigguratların Kutsal Evlilik'i gerçekleştiren yer olması hasebiyle oldukça önemli bir konumda olması ayrıca önem taşımaktadır.

¹³²Schmökel, s.202.; Lerner, s.239.; Van Buren, s.63.; Kramer, *Sümerler Tarihleri...*, s.188 vd.; Yusuf ve Duymuş, s.164.; Samuel Noah **Kramer**, “Cuneiform Studies and the History of Literature: The Sumerian Sacred Marriage Texts”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Cuneiform Studies and the History of Civilization, Vol.107, No.6, 20 December 1963, s.490.

¹³³ePSD.; Yusuf ve Duymuş, s.164-174.

¹³⁴Van Buren, s.63 vd.; “*nadītu*” için bkz. Lerner, s.240-242. ve Yusuf ve Duymuş, s.165-168.

belirtilmiştir¹³⁵. *Samuel Noah Kramer* bu işlevi yerine getirecek din kadının İnanna'nın Uruk'da bulunan tapınağından görevlendirilen özel seçilmiş bir “*hierodule*” olarak belirtmiştir¹³⁶. Araştırmacılar İnanna'yı cinsellik tanrıçası olarak da belirtmişlerdir ve onu “*kutsal fahişe*” olarak adlandırmak için “*hierodule*” kelimesini kullanmışlardır¹³⁷.

Özellikle bu din kadınların biri olan *nu.gig* (qadištu) “*hierodule*”, “*kült fahişesi*” “*kutsal biri*” gibi anlamlarla verildiğini görüyoruz. Ayrıca yine “*nu.gig*” kelimesinin İnanna'yı tanımlayan bir unvan olduğu belirtilmiştir¹³⁸. Akkadça *qadištu* olan bu din kadının yasalarla çeşitli haklarının korunduğu, bazılarının evlenip çocuk sahibi olduğu, doğumlara katılıp, çocuklara baktıkları, hatta bazılarının sütannelik yaptığı belirtilmektedir¹³⁹.

Tüm bu bilgilere göre *nu.gig* / *qadištu*'ların özellikle “*kutsal fahişe*” olarak belirtilmesi bu kadınlar hakkında farklı yorumlara sebebiyet vermiş olabilir. Bu kadınların çok çeşitli zamanlarda çeşitli konumlarda olduğu açıktır. Bu bağlamda “*kutsal fahişe*” ifadesinin, günümüzdeki bazı kötü anlamları algılamak yanlış olacaktır. O zamanın yerine, konumuna ve şartlarına göre değerlendirmek en sağlıklıdır¹⁴⁰. Biz de bu görüşe katılarak bereket, üreme, bolluk, yenilenme gibi anlamlar yüklenerek tören ve ritüellere katılması hasebiyle bu kadınların önemli bir rol üstlendiklerini, günümüz ile kıyaslanmaması gerektiğini belirtmeyi uygun görüyoruz.

İlk olarak Uruk şehrinde kral olan Dumuzi ile başlayan Kutsal Evlilik'e ait izleri çiviyazılı belgelere göre pasajlardan örnekler vererek görmeye çalışacağız. İncelemeye çalışacağımız pasaj şu şekildedir:

¹³⁵Black ve Green, s.149.; Ayrıca bkz. Lerner, s.242-244.vd. ve Yusuf ve Duymuş, s.171-173.

¹³⁶Kramer, “Cuneiform Studies...”, s.490.

¹³⁷Kelimenin tam olarak “*kutsal köle*” demek olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Joan Goodnick **Westenholz**, “Tamar, Qēdēšā, Qadištu, and Sacred Prostitution in Mesopotamia”, *The Harvard Theological Review*, Vol. 82, No.3, July 1989, s.254.; Bu arada etkinliği gerçekleştirecek din kadınlarının uzman yani bu konu için özel ve profesyonel olmasını lazım gelmekteydi. Bu din kadınları her kim ise çeşitli tapınaklarda, çeşitli törenlere kendi unvanları ile katılmalarından ziyade, onların İnanna'yı örnek aldıkları belirtilmiştir. İnanna'ya “*Hierodulus*” (doğüstü fahişe) unvanı verilmiştir. Jean **Bottéro**, “Dünyanın En Eski Şöleni”, *Eski Yakındoğu Sümer'den Kutsal Kitaba* (Der. Jean Bottéro), 2005, s.109-110.

¹³⁸Bkz. ePSD; Westenholz, s.255-257.

¹³⁹Esma **Öz**, “Çiviyazılı Belgelere Göre Mezopotamya'da Sütannelik Hizmeti, Sütanne olarak Qadiştum Kadınları ve Kutsal Kitaplarda Sütannelik Uygulaması”, *Turkish Studies*, Vol.10/13, Fall 2015, s.235-248.

¹⁴⁰Yusuf ve Duymuş, s.175.; Öz, “Çiviyazılı Belgelere...”, s.244.

Ni 9602¹⁴¹ :

obv., col. i

“18.Benim Süslenmiş(?) sarayım

19.Benim .. günlerini seninle geçirenler...,

20.Seninle... yerde (?) ayak ...,

21.Dumuzi Ben yerleşirim (?) ..., evde (?),

22.Ben tüm insanlara baktım,

23.Dumuzi adlı ülke’nin Tanrıçasına.

24. Dumuzi, Enlil’in sevgilisi,

25.Annem daima sevgili olur,

26.Babam yüceltir(?) onu.

27. Ben yıkandım, sabunla kendimi ovarak yıkadım,

28.(ve) ardından (yeni) yıkanmış cildimin (?) stne keten bezi giydim,

29.G giysileri olarak giysilerimi düzelttim,

30.Ben hızlıca onun için pala-giysimi yaptım,”

Biraz kırıklı olan pasajda İnanna ve Dumuzi’nin bazı özelliklerinin belirtip, tapınağında (sarayında) gerçekleşecek Kutsal Evlilik için hazırlık yapılacağı açıktır. İnanna’nın sabunla kendini güzelce temizlenmesini kıyafetini giymesini görüyoruz. Yıkanma arınma, temizlenme kavramlarının ritüellerden önce yapıldığını görmekle birlikte, herhalde burada mutlaka yapılması gereken bir eylem olması gerekir. Bolluk ve bereket gelecektir bu yüzden ritüellerin arınmış temiz bir şekilde yapılması beklenir. Burada

¹⁴¹Kramer, “Cuneiform Studies...”, s.506.

belirtilen *pala*-kıyafeti (*pala-garment*) herhalde İnanna'nın bugün için giydiği güzel bir kıyafetidir¹⁴². Nitekim bu kıyafeti yeraltına inerken mecburen çıkarmıştır.

Ni 9602¹⁴³ :

obv., col. ii

“1.Kraliçe (?),

2. ... ev (?) ... lacivert taşı,

3.Benim evim (?) (ve) tapınakta duacı (?),

4.Kutsal duacı,,

5.Ben ... Gökyüzünü'nün Kraliçesi,

6. gala orada (ona) şarkı söyler,

7.Şarkıcı (ona) ... ilahi söyler,

8.Benim güveyim [neşelendi] yanımda,

9.Vahşi Boğa Dumuzi [neşelenir (?)] yanımda.”

Pasajlardaki yatağın süslenmesi için kullanılan *lapis lazuli* (lacivert taşı) özellikle süslemelerde kullanılan değerli bir taştır. Yatağın mabedin bir yerinde ya da zigguratın tepesinde sedir ağacı ile *lapis lazuli* ve altın gibi kıymetli madenlerden yapılmaktaydı. Yatağın içerisi yeşillerle süslenirdi. Gelin odası hazırlanırdı ve içerisine taht gibi bir koltuk ve yatak yerleştirilirdi. Burada tören sadece sembolik olarak kutlanmazdı, din adamı ve din kadını bu odada bizzat bu ritüeli gerçekleştirirdi (**Şekil 10.**)¹⁴⁴.

Mezopotamya'da tapınak ve saraylar ev düzeni şeklinde işlemektedir. Pasajda tapınağın içinde farklı görevlere sahip görevlileri görüyoruz. “*işib*” kutsal saçıcılar ve “*gala*” isimli şarkıcıların olduğu bilinmektedir¹⁴⁵. *gala* (Akkadça *kalû*) Sumerce ve Akkadça

¹⁴²ePSD'de “*pala*” için “bir kıyafet” tanımını verilmiştir. Akkadçası “*tēdīq belī*”, “*tēdīq bēlī*”, “*tēdīq šarri*” olarak “*Kral'ın Kıyafeti*” şeklinde verilmiştir. Bkz. ePSD

¹⁴³Kramer, “Cuneiform Studies...”, s.506.

¹⁴⁴Schmökel, s.202 vd.

¹⁴⁵Kramer, *Sümerler Tarihleri...*, s.189.; Oates, s.184-185.

anlamı ile “*ağıt şarkıcısı (rahip)*” şeklinde verilmiştir¹⁴⁶. Kutsal Evlilik’in gerçekleştirirken, tapınakta yani onların Yaşam Evi’nde şarkı söyleyenler ve duacılar eşliğinde birlikte aktivitelerin yapıldığı, neşe ile huzur bulunduğunu açık açık görmekteyiz.

Ni 9602¹⁴⁷ :

obv., col. iii

“9. Kral’ın kucağında, yüksekte-duran sedirde ..,,

10. Bitkiler (onun) yanında yüksekte durdu, tahıl (onun) yanında yüksekte durdu,

11. Onun yanında .. bahçe bolca gelişti.

12. Hayat Evi’nde, Kral’ın Evinde,

13. Onu eşi (onun) yanında neşe içinde yaşadı,

14. Hayat Evi’nde, Kral’ın Evinde,

15. Onu eşi (onun) yanında neşe içinde yaşadı.

16. Onun evinde neşelenen İnanna,

17. Kral’a bir ricada bulunur:

18. Sarı süt hazırla benim için, benim güveyim, sarı süt hazırla [benim için],

19. Benim güveyim, ben seninle taze (?) süt içeceğim.

20. Vahşi Boğa Dumuzi, sarı süt hazırla benim için,”

Bu pasajda artık onların birlikte olduklarını ardından bir takım ikramlar bu ritüeli devam ettirdikleri görülmektedir. Kısaca değerlendirecek olursak Sumerliler Yeni Yıl Töreni Akıtu’da, yani ritüellerin gününde toplanırlar. Tapınakta kral ve kraliçe için hazırlıklar yapılır. Sedir ağacı kokularıyla hazırlanmış özel bir yatak kurulur. İnanna sabunla güzelce yıkanır. Ülkeye bolluk getirecek Dumuzi ile İnanna birlikte olurlar. Müzisyenler *algar*-enstrümanı ile mutluluğa eşlik ederler. Süslenmiş sarayda kalpler

¹⁴⁶ePSD; CAD, K, s.91 vd.

¹⁴⁷Kramer, “Cuneiform Studies...”, s.507.

neşe ile dolar. Dumuzi elinde yiyecek ve içecek tutar. İnanna'yı öven şarkılar söylenir. Böylelikle Sumer Ülkesi tamamen bir bolluk içinde şenlik havası eser¹⁴⁸.

“*Ulsal*” bir kutlama halini almış bu törene ait izleri Dumuzi’den sonra Ur Kralı Şulgi (M.Ö.2094-2047) ile İnanna’nın arasında görülmektedir. “*Şulgi’nin Kutsanması*” adı verilen bir pasajdan kralın Ur şehrinden, İnanna’nın olduğu Uruk şehrine botla seyahat eder. Kullab şehrindeki iskeleye gelir oradan kurbanlık koyun ve keçilerle birlikte İnanna’nın kutsal tapınağı olan *Eanna*’ya doğru gider Şulgi burada ritüel için, İnanna’nın özel kıyafetini giymesi gibi *me*-kıyafetini giyer (*me-garment*) bundan etkilenmiş olan Tanrıça bir doğaçlama bir şeyler mırıldanmaya başlar¹⁴⁹.

“*Şulgi’nin Kutsanması*” adı verilen pasajdan diziler¹⁵⁰ :

“Vahşi boğa için, efendi için, ben yıkanmış durumda olacağım,

Çoban Dumuzi için ben yıkanmış durumda olacağım,

Yanlarım ... süslenmiş durumda olacak,

Dudaklarım kehribar renkliyen sürülmüş durumda olacak,

Gözlerim sürmeliyen boyanmış durumda olacak,

Belim onun adil elleri tarafından şekillenmiş durumda olacak,

Çoban Dumuzi, İnanna tarafından efendi uzandığında,

Süt ve yağ ile kucak pürüzsüz durumda olacak (?) , ...,

Onun elleri kutsal vulvamın üstündeyken o sevişmiş durumda olacak, ...,

Yatağın üstündeyken o beni öpmüş durumda olacak,”

¹⁴⁸Wolkstein and Kramer, s.107-110.; Ayrıca Kramer’ın yorumu için bkz. Kramer, “Cuneiform Studies...”, s.507-508.

¹⁴⁹Kramer, *The Sacred...*, s. 63.; Kramer, *Tarih Sümer’de...*, s.374-375.; Samuel Noah **Kramer**, “Shulgi of Ur: A Royal Hymn and a Divine Blessing”, *The Jewish Quarterly Review*, The Seventy-Fifth Anniversary Volume of The Jewish Quarterly Review, Vol. 57, 1967, s.378.

¹⁵⁰Kramer, “Shulgi of Ur...”, s.379. vd., Kramer, *The Sacred...*, s.63-64 vd.; Kramer, *Tarih Sümer’de...*, s.375. vd. Ayrıca Bkz. ETCSL c.2.4.2.24

Pasajdan Kral Şulgi'nin İnanna'nın sevgilisi şeklinde övüldüğünü görüyoruz. İnanna'nın eşi için yaptığı hazırlıklar biraz daha detaylı olarak görülmektedir. Kısaca bir değerlendirme yaparsak, gördüğümüz pasajlarda evlilik hediyeleri ve koyun keçi gibi kurbanlık koyunların tedarik edilmesi, sunuların hazırlanması, yıkanılması, süslenilmesi, güzel kokular sürülmesi, yağ kullanılması, özel yatağın hazırlanması, sedir parfümü kokusu kullanımı gibi çok ortak olarak gerçekleşmesi gereken işlemlerin olduğu görülmektedir.

Kral Şulgi'nin babası olan Ur-Nammu'dan itibaren Sumer ve Akkadlar'ın nerdeyse her kralının İnanna'nın eşi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kral Şulgi'nin bunu kutlayan son kral olmadığı bellidir. Ondan sonra İsin Kralı İddin-Dagan (M.Ö. 1974-1954)'a ait düğün törenin olduğunu görüyoruz¹⁵¹. Burada örnek olarak alacağımız pasaj da İddin Dagan'nın *Dumuzi-Ama-uşumgalanna* adı altında Dumuzi'yi temsilen ritüeli gerçekleştirdiğini görmekteyiz¹⁵².

Iddin-Dagan için Ninsiana'ya bir şir-namursağa (Iddin-Dagan A)¹⁵³:

“Karabaşlı Halk sarayda toplandığı zaman,

Ev Ülke'ye tavsiyeler sunar,

Tüm yabancı ülkelerin boyun-sermayesi,

Nehir ordalı'nın evi,

Ninegala için bir gölgelik kurulur.

İlahi kral gölgelikte onunla kalır.

Yeni Yıl'da, törenlerin gününde,

{ onun için tüm ülkelerin kaderi belirlenir }

{ (1 bayan onun yerine) tüm ülkelerin yaşamı için katılır},

¹⁵¹Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.376.

¹⁵²Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.376.; Kramer, *The Sacred...*, s.64.; Black, Cunningham, Robson vd., s.262.; Daniel Reisman, “Iddin-Dagan's Sacred Marriage Hymn”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 25, No. 4, October 1973, s.185.

¹⁵³ETCSL c.2.5.3.1; Ayrıca bkz. Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.376-377.; Kramer, *The Sacred...*, s.65.; Jacobsen, *The Harps That Once...*, s.121-123.; Kramer, “Cuneiform Studies...”, s.501-503.; Reisman, s.190-191.

Ta ki o güne kadar (?) boyunca sadık hizmetkârlar denetleyebilirler,

Böylece ayın kayboluş gününde ilahi güçler mükemmelleştirebilirler,

Hanımım için bir yatak kurulur.

Hasır otu, sedir parfümü ile temizlendi ve hanımım için yatak olarak tanzim edildi (düzenlendi)

Ve bir yatak örtüsü onun üstüne (?) serildi.

Ele aldığımız pasaj görüldüğü üzere “Kutsal Evlilik” ile alakalı bir bölümü içermektedir. Karabaşlı Halk (Sumerliler) törende bir araya gelmektedir. Buradan halkın törenlere katıldığını düşünmekteyiz. İnanna (*Ninengala*) ile İddin-Dagan’ın kutsal evliliği zuhur edecektir. Burada geçen “*Nehir Ordalı*” ifadesini *Thorkild Jacobsen*, buradaki anlamı ile ilahi bir karara varmak için bu deyimini araç olarak kullanıldığını, metaforik kullanımı ile gerçeği elde etmek için ve doğru yargılamak için insanüstü gücü ima ettiğini belirtmektedir¹⁵⁴.

Temizliğin birçok ritüelden önce yapıldığının bir örneğini burada da görmekteyiz. Yatağın özenle ve detaylı olarak temizlenip düzenlenmesi yapılıyor olsa gerekir. Burada kullanılan sedir kokusu (*sedir ağacı*) ilahilerde ve ritüellerde sıkça geçer bir durumdadır. Herhalde özel bir koku olarak ritüel amaçlı mutlaka kullanılması gereken bir parfüm olsa gerek diye düşünüyoruz¹⁵⁵.

British Museum’da çiviyazılı belgelerdeki mevcut olan bir Kutsal Evlilik’e ait çeviride, Şulgi ve İddin-Dagan ile olan evliliğe benzemesine rağmen belli farklılıklarında olduğu belirtilmiştir. Burada bizim dikkatimizi çeken en önemli farklılık temizlenme ile ilgili olmalıdır. İşlemin su, yağ, sedir parfümü vb. gibi bir şey ile yapılmaması değil, *Gibil* tarından uygulanmış olmasıdır. Burada Rahip-şairin seslenişi görülmektedir. Seslenişte

¹⁵⁴Jacobsen, *The Harps That Once...*, s.122.,dipnot: 20.

¹⁵⁵ePSD mevcut olan diğer pasajlar için ayrıca bkz.; ETCSL c.1.2.2; c.2.1.5; c.2.4.2.16; c.2.6.6.1; c.4.06.1; c.4.14.1; c.4.80.1; Ayrıca bkz. Cohen, s.14.; c.5.3.3; c.5.5.1

Gibil (*Ateş Tanrısı*)¹⁵⁶ tarafından onun verimli yatağını arındırdığını ve sunak kurup arınma ritüellerini gerçekleştirmiş olduğunu belirtmesi kısmı geçmektedir¹⁵⁷.

Burada geçen “*lapis lazuli ile süslenmiş bir verimli yatak, Ulu Gibil senin için tapınakta arındırmış durumdaydı*”¹⁵⁸ ifadeleri, diğer pasajlarda denk gelmediğimiz bir ifadedir. Arınma, temizlenme ritüelinin ateş vb. gibi bir güç ile yapıldığını belirtisi dikkatimizi çeken bir arınma şeklidir. Bu noktaya dikkat çekmemizin sebebi genel anlamdaki birçok kutlama ve festivallerde ateşin gücünün kullanılmasıdır. Bu açıdan dikkate şayan bir ibaredir. Demek ki ilk başlarda göremediğimiz sonraki zamanlarda ateşin gücü ile bir takım etkinliklerle arındırma işlemleri gerçekleştiriliyordu demek yanlış anlamasa gerekir.

Pasajın devam eden satırlarından evlilik sonrası bir şölen oluşunu, kutlamaların nasıl olduğuna dair bir takım izleri görebiliyoruz.

Pasaj şu şekildedir¹⁵⁹:

“193. *Kurbanları toplamak için, yıkama ayinleri yapmak için,*

194. *Tütsü kokusunu yığmak için, ardıç reçinesini yakmak için (?)*,

195. *Yiyecek sunularını taşımak için, kâseleri taşımak için,*

196. *O (Kral) onların (insanların) onun Egalmaḥ 'ından içeri girmeyi emreder.*

197. *O Onun sevgili eşini kucaklar,*

198. *O saf İnanna'yı kucaklar,*

199. *Tahtın (onun) yanından, o gün ışığı gibi ortaya çıkar,*

200. *Kral, güneş gibi (Utu), (o) onun yanını doldurur.*

¹⁵⁶Gibil (Akkadça Girra/u) Sumerlilerde oldukça eski bir tanrıdır. Eski dönemlerde karşımıza çıkmakla birlikte, sonraki dönemlerde o, çoğu zaman sihirli sözler ve büyü ile ilgili ritüellerde ateşin arınma gücü ile anılmıştır. Bkz. Gwedonlyn, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, s.68.

¹⁵⁷Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.378-379.; Ayrıca tüm pasajlar için bkz. Kramer, *The Sacred...*, s.81-84.

¹⁵⁸Kramer, *The Sacred...*, s.82.

¹⁵⁹Reisman, s.191.; Ayrıca bkz. Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.377-378.; Kramer, *The Sacred...*, s.65-66.; Jacobsen, *The Harps That Once...*, s.123-124.; Black, Cunningham, Robson vd., s.267-268.

201. *O ondan önce bereket, bolluk ve zenginlik hazırlar.*
202. *O ondan önce keyifli bir yemek verir.*
203. *O ondan önce Karabaşlı Halkı toplar.*
204. *Güney fırtınasının sesini bastıran yüksek sesli enstürman,*
205. *Sarayın süsü algar-enstürmanın tatlı sesi,*
206. *İnsanoğlunun neşe kaynağı, telli enstürman,*
207. *Müzisyenler (bunlarla) ona kalbi sevindiren şarkı çalar.*
208. *Kral elini yiyeceğe ve içeceğe uzatır,*
209. *Ama'usumgalanna elini yiyeceğe ve içeceğe uzatır,*
210. *Saray festivaldir, kral neşedir,*
211. *İnsanlar bolluk içinde günü geçiriyorlar,*
212. *Ama'usumgalanna büyük sevinç içinde durur.*
213. *O parlak tahtının üstünde uzun zamanlar geçirsin!”*

Pasajda Kutsal Evlilik olduktan sonra Yeni Yıl Şölenu şeklinde diyebileceğimiz bir kutlama yapıldığını anlamaktayız. Pasajın *kirugu* denilen kısımlardan oluştuğunu görüyoruz. *kirugu* “bir müzikal gösterim” şekline açıklanmıştır¹⁶⁰. Ele aldığımız pasaj *şir-namursağa* şeklinde bestelenmiş bir ilahidir ve değişik uzunluklarda olan on *kirugu*’yu içerir. Bu ilahinin son bölümü “Kutsal Evlilik Töreni”ni ve müzikli şölene dair bilgileri vermektedir. Çeşitli kişiler davullar ve *algar*-enstürmanı olarak bilinen telli veyahut vurmalı olan çalgılar iler eşlik ederler. Kral, İnanna’nın İsin şehrinde ki tapınağı olan *Egalmaḥ*’da ona özel bir yemek vermiştir (Şekil 11.) (Şekil 12.)¹⁶¹.

Yeni Yıl Töreni adeta kısa bir resmini çizen bu pasaj oldukça değerlidir, kurban sunumlarından, bol yemeli içmeli, eğlenceli-cümbüşlü, çalgı-çengili bir şekilde, bolluk ve mutluluk içinde Yeni Yıl kutlandığını görüyoruz. Müzisyenlerin de bu kutlamalarda

¹⁶⁰Bkz. ePSD

¹⁶¹Black, Cunningham, Robson vd., s.262.

çeşitli enstrümanlarla eşlik etmesi onların kutlamaları ne kadar güzelleştirmeye çalıştıklarına bir işaret olabilir. Enstrümanların özelliklerine bakacak olursak herhalde davul, lir ve harp vb. gibi aletlerin kullanılmış olması muhtemeldir diye düşünüyoruz. Buradan kutlamaların müziksiz olmayacağı ya da sönük kalabileceği yorumunu da yapmak yanlış olmasa gerekir.

Yeni Yıl Törenleri ve İlkbahar Bayramlarında halk yeniden canlanan ilah için mabedin özel sahnesinde değişik kıyafetlerle, müzik ve koro eşliğinde Kutsal Evlilik Törenine eşlik ederdi. Buradaki şölende hazırlanan yemekleri yedikten sonra Kral ve Kraliçe kendi “Düğün Oda”larına çekilirlerdi. Burada gerçekleşen Kutsal Evlilikte kral ve baş rahibenin yeni yılı getirecek olan birlikteliği bir boru sesi ile duyurulurdu. Daha sonra insanlar bol bir eğlence kutlamasına tutuşmuş olurlardı¹⁶².

Tüm bu bilgilere göre Kutsal Evlilik Töreni’nde bol eğlenceli, sevinçli ve mutluluk içerisinde gerçekleşen şenliklere ait olan şarkıların çivi yazılı belgeleri hiç de yadsınamayacak kadar çoktur. Tanrıça ile evliliği kutlayan bu şarkıların Tevrat’da geçen “*Neşideler Neşidesi*” ya da “*Süleyman’ın Şarkıları*” adlı bölümlerine yansıdığı belirtilmektedir¹⁶³. Sumerlilerin edebiyatındaki bu pasajlar ile sözü edilen kısımların benzerlik gösterdiği açıktır¹⁶⁴.

Kutsal Evlilik’e ait olan kutlamaların daha sonraki dönemde Dumuzi’nin oynadığını rolü üstelenen krallar olarak devam etmiştir. Fakat bu sonraları “ideolojik” ve “politik” bir boyuta geçmiştir. Böylelikle evlenme sahnesi Semitik kültürlerle geçerek devam etmiştir¹⁶⁵. Kutlama Bininci binyılda heykeller tarafından gerçekleşmeye başlanmıştır. Tanrı heykelleri önce süslenilirdi, ardından “*gerdek odası*” na götürülürdü¹⁶⁶. Belli bir geleneğe göre yılda bir kez tekrar gerçekleşmesi artık “*formalite*” icabına dönüşmüştür. Kutlamalardaki yemeğin oynadığı rolün “*politik*” işlev şekline dönüşmesinde, aile

¹⁶²Hartmut **Schmökel**, “Sumer Dinî II” (Çev. Mehmet Turhan Özdemir), *AÜİFD*, C. XXI, S.1, 1973, s.371-372.

¹⁶³Kramer, *Tarih Sümer’de...*, s.379.; Kramer, *The Sacred...*, s.84-85.; Jean **Bottéro**, “Babil’de Aşk”, *Eski Yakındoğu Sümer’den Kutsal Kitaba* (Der. Jean Bottéro), 2005, s.121.; Ayrıca *Neşideler Neşidesi* bölümü için bkz. *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, s.659-665.

¹⁶⁴Kramer, *Tarih Sümer’de...*, s.379-391.; Kramer, *The Sacred...*, s.85-106., Bottéro, “Babil’de Aşk” s.121-126.; Samuel Noah **Kramer**, “The Biblical “Song of Songs” and Sumerian Love Songs”, *Expedition Magazine*, 5.1, September 1962, s.25-31.

¹⁶⁵Demirci, s.70.

¹⁶⁶Bottéro, *Mezopotamya...*, s.252.

dayanışmasında yemeğin oynadığı rolün genişleyerek “ulusal” dayanışma şekline dönüşmesinden kaynaklandığı belirtilmiştir¹⁶⁷.

Mezopotamya’da kutlanan Yeni Yıl Törenlerinin benzer şekilleri Babil, Assur ve Akkad toplumlarında da çeşitli şekillerde kutlanmıştır. Ortak olarak yapılan ritüeller dışında, genel anlamı ile benzer öğeleri içermektedir. İlkbaharın gelişini aynı zamanda Yeni Yıl’ın gelişini kutlamak üzere, birçok toplum ile benzerlik gösteren kutlamaların bugünkü anlamı ile “Nevruz Bayramı” na kadar gelebilecek kadar uzun ve eski bir bayram olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir¹⁶⁸.

¹⁶⁷Bottéro, “Dünyanın En...”, s.94. Ayrıca gösterişli evlilik yemekleri için bkz. Bottéro, “Dünyanın En...”, s.94-96.

¹⁶⁸Suzan **Akkuş Mutlu**, “Eski Mezopotamya’da Nevruz Kutlamaları”, *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 10/1, 2016, s.1-14.; Babil ve Assur’daki kutlama şekilleri için çalışmanın tamamı incelenmelidir.

II. BÖLÜM

HATTİLERDE YENİ YIL TÖRENLERİ

2.1. Hattilerin Kimliği

Anadolu Coğrafyası yüzyıllar boyunca, birçok farklı etnik yapıyı, toplumu ve kültürü kendi bünyesinde barındırmıştır. Bu açılardan bir mozaik şeklinde belirtebileceğimiz Anadolu’da yaşayan eski kültürler, gerek yazılı, gerekse arkeolojik olarak kalıntılar bırakmışlardır. Kalıntılardan Anadolu’da yaşayan eski halklara dair farklı konulardaki bilgileri edinebilmekteyiz. Bu eski halklardan biri Hitit Uygarlığını büyük ölçüde etkileyen ve Hitit kaynaklarında sıkça yer alan Hattilerdir.

Hititler kendilerine “*DUMU/LÚ^{MEŞ} KUR^(URU) HATTI*” “*Hatti (Şehri) Memleketinin İnsanları*” demişlerdir. Anadolu için ise “*KUR^{URU} KÜ.BABBAR-TI*” “*Gümüş/Hatti Memleketi*” şeklinde ilgi çekici bir tanım kullanmışlardır. Eski Yakındoğu ve Mısır’da (*Ht=Heta*) genel anlamı ile “*mat Hatti*” (*Hatti Memleketi (ve onun insanları)*) şeklinde anılmışlardır¹⁶⁹.

Anadolu’nun şimdilik bilinen en eski adı “*Hatti Ülkesi*” şeklindedir. İç Anadolu Bölgesi yaklaşık olarak M.Ö. 1650’den, yaklaşık M.Ö. 1200’e kadar “*Hatti Ülkesi*” krallarının hüküm sürdüğü bir yer olmuştur. Bu krallar Kızılırmak (*Halys*)’ın kuzeyinde yer alan ve görkemli bir şehir olan Hattuša (Boğazköy)’da ikamet etmekteydiler. Nitekim Hint-Avrupalı olan “*Hititler*” bile kendi vatanlarından bahsederken, “*Hatti Ülkesi (Memleketi)*” ibaresini kullanmışlardır. Daha sonraları Anadolu toprakları “Geç Hitit

¹⁶⁹Savaş Özkan Savaş, “Hitit Dili ve Yazısı Tanrılar ve Tapınaklar Ülkesi Hatti”, *Aktüel Arkeoloji*, S.36, Kasım-Aralık 2013, s.39-40.; Ayrıca Mısır’da M.Ö. 1550-1300 yılları arasında “*hît, ht*”; Assurca’da M.Ö. On üçüncü yy.’da “*Hattû*”; Ugarit’de M.Ö. On dördüncü yy.’da “*htj, ht*” (Hititli) olarak geçmektedir. Bkz. Savaş, s.40.

Şehir Devletleri” dönemine kadar yaklaşık olarak bin yıl “Hatti” ibaresi adı altında yazılı belgelerde anılmıştır¹⁷⁰.

Hattilerin kullanmış olduğu “*Hattice*” olarak belirtilen dilin tartışmalı konulara sahip olduğu görülmektedir. Bir takım görüşler var ise de bunlar tam olarak netlik kazanmamıştır. Hint-Avrupa Dil ailesine bağlı olmadığı belirtilen Hattice’nin ve Hattiler hakkındaki bilgilerin sınırlılık gösterdiği görülmektedir. Ayrıca bu dilin Eskiçağ Anadolu dillerinin içinde bulunduğu “*Cambridge Dünya Eskiçağ Dilleri Ansiklopedisi*” ve “*Ön Asya’nın Eskiçağ Dilleri*” kitapçığı gibi yayınlarda bulunmamasının dikkat çekici olduğu belirtilmiştir¹⁷¹. Orta Anadolu’da yapılan sistematik kazılar sonucu çıkan çivi yazılı belgelerin çözümlenmesi ile birlikte, genel anlamda bu halkın kullandığı dilin Asyanik, yani bitişken diller grubunda olduğu belirtilmektedir¹⁷².

Hatti Ülkesi’nin kralları, Mezopotamya ve Suriye gibi bölgelere yaptıkları seferler sırasında, bu bölgelerdeki yüksek kültürü alıp, yaklaşık beş yüz yıl boyunca çivi yazısını, kendi kültürlerine ve dillerine uyarlayarak başarılı bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir¹⁷³. *Ekrem Akurgal* söz konusu olan Hatti ve Hitit uygarlıklarının birbirinden dil ve ırk bakımından ayrı olduğunu, bu uygarlıklar için verilen isimlerin karıştırılmaması gerektiğini belirtmiştir¹⁷⁴.

Anadolu’da varlıkları sürdürmüş olan Hatti Beylikleri bir ön tarih (*protohistorik*) uygarlığıdır. Onlar yaşadıkları zaman da henüz yazıyı kullanmadıkları için tarihsel sürece dahil edilmemişlerdir. Hint-Avrupa Dil ailesine bağlı olmayan bu eski uygarlığın Hititlerden önce Anadolu’da ne kadar yaşadıkları bilinmemektedir. Lakin bu uygarlığın konuşulan dili Hititler tarafından dini edebiyat dili olarak kullanılmaya devam edildiği çivi yazısı çözümlmeleri ile birlikte görülmektedir¹⁷⁵.

¹⁷⁰Kuhrt, s.295.; Özkan, s.39.; Ekrem **Akurgal**, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2015, s.1.

¹⁷¹Akurgal, s.1-2.; Şalva **Gabeskiria**, “Hattiler, Hatti ve Hitit Dilleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)*, Ankara 1998, s.223-231.; Matteo **Vigo**, “Hattice Kayıp Bir Dil”, *Aktüel Arkeoloji*, S.38, Mart-Nisan 2014, s.76-83.

¹⁷²Aykut **Çınaroğlu**, “Hattiler”, *Aktüel Arkeoloji*, S.38, Mart-Nisan 2014, s.67.

¹⁷³Özkan, s.42.

¹⁷⁴Akurgal, s.1.

¹⁷⁵Gabeskiria, s.223.; Akurgal, s.1.

Anadolu'nun Eski Tunç Çağı'na ait II. ve III. Dönemleri'nin Hatti Uygarlığı ile ilintisinin açık olduğu belirtilmektedir. Alacahöyük, Eskiyaar, Horoztepe, Mahmatlar, Resuloğlu vs. gibi çağdaş şehirlerde benzer buluntuların elde edilmesi, kalıntıların Hattilere ait olduğunun belirtisi şeklinde değerlendirilmiştir¹⁷⁶. Örneğin Eskiyaar ve Resuloğlu gibi şehirlerde elde edilen, silah, mühür, güneş kursu, prens ve prenses mezarları, çanak-çömlek, heykelcikler, değerli maden ve yarı kıymetli taşlardan yapılmış takılar, ölü gömme adetleri ve birkaç farklı madenlerden yapılmış çeşitli kalıntılardan onların inançlarına dair bilgileri edinmekteyiz. Ayrıca yine kalıntılardan onların maden teknolojisinde ne kadar ileri bir seviyeye gelmiş oldukları açıktır¹⁷⁷.

Anadolu'da ikamet eden Hattiler ve diğer çağdaşları ile birlikte, yine bu coğrafyaya birçok farklı grubun yerleşip yerli kültürü yaşadığını görmekteyiz. Bunların bir tanesi ve Eski Anadolu Tarihi'nde farklı konularda derin izler bırakan Hititlerdir. Hatti ve Hurrilerden birçok mirası kabul edip kendi kültürlerince uyarlayıp bu coğrafyada uzun yıllar yaşamışlardır. Tezimiz konusu gereği Hattilerden, Hititlere birçok özelliğin geçmesi açısından kısaca Hititleri de tanımak yerinde olacaktır. Nitekim Hattiler hakkında kaynaklar sınırlı olduğu için yeri geldikçe Hititlere göre bilgi vermeyi uygun görmekteyiz¹⁷⁸.

Hititlerin Anadolu'ya M.Ö. II. Binyılın başlarında göç ettikleri düşünülmektedir. Bu esnada Anadolu'da yerel beylikler ile ticaret yapan Assurlu tüccarların kurdukları pazar yerleri (*kārum*) ve bu merkezler ile örülmüş bir ticaret ağının olduğu bilinmektedir. Assur Ticaret Kolonileri Çağı (M.Ö. 1975-1725) zamanında kullanılan çiviyazısı ile birlikte, Anadolu'da yaşayan halklar hakkında da bir takım bilgiler edinilmektedir. Bu esnada bahsettiğimiz üzere Hattilerde mevcuttu ve Anadolu'nun güneydoğusunda, kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da da Hurri dili konuşulmaktaydı. Anadolu Coğrafyası'nda Hint-Avrupalıların yaşamasıyla birlikte kültürel, siyasal ve dinsel olarak doğal bir etkileşim süreci içerisine girilmiştir¹⁷⁹.

¹⁷⁶Çınaroğlu, s.67.

¹⁷⁷Çınaroğlu, s.58-75.; Tayfun **Yıldırım**, "Resuloğlu Hitit Öncesi Anadolu'nun Yerli Halkı Hattiler", *Aktüel Arkeoloji*, S.26, Mart-Nisan 2012, s.54-61.; Tunç **Sipahi**, "Eskiyaar Anadolu'nun Tarımcı Toplumu", *Aktüel Arkeoloji*, S.26, Mart-Nisan 2012, s.102-103.; İbrahim **Tunç Sipahi**, "M.Ö. 3.Binyılda Hatti Çağdaşı Bir Kent Eskiyaar", *Aktüel Arkeoloji*, S.38, Mart-Nisan 2014, s.84-89.

¹⁷⁸Verdiğimiz bilgiler dolayısı ile tezimiz başlığında "Hitit" ler değil de "Hatti" ler şeklinde kullanılması uygun görülmüştür.

¹⁷⁹Ali **Dinçol**, "Bin Tanrılı Halk Hititler", *Arkeo Atlas*, S.3, Mayıs 2004, s.22.

Hititlerin elde edilen yazılı belgelerinden kendilerini “*Nešalı*” ve dillerine de “*Nešaca*” olarak tanımladıkları görülmektedir. Onlar Anadolu’da kullanılmış olan Assur çivi yazsını değil, Eski Babil çiviyazısını benimsemişlerdir. Tam olarak ne zaman ve nasıl kabul ettikleri netlik kazanmamıştır. Hititçe Hint-Avrupa Dil Ailesi’ne bağlıdır. Anadolu Dilleri grubunda yer olan ve çağdaşları olan akrabaları ise Luwice ve Palaca’dır. Hititlere dair netlik kazanmayan konulardan biri “*Hitit Kronolojisi*” dir. Şüphesiz ki böyle bir çalışmada diğer çevrelerde yaşan halklarında değerlendirmeye alınması gerekmektedir. Buna göre genel anlamda iki şekilde kronoloji belirlenmiştir. Bunlar “*Kısa Kronoloji*” ve “*Orta Kronoloji*” adlı ile geçmektedir. Her iki kronolojiye göre kralların tahta çıkışı biraz farklılık gösterebilmektedir. Yine de buna karşın Hititlerin yaklaşık M.Ö. 1200’lü yıllarda yıkıldığı genel kabul görülen bir tarihtir¹⁸⁰.

Sosyal yaşamlarında bir takım sosyal sınıfları içinde bulunduran Hititlerin, hürler ve köleler olarak ayrıldığı görülmektedir. Devlet ekonomisi Anadolu’nun şartlarına göre tarıma dayalıydı¹⁸¹. Onlar aile ilişkileri de dahıl olmak üzere toplumsal hayatta yasalar ve kurallar kurmuşlardır. Gerek sosyal alanda ve gerekse de siyasal alanda tanrılar büyük bir önem arz etmiştir¹⁸². İleride değineceğimiz üzere onların Anadolu’daki ortak bir birikim olan sosyal hayatlarında birçok eğlence, bayram, şenlik vb. gibi kutlamalarda bolca aktivitelerin olduğu görülmektedir. Nitekim sözü edilen coğrafyada bazı arkeolojik kazılardan elde edilen çivi yazılı tabletlerin çevirisi ile onların sosyal yaşamda ne kadar farklı konularla çeşitlilik gösterdikleri aşikârdır.

2.2. Hattilerin Takvimi

Anadolu¹⁸³ Coğrafyası yazısız dönemlerden, yazılı dönemlere ve akabinde bu günlere kadar sürekli çeşitli topluluklar tarafından iskân edilmiş bir bölgedir. Anadolu

¹⁸⁰Metin **Alparslan**, “Bir Bilim Olarak “Hititoloji”, *Hititolojiye Giriş* (Haz. Metin Alparslan), 2009, s.11-36.

¹⁸¹Firuzan **Kınal**, *Eski Anadolu Tarihi*, 4.Baskı, TTK, Ankara 1998, s.160-163.

¹⁸²Fatma **Sevinç**, “Hititlerin Anadolu’da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, Mayıs 2008, s.13.

¹⁸³İlk olarak Klasik Yunanlılar tarafından kullanılan bu isim “*Güneşin Yükseldiği Yer*” anlamına gelen Grekçe “*anatolē*” şeklinde ifade edilmiştir. Günümüzde yayın olarak “*Anadolu*” şeklinde kullanılmaktadır. Bu coğrafyada yaşayanlar kendileri “*Anadolulu*” olarak belirtmişlerdir. Türkiye için bazen daha az yayın olarak “*Küçük Asya*” denildiği belirtilmektedir. Anadolu’nun yüksek platosu deniz seviyesinden 1000 metre yüksektir. Sınırdaki kuzeyde Karadeniz dağları, güneyde Toros Dağları ve doğuda ise Ermenistan Dağları mevcuttur. Erken Tunç Çağı’ndan günümüze kadar, Avrupa ve Asya arasında, inşaların ve birçok farklı kültürün kara-köprüsü görevini üstlenmiştir. Bu coğrafyada Hatti, Frig,

yarımadası üç tarafı denizlerle çevrili, bazı bölgeler dağlık, bol nehir yatakları ve sulara sahip bir plato şeklindedir. İklimsel açıdan ayrılan bölgeler mevcuttur ve bu bölgelere yerleşen topluluklar bu yerlerde “*kültür bölgesi*” oluşturmuştur. Anadolu Platosu’nda insanların yaşayabilecekleri ve hayatlarını güzelce sürdürebilecekleri imkânlar bolca mevcuttu. Nitekim neolitik çağlara ait yaşam izlerinden, gerekse Hatti, Hitit gibi uygarlıkların yaşam izlerinden bu bereketli ve bolluk fişkırان topraklarda tarım ve hayvancılık gibi çok önemli olan iki ögeyi nasıl kullandıklarını görmekteyiz (**Şekil 13.**)¹⁸⁴.

Gerek Hatti kültüründe gerekse özellikle Hitit kültüründe tarım, bereket ve doğa ile alakalı birçok tanrı(ça) adlarından haberdar durumundayız. Onların doğa ile iç içe yaşaması ile birlikte hayatlarında bu gibi kavramların fazlaca yer kaplaması doğal görülmektedir. Sosyal ve ekonomik bakımdan özellikle Hititlerdeki tarım, hayvancılık ve ekonomi gibi konulardaki kural maddelerine bakıldığında bu kavramların çok büyük bir önem arz ettiğini görebiliriz¹⁸⁵.

Anadolu’da mevsimler Mezopotamya’da geniş olarak işlediğimiz gibi yaz ve kış olarak iki şekilde meydana gelmemektedir. Bulduğumuz coğrafi konum ile neredeyse dört mevsimi belki eskilere nazaran biraz farklılık gösterse de yaşamaya devam edilmektedir. Hititler yaşadığı coğrafya bakımından yüksek yaylalara yerleştikleri için, bu gibi yerlerde özellikle kış genel itibarı ile soğuk ve çetin geçmekteydi. Nitekim günümüzde bile Anadolu’nun bazı bölgelerinde kışlar çok sert geçmektedir. Hayat kaynağı olan güneşin karları eritmesi ile birlikte toprak yeşillenir ülkeye bolluk getirmektedir¹⁸⁶.

Hititler birçok Anadolu toplumu gibi tarım ve hayvancılık için uğraşmışlardır. Tarım iktisadi hayatı temsil etmiş ve büyük öneme sahip olmuştur. Onların bağcılık, arıcılık gibi konulara önem verdiği görülmektedir. Yine tahıl, arpa, buğday ve baklagiller gibi

Lidya ve Urartu gibi önemli uygarlıklar yaşamışlar ve iz bırakmışlardır. Trevor **Bryce**, *The Routledge Handbook of The Peoples and Places of Ancient Western Asia The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, Routledge, New York 2009, s.44.

¹⁸⁴Seton **Lloyd**, *Türkiye’nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları* (Çev. Ender Varinlioğlu), 22.Baskı, TÜBİTAK Yay., Ankara 2012, s.1-24.

¹⁸⁵Esma **Reyhan**, “Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler”, *TAD*, 2010, 47, s.65-82.

¹⁸⁶Mustafa **Selçuk Ar**, “Etiler’de Bahar Bayramı Törenleri”, *AÜDTCFD*, C.1, S.2, 1943, s.57.; A. Tuba **Ökse**, “Eski Önasya’dan Günümüze Bahar Bayramları ve Bereket Törenleri”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, S.6, Yıl 2006, s.67.

yiyecek maddelerini yetiştirdiklerini görüyoruz. Özellikle ise bayram ve ritüellerde ekmek, bira ve şarap gibi maddelerinin tüketim dışında, ritüel amaçlı kullandıklarını da görmekteyiz¹⁸⁷.

Konumuz gereği Hatti yani Hititlerin de kutlamış olduğu Yeni Yıl Törenlerinin tarım ve hayvancılığa bağlı olarak yaşamaları ve mevsim döngüsü ve doğa ile alakalı olması hasebiyle kısaca Anadolu Takvimine ve Hitit Takvimine değinmek yerinde olacaktır. Geçmişten günümüze Anadolu iklimi değişiklik göstermiş olması mümkündür. Bununla birlikte Hititlerin takvim algılayışı günümüzde bizim yaşadığımızı, ilkbahar, yaz, sonbahar, kış periyodların olduğu görülmektedir¹⁸⁸.

Hititçe “yıl” anlamındaki kelime “MU.KAM” logogramı ile gösterilmektedir¹⁸⁹. Hitit Takvimi bilindiği kadarıyla Mezopotamya Takvimi ile benzerlik göstermektedir. Ay yeni ayın ilk hilal olduğu zaman belirlenmiştir. Yıl, aya bağlı olarak tespit edilmiş ve her ayı yirmi dokuz veya otuz gün şeklinde kabul etmişlerdir. Yıl on iki ay ile oluşmuştur. Zaman zaman artık aylar burada da gündeme gelmiştir¹⁹⁰. Hititçe ay anlamındaki kelime ise “arma-” (armatar, ITU.KAM-tar) olarak verilmiştir¹⁹¹.

Hititler doğa ile içi içe yaşadıkları için doğa olaylarını çok iyi gözlemlemişler ve olayları kendi yaşantılarına göre uyarlamışlardır. Bu durum onların takvim, fal, kehanet anlayışlarına yansımıştır. Özellikle Mezopotamya ile ilgili olan takvim, gök gürültüsü, fal, deprem gibi yansımaların içinde belkide en önemlisi astrolojik olaylar olduğu belirtilmektedir¹⁹². Böylelikle kısacası onların Mezopotamya’dan gerek takvimi olarak gerekse gerçekleşen doğa olaylarının da takvime eklenerek kendi takvimlerini oluşturduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

¹⁸⁷Reyhan, s.77-80.; Sevinç, s.17.; Kınal, *Eski Anadolu...*, s.163-165.

¹⁸⁸Volkert **Haas**, *Geschichte der Hethitischen Religion*, BRILL, Leiden-New York-Köln 1994, s.694 vd.

¹⁸⁹Ahmet **Ünal**, *Hititçe-Türkçe Türkçe- Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2016, s.876. ; Sözlükte “yıl başı” (MU.KAM SAG.DU), “yıl bayramı” (^{EZEN}witašša-/ witaššiya), “yıl sonu ?”(meyani-/meyanni-/meyanna) vd. gibi ifadelerden yıl ile alakalı bir takım bilgilere sahip olduklarını, bu farkındalığa göre bir takım faaliyetlerde bulunduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Bkz. Ünal, s.876-877 vd.

¹⁹⁰Haas, s.692 vd.; Gaye **Şahinbaş Erginöz**, “Hititlerin Astronomi Bilgisine ve Hitit Takvimine Bir Bakış”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, IX/1-2, 2007-2008, s.209.

¹⁹¹Ünal, s.637.; Sözlükte ay tanrısı için de “arma-” logogramını görüyoruz. Yine “ay tutulmak” (ak-, ek-, BA.ÚŠ) , “ay ve güneş tutulması” (AN.TA.LÚ) gibi açıklamalardan gökyüzü ile ilişkili olarak bu doğa olaylarını iyi gözlemlediklerini ve onları hayatlarına yansıttıklarını söyleyebiliriz. Bkz. Ünal, s.637 vd.

¹⁹²Ali **Dinçol**, “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* 1, İstanbul: Görsel Yayınlar, 1982, s. 89-90.

Hitit takviminin mevsimlik tarım faaliyetlerine göre yani tarımın başlayış ve bitişi ile alakalı olarak oluşturulan bir takvim olduğu görülmektedir. Anadolu’da yılın oldukça önemli olan tarım zamanlarına denk gelen sonbahar Eylül-Kasım arasındaydı. Bahar ise Mart’ın ortalarında Haziran’ın ortalarına kadardı. Sırası ile sonbahar hasat, ilkbahar ekim zamanlarına denk gelmekteydi¹⁹³.

Hitit takviminde yıl bitkilerin canlandığı ve çiçek açtığı zaman yani bahar mevsimi yaşanırken başlıyordu. İlkbahar olarak geçen Hititçe kelime “*hamešha-/hamešhant*”¹⁹⁴, olarak geçmektedir. Sonbahar ise Hititçe “*zena-/zenant*”¹⁹⁵ kelimeleri, kış ise “*gem-/gim*”¹⁹⁶ olarak verilmiştir. Burada “*hamešha*” ile sonbahar ve hasat mevsimi olarak da bilinen “*zena*” arasında “*ebur*” (hasat zamanı, yaz)¹⁹⁷ adı verilen bir kısa bir dönemin olduğu belirtilmiştir. Hitit Ülkesi’nde yaz mevsimi Haziran ayının dördüncü haftasında başlamaktaydı, Temmuz ayında ise arpa hasadı yapılmaktaydı. Hititlerin bu iki ayı bir düşünüp, ilkbahar ve yaz mevsimlerini birlikte “*hamešha*” adı altında bileştirdikleri bilinmektedir. Tüm bu bilgileri göz önüne aldığımızda Hitit takviminin ana mevsimlerinin sonbahar (*zena-/zenant*), kış (*gem-/gim*) ve ilkbahar (*hamešha-/hamešhant*) mevsimlerinden oluştuğunu belirtmek yanlış olmasa gerekir (**Şekil 14.**)¹⁹⁸.

Hitit takvimi ve astronomisi hakkında kısaca belirtmek istemiz nokta ay ve güneş ile alakalı olarak kült anlamında ve festivallerde yer bulan bazı durumlar hakkında olacaktır. Birçok kültür de olduğu gibi Hititlerde de örneğin Güneş Tanrı(ça)sı ve Ay Tanrı(ça)sı çok önemli bir yeri kapsamaktadır. Hititlerin ay ve güneş tutulmalarını takip

¹⁹³Şahinbaş Erginöz, s.209.; Juan Antonio **Belmonte** and A. C  zar **Gonz  lez Garc  a**, “Astral Symbolism and Time-Keeping in the Hittite Culture”, *Proceedings of the Eighth International Congress of Hittitology* (Warsaw 5-9 September 2011), Warsaw 2014, s.116.

¹⁹⁴  nal, s.737.

¹⁹⁵  nal, s.827.

¹⁹⁶  nal, s.763.

¹⁹⁷  nal, s.111.; Bu sözcüğü karşılayacak Sumerce kelime “*buru*”, Akkadça kelime ise “*eb  ru*” dur. Bkz. ePSD; CAD, E, s.16-20.

¹⁹⁸Şahinbaş Erginöz, s.209-210.; Albrecht Goetze’nin yayınında yıl: “*wit-, witant-*”, kış: “*gim-, gimant-*”, sonbahar: “*zena-, zenant-*”, bahar/yaz: “*   ame    a-,    ame    ant*”, akşam: “*i  pant-*”, gün: “*  iwal*”, akşam, akşam vakti: “*ne  ut-*”, sabah: “*lukat-*” şeklinde verilmiş ve çivi yazılı belgelere göre hangi kısımlarda geçtiği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Albrecht **Goetze**, “On the Hittite Words for “Year” and the Seasons and for “Night” and “Day” ”, *Language*, Vol.27, No.4, October-December 1951, s.467-476.; Ayrıca zaman, takvim ve mevsim gibi konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Haas, s.691-695.; “*Hitit Takvimi*” olarak vermiş olduğumuz tablo Ahmet   nal’ın kullanılan sözlüğünün s.636’daki “*ay isimleri*” açıklamasından Mezopotamya versiyonuna göre tarafımızdan oluşturulmuştur.

ettiklerini ve bunu göz önüne alarak yapılar inşa ettiklerini görmekteyiz. Alacahöyük, Hattuša (Boğazköy), Zippalanda, Šarišša (Kuşaklı) gibi kutsal şehirlerde bu anlamda yapıların olduğu belirtilmektedir. Güneş ile ilgili kültlerin ve ritüellerin önemli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda özellikle kış gündönümlerinin ayrıca büyük bir değere sahip olduğu belirtilmektedir. Hitit Ülkesi'nin şehirlerindeki tapınakların ve anıtsal kapıların astronomik ve topografik açılardan bize bilgiler verdiğini, bu yapılardaki astronomik olguyu yansıttığı belirtilmektedir¹⁹⁹.

Konumuzla ilgili olarak vermek istediğimiz örnek Hititlerin başkenti olan Hattuša'da önemli bir konum üzerine yapılmış olan “*Sfenksli Kapı*” ile ilgi olacaktır. Sfenksli Kapı, Hattuša'nın Yerkapı olarak adlandırılan poternin (tünel) üzerine inşa edilmiştir. Burada özellikle inşa edilen mimarının güneşin hareketi ile dönence noktalarını belirttiği düşünülmektedir. Potern girişinin kış gündönümüne konumlandırılmış olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yaz ve kış gündönümlerine göre inşa edilen yapılarında olduğu görülmektedir. Böyle bir yapıya ayrıca dinsel bir anlam yüklemeleri ve güneşin yıllık dönenceyi göstermesi bakımından bu yapılar anlam ve derinliğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır²⁰⁰.

2.3. ^{EZEN}Purulliya ve ^{EZEN}AN.TAḪ.ŠUM^{SAR}

Anadolu Platosu'na yerleşen Hititler tarım ve hayvancılığı kullanarak sosyal ve ekonomik yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Onların kendilerine göre uyarladıkları yaşamlarında ayin ve ritüellerin bolca yer kapladığı görülmektedir. Nitekim bu Hitit şehirlerinden çıkan binlerce çivi yazılı tabletin tercümeleri ile açıkça görülmektedir.

¹⁹⁹Belmonte and González García, s.110-123.; A. Cézar **González García** and Juan Antonio **Belmonte**, “Astronomy and Landscape in Late Bronze Age Central Anatolia”, *Proceedings of the Eighth International Congress of Hittitology* (Warsaw 5-9 September 2011), Warsaw 2014, s.317-330.

²⁰⁰Andreas **Müller-Karpe**, “Sfenks'in Gizemi” (Çev. Vuslat Müller-Kape), *Aktüel Arkeoloji*, S.23, Eylül-Ekim 2011, s.30-35.; Konunun daha iyi anlaşılması bakımından *Andreas Müller-Karpe*'nin ifadesini aynen almayı uygun görüyoruz : “*Anlaşıldığı kadarıyla Hattuša'nın Yukarı Şehir savunma duvarları, kent planları ve tapınakların tümü güneşin bir yıl içindeki dönencesine göre yönlendirilmiş bir plana göre inşa edilmişler. Güneşin radikal olarak en kuzeyden en kuzeyden doğuş ve batışı noktası (yaz gündömündeki: günümüzdeki 21 Haziran) ve güneyindeki doğuş ve batış noktası (kış gündönümü: günümüzdeki 21 Aralık) ile yine gündüzle gecenin eşit olduğu (günümüzde 21 Mart ve 23 Eylül) plana “kaydedilmiş”. Tüm bunlara sfenksler de uyum sağlamaktadırlar. Hititler bu motifi Mısırlılardan almışlar ve orda da güneş tanrısını sembolize etmektedirler.*” Bkz. Müller-Karpe, s.35.

Onlar doğa ile iç içe yaşadıkları için inanç sistemlerinin içinde fazlaca doğaya özgü ayrı ayrı tanrıların olduğu görülmektedir²⁰¹.

Farklı şehirlerde gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkan görkemli dini yapılardan, onların dini hayatlarının aslında ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Hititlerin gözünde tanrılar “*efendi*” sayılmaktaydı ve onlara mutlaka hizmet edilerek, arzuları ve istekleri yerine getirilmesi, memnun edilmesi elzemdi. Bayramların kutlanması ritüellerin gerçekleştirilmesi, tanrının öfkelenmemesi için ve tanrının gazabından korunmak için birçok etkinlikler yapılmaktaydı. Tüm bunlardan dolayı bayramlar özellikle birer vazife olarak görülmüş ve aksatılmadan yapılması sağlanmıştır²⁰².

Hitit dinin genel anlamda “*çok tanrılı*” bir din olduğu belirtilmektedir. Tarım, hayvancılık ve bereket üçgenin de yaşayan Hititlerde toprak, ay, güneş, fırtına gibi doğa unsurları ayrı ayrı tanrı(ça) olarak temsil edilmekteydi²⁰³. Hititlerin kendilerine has bir tanrı panteonu inşa ettiklerini görmekteyiz. Öyle ki bu panteonun içinde yüzlerce tanrı(ça) ismi karşımıza çıkmaktadır. Hititlerin kendilerine ait getirmiş oldukları tanrıları mevcut değildir, tanrı(ça)ların çoğunluğu ya Anadolu kökenli ya da Mezopotamya kökenli olduğu açıktır. Hititler yerel kültürleri ayırt etmeden benimseyerek karmaşık olan bir sisteme sahip olmuşlardır. Bu karmaşık sistem “*Hatti Ülkesi’nin Bin Tanrısı*” şeklinde tarihe geçmiş ve bu tanrıların Hatti, Hitit, Luvi, Hint-Avrupa ve Sami kökenli olduğu belirtilmiştir²⁰⁴.

Bu konu hakkında *Ahmet Ünal*’ın açıkladığı üzere ifade konuyu özetleyecek şekildedir: “...Hitit tanrılarının ya yerli Anadolu, ya da Mezopotamya kökenli olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Herkesin dillinden düşürmediği “bin tanrılı” (*LİM DINGIR*^{MEŞ}) Hitit panteonu deyimi de keza abartılıdır. İster kral, ister sıradan birisi olsun, aynı anda

²⁰¹Dinçol, “Hititler”, s.86.; Meltem **Doğan Alparslan**, “Hitit İnanç Sistemi”, *Arkeo Atlas Tarihöncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası*, S.1, 2011, s.270-271.

²⁰²Dinçol, “Hititler”, s.86 vd.; Kınal, *Eski Anadolu...*, s.207-219.; James G. **Macqueen**, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (Çev. Esra Davutoğlu), 4.Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015, s.129.

²⁰³Doğan Alparslan, “Hitit İnanç...”, s.270-271.; Ahmet **Ünal**, *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003, s.74-75.; Meltem **Doğan Alparslan**, “Hitit İnanç Sistemi ve Mitolojik Yansımaları”, *Navisalvia Sina Kabağaç’ı Anma Toplantısı 2006* (Bilim Editörü: O. Faruk Akyol), 2009, s.9.

²⁰⁴Ünal, *Hititler Devrinde...*, s.75-76.; Doğan Alparslan, “Hitit İnanç...”, s.270-271.; Doğan Alparslan, “Hitit İnanç Sistemi ve...”, s.10.; Macqueen, s.122-124.; Meltem **Doğan Alparslan**, “Hitit İnanç Sistemi”, *Arkeo Atlas*, S.3, Mayıs 2004, s.37.; Yasemin **Arıkan**, “Hitit Dini Üzerine Bir İnceleme”, *AÜDTCFD*, C.38, S.1.2, 1998, s.272.

*bin tanrıya tapınmaya elbette imkân olamazdı. Tanrıların gerçek sayısı yaklaşık 600 kadardır. Zaten metinlerde bu kadar tanrının hepsinin adları bile yazılmış değildir. Sayının kabarık olmasında kuşkusuz, birçok nesne ve eşyanın tanrılaştırılmış olması etkindir.”*²⁰⁵.

Panteonda söz konusu olan tanrılar, insanlar gibi duyguları olan, yiyip-içebilir, aralarından kavga edebilir, evlenip çocuk sahip vb. şekillerde yaşamlarını sürdürebilirlerdi. Başlangıçta tanrılar hayvan biçimde betimlenmiştir. Bu hayvanlardan boğa, yaban domuzu, pars ve geyik ilk sırada yer alır. Sonraları ise tanrılar insan şeklinde betimlenmeye başlanmıştır²⁰⁶. Tanrılar ile insanlar arasındaki en büyük fark ise tanrılar ölümsüz, insanlar ölümlüdür. Tüm bu özellikler ile birlikte onların benimsemiş oldukları panteon ile birlikte dinlerinde ve mitolojilerinde birçok çeşitliliğe sebebiyet vermiştir²⁰⁷.

Tüm verdiğimiz bilgilere göre Hititler Anadolu’da yerli Hatti ve buna ek olarak Hurri kültüründen oldukça fazla etkilendikleri açıktır. Birçok noktayı benimseyerek kendilerine özgü geliştirdikleri bu yapının içinde herhalde bayramların da etkilenmiştir demek yanlış olmayacaktır. Çeşitli etnik yapıları bünyesinde birleştirdiği için bayramalar ve kutlamalarda bol çeşitlilik göstermiştir. Nitekim günümüze kadar çevrilmiş ve ileride çevrilmeyi bekleyen birçok çiviyazılı materyalden kutlamalara, bayramlara ve ayinlere dair yeterince bilginin olduğu görülmektedir.

Böylelikle oldukça kalabalık bir panteona sahip olan Hititlerin bayram şenlikleride fazlalık göstermiştir. Bundan dolayı onlar hem tanrılarını mutlu ve tatmin etmek için hem de bazı gazaplardan korunmak için birçok bayram farklı bayram kutlaması yapmışlardır. Özellikle bazı kült ve önemli bayramların kutlanmasının gecikmesi savaş

²⁰⁵ Ahmet Ünal, “Eski Anadolu ve Hitit Dinleri”, *Aktüel Arkeoloji*, S.31, Ocak-Şubat 2013, s.102.; Panteon hakkında daha geniş bilgi için bkz. Piotr Taracha, *Religions of Second Millennium Anatolia*, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009, s.84-107.

²⁰⁶ Doğan Alparslan, “Hitit İnanç Sistemi ve...”, s.9.; Doğan Alparslan, “Hitit İnanç Sistemi”, s.37.; Ünal, *Hititler Devrinde...*, s.74-75., Ünal, “Eski Anadolu ve Hitit Dinleri”, s.105 vd.

²⁰⁷ Doğan Alparslan, “Hitit İnanç Sistemi ve...”, s.9-10.; Bu hayali ve olağanüstü durumun ayrıca Hitit Literatürünü etkilediği belirtilmektedir. Hitit mitolojisindeki özellikle bazı anlatılarda tanrı-insan ilişkisine işaret eden kısımların olduğu söylenmektedir. Örneğin “*Appu ve İki Oğlu*” ve “*İlluyanka Efsanesi*” olarak belirtilen anlatılar verilmiştir. Sözü edilen edebiyat ürünlerini insan-tanrı etkileşimi bağlamı ile tanrıların insan biçiminde tasvir edilmesine en iyi örnekler olarak gösterilmiştir. Nitekim İlluyanka efsanesi tezimizin konusu bakımından ayrıca önem arz etmektedir. Bu konuya yeri gelince değinilecektir. Esther J. Hamori, “*When Gods Were Men*” *The Embodied God in Biblical and Near Eastern Literature*, Walter de Gruyter, Berlin 2008, s.148-149.

yenilgisi, açık-kıtlık, krallık içinde vuku bulun büyük sıkıntılara neden olması şeklinde idrak edilmiştir. Bu sebepten dolayı Hitit krallarının bu kutlamalara özen göstermesi, ziyafetler ve merasimler düzenlemesi gerekmektedir²⁰⁸.

Bayramları yakından incelendiğinde basit, pratik, sembolik vb. anlamlar ile yüklü merasimler olduğu görülmektedir. Ayrıca bu yapılan pratikte oldukça karmaşık olan insan-tanrı ilişkisinin en önemli ve somut yansımalarından biridir. Bayramlarda tüm kötülüklerin hastalıkların uzaklaşması yani bir yenileme isteği mevcuttur. Yani Hatti Ülkesi'nin bolluk bereket ve refah içinde yaşaması dilenmiştir. Bu sebeple bayram hazırlıkları büyük bir özen ve titizlik çerçevesinde hazırlanmıştır. Bayramların hem dünyevî, hem de kült ve külte ait belli özellikleri yansıtmaktadır²⁰⁹.

Anadolu'da yapılan çeşitli kazılarda Hitit kentlerine dair yeterince bilgiler mevcuttur. Kentler çiviyazılı belgelerde “*kutsal kent*” ve “*tanrı kenti*” olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Kummanni, Nerik, Şamuha, Karahna vb. gibi kentlerin tanrıların kült merkezleri olduğu belirtilmektedir ve dini açıdan önem arz etmektedir²¹⁰. Külte ait ve kültüsel anlamdaki kutlamalar için bu merkezlerdeki tapınakların fazlaca önemli olduğu görülmektedir. *Pete Neve* özellikle Boğazköy'ün Yukarı Kenti'ne dair elde edilen kazı sonuçlarında burada olan bütün tapınakların (yaklaşık otuz adetten fazla) “*kült*” ve “*tapınak kenti*” niteliğini taşıdığını belirtmektedir. Tapınakların birçok odasının olduğunu ve burada çıkan kült eşyalarının kabartmalı vazolar, fildişi veya bronzdan yapılmış küçük tanrı figürleri bulunmuştur ve vazoların libasyon amaçlı olabileceği düşünülmektedir²¹¹.

Hitit inancında kült merkezlerinin ve ayinlerinde önemli bir yere sahip olan tapınakların coğrafi yapıya göre çeşitli yerlere, farklı boyutlarda yapıldığı görülmektedir. Tapınakların içinde çeşitli amaçlar için farklı odalar mevcuttur. Şehrin birçok yapısı gibi tapınaklarda taş ile örülü kerpiç duvarlar üzerine düz bir dam yapılması şeklinde

²⁰⁸Esma **Reyhan**, “Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri”, *Turkish Studies*, Vol. 11/16, Fall 2016, s.94.; Özlem **Sir Gavaz**, “Hitit Kralları'nın Merasim Gezilerinin Genel Olarak Değerlendirilmesi”, *Proceedings of the Eighth International Congress of Hittitology*, Warsaw 2014, s.922.

²⁰⁹Hamori, s.148-149.; Haas, s.674-675.; Ahmet **Ünal**, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence Müzik, Dans Spor, Akrobasi, Sirk ve Gladyatör Oyunları*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2016, s.79-81.

²¹⁰Ahmet **Ünal**, *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*, Etibank, 1999, s.153-159.

²¹¹Peter **Neve**, “Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa”, *Anadolu Araştırmaları*, S.12, 1990, s.21-40. Çok daha detaylı bilgi için çalışmanın tamamının okunması yerinde olacaktır.

tasarlanmıştır. Yapının dış kısımlarının bir kısmı geçildikten sonra asıl kült mekâna gelinmekteydi²¹².

Tapınaklar sadece “*tanrının evi*” veya “*kült merkezi*” değildir. Tapınakların ekonomik boyutunun da olduğu görülmektedir. Ayrıca bu yapılarda görevli olarak çalışan birçok sınıftan kişiler de mevcuttu. Tapınak görevlilerine dair yazılmış bir belge de “*tanrının mutfak görevlileri*”, “*tanrının çiftçileri*” ve “*tanrının büyük ve küçükbaş çobanları*” gibi unvanlar taşıyan bu kişilerin olduğu görülmektedir²¹³. Örneğin Hititlerin Karahna kentinde tanrı LAMMA (*Koruyucu Tanrı*)’nın tapınağındaki atölyelerde toplam yedi yüz yetmiş beş personelin barındığı belirtilmiştir. Bu adına yapılan tapınak dışında dokuz adet daha tapınak olduğu ve bunlar hesaplandığında sekiz bin personelin olduğu belirtilmektedir (**Şekil 15.**)²¹⁴. Tapınakta görevli olan tarım işçilerinin, sanatkarların, rahip-rahibelerin, tüm yiyecek ve içeceklerden sorumlu mutfak çalışanları vb. görevlerini mutlak surette aksatmamaları gerekmektedir²¹⁵. Buradan anladığımızı kadarıyla tapınakların gelişmiş bir yapıya ve çoklu fonksiyonlara sahip olduğu belirtmek yanlış olmayacaktır.

“*Tanrı’nın Evi*” (Sumerce “*É.DINGIR*”) adı ile verilen tapınakların insanların bir takım faaliyetlerde bulundukları yerlerdi. Burada ibadetler gerçekleştiriliyordu. İnsanlar tanrılara ait vazifelerini tapınakları ziyaret ederek gerçekleştirmektedirler²¹⁶. Hititçe “*tapınak*” anlamındaki kelime ise “*Ékarimmi-/karimni*” şeklinde, “*tanrı evi*” ise

²¹²Macqueen, s.130-133.; Neve, s.21-40.; Jürgen Seeher, “Kutsal Alanlar – Kült Yerleri ve Çok İşlevli Kuruluşlar Hitit Başkenti Hattuşa’da Büyük Tapınak ve Tapınak Mahallesi”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk/ Die Hethiter und Ihr Reich Das Volk Der 1000 Götter* (Direktor Wenzel Jacob), 2002, s.450.; Mezopotamya’daki şekli ile aklımıza çağrışım yapan bir uygulama gerçekleştirilmekteydi. Bu uygulama tapınağın özel bir odasında bir tanrı yontusunun, tanrı heykellerinin taş kaide üzerine konularak belirli zamanlarda bu yontular yıkanır, temizlenir, süslenirler ve önüne kurbanlar konulurdu. Tapınağın bu kült odasına bazı rahipler, kral-kraliçeden başka kimse giremezdi. Bu eserlerden günümüze gelen örnekleri mevcut değildir. Bkz. Dinçol, “Hititler”, s.81.; Macqueen, s.133.; Doğan Alparslan, “Hitit İnanç...”, s.271.

²¹³Seeher, s.451.

²¹⁴Ünal, *Hititler-Etiler...*, s.159. Bu konu hakkında Ahmet Ünal Hattuşa kenti için durumu şu şekilde belirtmektedir: “*Kırık bir metin, “işyeri evi” (É.GIS.KIN.TI) denen ve Büyük Tapınağın güneyindeki yapılarla eşitlenmek istenen bir kuruluştaki 217 kişinin çalıştırıldığını yazar. Eğer metin kırık olmasa, bu rakam kesinlikle daha da yükselecektir. Bu personel arasında 8 rahip, 19 kadın müzisyen, 19 tablet katibi, 33 tahta üzerine yazan katip, 35 büyücü, 10 Hurricce şarkıcı yer almaktaydı.*”. Bkz. Ünal, *Hititler-Etiler...*; s.163.; Ayrıca bkz. Seeher, s.452.

²¹⁵Meltem Doğan Alparslan, “Hitit Dini ve Tanrıları”, *Hititolojiye Giriş* (Haz. Metin Alparslan), 2009, s.125.

²¹⁶Doğan Alparslan, “Hitit Dini ve...”, s.125.; Özlem Sir Gavaz, “Hititlerin Bin Tanrılı Yolculuğu”, *Aktüel Arkeoloji*, S.41, Eylül-Ekim 2014, s.52.

“É/URU kuntarra” şeklinde verilmiştir²¹⁷. Tapınakların büyük ve kült şenliklere ev sahipliği yaptığını görmekteyiz. Düzenlenen çeşitli ziyafetler merasimlerde krallar yılın belli zamanlarında düzenlenen bayramlar esnasında Hititlerin farklı şehirlerinde bulunan tanr(ça) adına yapılmış olan tapınakları ziyaret etmekteydiler. Bu etkinliğe “*kült gezileri*” adı verilmiştir²¹⁸. Konumuz ilerledikçe gerekli yerler hakkında bu konuda bilgi verilecektir.

2.3.1. İlluyanka Efsanesi

Hititlerin Anadolu’da, yerli ve yabancı kültürlerle etkileşerek yüksek bir kültür seviyesi oluşturdukları açıktır. Onların daha çok Hatti ve Hurri kültürlerinden etkilendiklerini görmüştük. Nitekim bu etki onlara ait birçok edebi nitelikteki eserlerde, örneğin belirtmek gerektirse mitoslarda görülmektedir. Yeni Yıl Törenlerinin, Mezopotamya’da gördüğümüz üzere özel ve dikkat çeken bir mitos içinde bulunması ilginizi geçen bir niteliktir. Törenlere ait izleri bize gösterecek olan, ve oldukça önemli bir yerde duran “*İlluyanka Efsanesi*” adı verilen bu mitosunu incelemek yerinde olacaktır. Nitekim iki önemli bayram şekilde sunmaya çalışacağımız Yeni Yıl Törenlerinin ilki olan “*Purulliya Bayramı*”nı anlamamız açısından dikkate şayan bir edebi eser olduğu açıktır.

Hattiler ve Hititler için stratejik ve coğrafi konumu ile önemli bir kült merkez konumundaki Nerik (olasılıkla *Vezirköprü*)’in Purulliya Bayramı ile ilinti olduğu görülmektedir. Nerik şehrinin Purulliya Bayramı kutlamaları açısından önemli bir kült merkez olmakla birlikte, İlluyanka Efsanesi ile de bağlantısı olduğunu anlaşılmaktadır²¹⁹. İlluyanka Efsanesi Hatti efsanlerinde görülen ejderha benzeri dev

²¹⁷Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.840-841 vd.; Sözlükte ayrıca verilen sayfalarda fazlaca tapınak ile ilgili sözcüklerin olması dikkatimizi çekmektedir. Bkz., Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.840-842.

²¹⁸Macqueen, s.134.; Sir Gavaz, “Hititlerin Bin...”, s.52.; Bu konu *Özlem Sir Gavaz*’ın ifadeleri ile şu şekilde belirtilmektedir: “...Krallar bu sebeple yılın belirli zamanlarında düzenlenen bayramlar sırasında çeşitli merkezlerde bulunan tanrı ve tanrıçaların tapınaklarını ziyaret etmekteydiler. İşte buna *kült gezileri* deniyordu ve bu mecburi geziler sırasında kral, dar anlamda Hatti Ülkesi’nin belli başlı kentlerine hac ziyaretinde bulunuyordu. Kral ve beraberindekiler ise yılda birkaç kere tekrarladıkları bu geziler ile bir nevi “hacı” mertebesine yükseliyordu.” Bkz. Sir Gavaz, “Hititlerin Bin...”, s.52.

²¹⁹Macqueen, *Hititler ve Hitit...*, s.166.; Charles **Burney**, *Historical Dictionary of the Hittites*, Scarecrow Press, Maryland 2004, s.214.; James G. **Macqueen**, “Nerik and Its “Weather-God””, *Anatolian Studies*, Special Number in Honour of the Seventieth Birthday of Professor O.R. Gurney, Vol. 30, 1980, s.179.; Ali M. **Dinçol** ve Jak **Yakar**, “Nerik Şehrinin Yeri Hakkında”, *Belleten*, C.XXXVIII, S.152, Ekim 1974, s.565.; Heinrich **Zimmern**, “Hethitische Texte”, *Textbuch zur Religionsgeschichte* (Published by Edvard Lehmann and Hans Haas), 1922, s.339-340. Burada “Nerik” ismi, yeri, tarihi, kültü vb. konulardaki kısa

canavar ile Nerik'in Fırtına Tanrısı arasındaki savaşı/çatışmayı içerdiği görülmektedir. Burada oluşturulmuş ve yansıtılmış anlatılar Hattilere ait olan ve akabinde Hititlere geçen Yeni Yıl Törenlerine dair bir takım izleri sahnelediği açıktır²²⁰.

Efsanede gündem de olan İlluyanka ve Fırtına Tanrısı'na kısaca tanımak yararlı olacaktır. İlluyanka Efsanesi'nin bize mitolojik bilgiler sunması sayesinde İlluyanka (^{MUS}illuyanka-/elluyanka)'nın genelde "yılan" veya "ejderha" olarak çevrilen bir canavar şeklide Fırtına Tanrısı ile savaşırken karşımıza çıktığını görmekteyiz²²¹. Fırtına Tanrısı (^dIM ve ^dU) ise Hitit hiyerarşik düzeninde önemli bir konumda olan, panteonda yer alan baş tanrılardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Fırtına Tanrısı'nın geniş bir coğrafyada karşımıza çıktığını görüyoruz. Örneğin Hititlerde "Tarhunt(a)", Hurrilerde "Tešup", Akkadlarda "Adad", Sumerlilerde "Iškur", Samilerde "Ba'al" vb. şeklinde geniş bir alana yayılmış olarak görülmektedir²²².

İlluyanka Efsanesi bir takım eksikliklere rağmen iki nüsha halinde olan ve "Eski Versiyon" (I. Versiyon) ve "Sonraki Versiyon" (II. Versiyon) olarak belirtilen iki farklı nüshası olan bir anlatıya sahiptir²²³. Eski olan ilk versiyonda kısaca hikâye şu şekildedir; İlk satırlarda Kella adlı rahibin Purulliya adlı işleyeceğimiz bayramına gelen süreç hakkında bir giriş kısmı vardır, akabinde, Fırtına Tanrı ve yılan İlluyanka'nın, "Kiškilišša" kentinde savaşmışlar ve bu savaşı yılan İlluyanka kazanır. Bunun üzerine Fırtına Tanrısı tüm tanrılardan yardım ister ve böylece Tanrıça İnara bol içkili ve her şeyin çok miktarda olduğu bir ziyafet düzenler. İnara ona yardım etmesi için Ziggarratta Kenti'nden Hupašiya adlı kişiyi bularak sana yardımcı olmasına ister. Hupašiya onunla

bilgiler için bkz. Volkert **Haas**, "Nerik(ka)", RIA, Band 9, Berlin: Walter de Gruyter, 1998, s.229-231.; Dinçol ve Yakar, a.g.m., s.563-572.

²²⁰Burney, s.214.; Macqueen, "Nerik and...", s.179.; Macqueen, *Hittiter ve Hitit...*, s.166.; Zimern, s.339-340.; Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, s.85.; Gary **Beckman**, "The Anatolian Myth of Illuyanka", *JANES*, 14, 1982, s.18.; Oliver R. **Gurney**, *The Hittites*, Second Edition, Penguin Books, Harmondsworth Middlesex 1954, s.152.; Albrecht **Goetze**, "Hittite Myths, Epics, and Legends", *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (Edited by James B. Pritchard), Third Edition with Supplement, 1969, s.125. dipnot: 2.

²²¹Burney, s.133-134.; Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.219.; Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, s.85-86.; Henry **Otten**, "Illujanka", RIA, Band 5, Berlin: Walter de Gruyter, 1980, s.60-61.

²²²Burney, s.257.; Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, s.164-165.; Alberto R. W. **Green**, *The Storm-God in the Ancient Near East*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2003, s.140-147. Ayrıca bu konu da Fırtına Tanrısı'nın arkeolojik yansımalarından ziyade gerekse yazılı kaynak bilgileri ve gerekse mitolojik yansıması hakkında bilgi ve çok daha detaylı bilgi için bkz. Green, a.g.e., s.89-152.

²²³Goetze, "Hittite Myths...", s.125-126.; Haas, *Geschichte der...*, s.703-706.; Harry A. **Hoffner**, *Hittite Myths*, Second Edition, Scholars Press, Atlanta USA 1998, s.11-14.

birlikte olması koşulu ile İnara'ya yardım eder. İnara bunu isteğini kabul eder ve süslenerek İlluyanka'nın bulunduğu delikten aşağı seslenerek onu hazırladığı festivale çağırır. İlluyanka ailesi ile birlikte ziyafete katılır, yemekler yerler ve bol olan çeşitli içkilerden sarhoş olana kadar içerler. Bu durumda deliğe gidemeyecek hale gelirler. Bunu fırsat bilen Hupaşıya bir urgan yardımı ile İlluyanka yakalar ve Fırtına Tanrısı gelip yılanı öldürür ve amacına ulaşır. Sonraları ise Tanrıça İnara ve Hupaşıya arasında bir takım küçük olaylar olur, sonunda ise Purulliya bayramının ilk defa kutlanacağı belirtilmektedir ve böylelikle ilk versiyon bitmektedir (**Şekil 16.**)²²⁴.

Eski versiyondan biraz farklılık gösteren ikinci versiyon ise şu şekildedir: Bu versiyonda yılan İlluyanka, Fırtına Tanrısını yener ve onun kalbini ve gözlerini çıkarır. Organlarını tekrar almayı amaçlayan tanrı bir kadın ile evlenir ve oğlu olur. Oğlu ileriki bir yaşta İlluyanka'nın kızını eş olarak alır. Tanrı oğluna yılanın aldığı kalbini ve gözlerini geri almasını oğlu tembih eder, oğlu tekrar babasının organlarını alır ve artık Fırtına Tanrısı eski haline döner dönemez tekrar İlluyanka ile savaşmaya başlar. Fırtına Tanrısının oğlu İlluyanka'nın tarafında olduğunu ve kendisinin de canını almasını söyler. Böylelikle tanrı ikisini birden öldürür ve intikamını alır. Bu olaylardan sonraki kısımlarda Hitit şehirlerinde gerçekleştirilen bir takım izler hakkında bilgiler aktarılmaktadır (**Şekil 17.**)²²⁵.

İlk versiyonda Fırtına Tanrısının yılan İlluyanka'yı sarhoş edip, onu öldürmesi işlenmiştir. İkinci versiyonda ise Fırtına Tanrısı sahip olduğu güçlü özellikleri ile İlluyanka ve oğlu Telipinu'yu öldürmektedir²²⁶. Söz konusu efsane “*Malatya Kabartması*”nın üzerine işlenmiştir ve Malatya'da kaya yontuları arasında, kangal gibi kıvrılan ve ejderhaya saldırmak üzere olan tanrıyı simgeleyen bir eser varlığı dikkate şayandır (**Şekil 18.**)²²⁷.

²²⁴Hoffner, s.11-12.; Goetze, “Hittite Myths...”, s.125-126.; Haas, *Geschichte der...*, s.704-705.; Hans G. Güterbock, “Hittite Mythology”, *Mythologies of the Ancient World* (Edited and with an Introduction by Samuel Noah Kramer), 1961, s.150-151.

²²⁵Güterbock, s.152-154.; Goetze, “Hittite Myths...”, s.126.; Haas, *Geschichte der...*, s.705-706.; Hoffner, s.12-14.

²²⁶Kinal, *Eski Anadolu...*, s.181.

²²⁷Kinal, *Eski Anadolu...*, s.181.; Ünal, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din...*, s. 311.; Theodor H. Gaster, *Thespis Eski Yakınoğu'da Ritüel, Mit ve Drama* (Çev. Mehmet H. Doğan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, s.179.; Ekrem Akurgal, *The Art of Greece Its Origins in the Mediterranean and Near East* (Translated by Wayne Dynes), Crown Publishers, New York 1968, s.95.

İlluyanka Efsanesi'nde temelde Fırtına Tanrı ve yılan İlluyanka arasındaki çatışma, kavga ve kaos gibi kavramlar ile ilgilidir. Bu efsanenin çeşitli ritüeller ile yılda bir kez kutlanan Purulliya Bayramının tapınım miti olması ve Hitit Ülkesi'ne bolluk, bereket ve refah getirmek üzere söylenmesi ilginç olan ve ilgimizi çeken taraftır²²⁸. İlluyanka Efsanesi'nin ilkbaharda kutlanan Purulliya Bayramında okunduğu ya da anlatıldığı belirtilmektedir²²⁹. Fırtına Tanrısı'nın oğlu olan Tarım Tanrısı Telipinu, birinci bölümde de anlattığımız üzere Çoban Tanrı Dumuzi gibi her sene sonbaharda ölüyor, ilkbaharda ise yeniden hayat bulup canlanıyordu²³⁰. Tüm bu açıklamalardan İlluyanka Efsanesi'nin Purulliya Bayramı hakkında bir takım külte ait bilgiler ve ritüeller yansıtmaları dikkate değerdir.

Yeri gelmişken kısaca değinmek istediğimiz diğer bir husus ise *Telipinu'nun Kayboluşu Efsanesi'nin* de yine Purulliya Bayramı için önemli bir diğer mitos olduğuna dikkat çekilmesidir²³¹. Kısaca özetlememiz gereken ve üç versiyonu olan bu mitosta tanrı tarım ve bereket tanrısı Telipinu uzaklara gider. O gittikten sonra bolluk ve bereket içinde olan yerler kuraklaşır, hayvanlar çoğalamaz hale gelir. Kurak zamanlar ve bereketsiz geçen günler insanları etkiler. Telipinu'nun gidişinden sonra bu durumların olduğu düşünüldüğü için bir şekilde artık onun geri gelmesi şarttır. Çeşitli uğraşlar sonucunda tanrı geri gelir. Onun gelmesi ile birlikte ortalık yeniden yeşillenir, bolluk ve bereket geri gelir, hayvanlar doğurarak çoğalır²³². Ülke yeniden bereketine kavuşur onunla birlikte baharda gelir yani “nevrüz” şeklinde belirtilmiştir²³³.

Eskiçağ toplumlarında deprem, kuraklık, salgın hastalık vb. gibi doğa olaylarında kızmış bir tanrının olduğuna inanılmaktaydı. Doğa olaylarına hâkim olan birçok tanrı

²²⁸Gaster, s.178 vd.; Hooke, s.135.

²²⁹Kınal, *Eski Anadolu...*, s.181.; Gaster, s.112.,122.,131.; Ünal, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din...*, s.303.; Macqueen, *Hititler ve Hitit...*, s.166.; Güngör **Karauğuz**, *Hitit Mitolojisi*, 2.Baskı, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s.17.

²³⁰Kınal, *Eski Anadolu...*, s.181.

²³¹Gaster, s.378-379.; Güngör **Karauğuz**, *Ötüken'de Elli Beş Gün Bilge Kağan Hazinesinin Keşif Hikâyesi*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015, s.105.; Gurney, *The Hittites*, s.183-184., 188-189.; Trevor **Bryce**, *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press, New York 2002, s.194.

²³²Goetze, “Hittite Myths...”, s.126-128.; Hoffner, s.14-20.; Esmâ **Reyhan**, “The Missing God Telipinu Myth: A Chapter from the Ancient Anatolian Mythology”, *TAD*, C.28, S.45, 2009, s.85-106.; Telipinu Mitos'u, İnanna'nın Yeraltına İnişi veya Ugarit Mitolojisinde tanrı Ba'al'in ortadan kaybolması gibi aynı temayı içerdiği görülmektedir. Bu durumda tanrıyı geri getirmek için çeşitli ritüellerde bulunulur sebepten dolayı Hooke, Telipinu Mitosu'nun “*Ritüel Mitosu*” kategorisine girebileceğini belirtmektedir. Bkz. Hooke, s.137.

²³³Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, s.45.

mevcuttur ve Fırtına Tanrısının oğlu olan Telipinu tarım ve bereket tanrısıdır. Doğal olarak onun ilgilendiği tarımsal faaliyetler kayboluşunda aksayacaktı ve buda hayatı olumsuz etkileyecekti²³⁴. Bu tarz mitoslarda ölüm ve yeniden diriliş kavramları ile mevsimler dönüşümlerin açıklanmaya çalışılması ve aktarılması söz konusudur demek yanlış olmayacaktır. İncelemeye çalıştığımız İlluyanka Efsanesi ve Kayıp Tanrı Telipinu Mitos'u bizlere İnanna ve Dumuzi'nin başına gelenleri yani İnanna'nın Yeraltına İnişi Efsanesini hatırlatmaktadır (**Şekil 19.**). Burada Kayıp Tanrı Telipinu'yu da hatırlattıktan sonra bayramın açıklamada gündeminde olan İlluyanka Efsanesi ile devam etmeyi uygun görüyoruz.

Ahmet Ünal İlluyanka Efsanesi hakkındaki düşüncesini şu şekilde belirtmiştir: “*Yılan İlluyanka'nın öldürülmesi efsanesi tipik bir yeni yıl destanıdır ve bundan dolayı hep Hatti kökenli ilkbahar veya bereket bayramına (purulli-) eşlik eden şenlikler anlatır. Bayramda okunan ilâhilerin pek çoğu Hatti dilindedir.*”²³⁵.

Burada dikkat edeceğimiz bir diğer unsur ise olarak Fırtına Tanrısının iyiliği temsil etmesi, yılan İlluyanka'nın ise kötülüğü temsil etmesidir. Bu savaş iyiliğin kötülüğü yenmesi ile bitmektedir²³⁶. Muhtemel olarak Fırtına Tanrısının savaşmış olduğu İlluyanka kış mevsimini temsil etmekteydi. Böylelikle İlluyanka öldürülünce kış sona ermiş bereketli ve bolluk dolu günler gelmiş oluyordu²³⁷. Kısaca bu efsane doğada işlevi bozuk olan herhangi bir durumu açıklamak amacıyla önemli bir mitos olarak karşımıza çıkmaktadır²³⁸. *Nimet Özgüç* burada İlluyanka'nın konumu her ne kadar tam olarak açık olmasa da, yakın çevrelerdeki mitler göz önüne alındığında (Ugaritte El'in oğlu Môt, Hurrilerde Kumarbi'nin oğlu Hedammu), yerini almak isteyen oğluna karşı tanrını yarattığı kötü bir karakter olabileceğini ancak bu konuda tam bir yorum yapmanın zor olduğunu belirtmektedir²³⁹.

²³⁴Reyhan, “Hitit Kültür...”, s.111.

²³⁵Ünal, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din...*, s.303.

²³⁶Kınal, *Eski Anadolu...*, s.181.

²³⁷Gurney, *The Hittites*, s.152.; Dinçol, “Hititler”, s.101.; Gaster, s.118.

²³⁸Yasemin Arıkan, “Hitit Mitolojisi Hakkında”, *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu Bildiriler 24-26 Nisan 1996 Ayı Basım*, Ankara 1998, s.164.

²³⁹Nimet Özgüç, *Hatti Efsanesi Yılan İlluyanka'nın Tasvir Sanatında Yorumu*, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu Sıra No: 18, TÜBİTAK Matbaası, Ankara 2003, s.21.; Ayrıca bkz. Haas, *Geschichte der...*, s.105.

İlluyanka Efsanesi'nin bir benzeri Babil'de kutlanmakta olan Yeni Yıl Törenlerinde karşımıza çıkması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Burada Babil Baş Tanrısı ile deniz canavarı olan Tiamat arasında bir mücadele söz konusudur. Tanrı Marduk bu mücadeleden kazançlı çıkar ve yaşanan kaosa son verir. Olayların geçtiği efsane “*Enūma Eliš*” olarak bilinen Babil Yaratılış Destanıdır. Destan Yeni Yıl Törenleri kutlamaları esnasında Marduk Tapınağında okunmaktadır²⁴⁰. Biraz önce değinmiş olduğumuz İlluyanka Efsanesi'nin de işleyeceğimiz bahar bayramı ve yeni yıl kutlaması olan Purulliya Bayramı'nda okunduğunu veya anlatıldığını belirtmiştik. Söz konusu olan efsanelerin farklı kültürlerde ortak bir kutlama gibi görünen Yeni Yıl Törenlerinde okunduğu benzerlik göstermektedir. Burada İlluyanka Efsanesi'nin, *Enūma Eliš* Destanında öldürülen canavar Tiamat ile bir bağlantısının olduğu anlaşılmaktadır²⁴¹.

Anlaşılabileceği üzere büyük bir değere sahip olan Hatti kökenli İlluyanka Efsanesi'nin, Yunan mitolojisine geçerek Typhon Efsanesi olarak geçtiği düşünülmüş ve bu mitosla kıyaslanmıştır²⁴². Çok kollu ve çok başlı olan canavar Typhon ve Zeus (*Tanrıların Babası*) arasında şiddetli bir savaş olur. Typhon, Zeus'u silahsız bırakır ve onun kol ve bacaklarındaki sinirleri keser böylelikle tanrı güçsüz kalır. Pan (*Çobanların Tanrısı*) ve Hermes (*Kurnaz Tanrı*) hemen Zeus yardım eder, tekrar eski gücüne erişen tanrı canavar Typhon'u öldürür. Efsanenin İlluyanka ile benzerlik gösterdiği görülmektedir²⁴³. Anlattığımız destan, efsane veya mitoslar dışında örneğin yine Kumarbi ve Ullikummi'de olabileceği gibi batı dünyasına aktarımlar söz konusudur. Bu bağlamda Anadolu'nun bir bakıma kültürel aktarımda köprü vazifesi gördüğü ve özellikle Hititlerin ve Hitit Edebiyatı'nın bu aktarımda Mezopotamya Bölgesi ve Eski

²⁴⁰Eliade, *Dinler Tarihi Giriş*, s.383.; Eliade, *Dinsel İnançlar...*, s.93.; Köroğlu, “Mezopotamya'da ‘Yeni Yıl’...”, s.37.; *Enūma Eliš* Destanında Tanrı Marduk ve canavar Tiamat arasındaki savaş için bkz. birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü tabletler, Selim F. Adalı ve Ali T. Görgü, Çeviri; *Bâbil Yaratılış Destanı -Enūma Eliš-* 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.26-27, 34 vd. Ayrıca yeni yıl kutlaması için bkz. beşinci tablet s.40., 49-51.

²⁴¹Hooke, s.135.; Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, s.20.; Eliade, *Dinler Tarihi Giriş*, s.383.; Gaster, s.316.; *Enūma Eliš*'in okunması bkz. Adalı ve Görgü, s.63.

²⁴²Ünal, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din...*, s.306.; Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, s.20.; Arıkan, “Hitit Mitolojisi...”, s.164-165.; Meltem Doğan Alparslan, “Hitit Mitolojisi'nin Ana Hatları”, *Hititolojiye Giriş* (Haz. Metin Alparslan), 2009, s.131.

²⁴³Robert, s.167-170.; Erhat, s.289.; Arıkan, “Hitit Mitolojisi...”, s.164-165.; Doğan Alparslan, “Hitit Mitolojisi'nin...”, s.131.

Yunan Medeniyeti arasında çok önemli bir konumda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır²⁴⁴.

2.3.2. ^{EZEN}Purulliya

Hititlerin sosyal yaşamına bakıldığında yüzlerce bayram kutlamasının olduğu görülmektedir. Bunu *Ahmet Ünal* “Hitit din takvim en az Katolik Kilisesi takvimi kadar kalabalıktır” sözleriyle açıklamıştır. Öyleki elde edilen metinlerde mutlaka kutlanması gereken en az yüz yetmiş adet bayram bulunmaktadır²⁴⁵. Onlar bayramları ellerinden gelen en iyi şekilde kutlamaya özen göstermişlerdir. Örneğin “EZEN₄ ITU.KAM” (*ay bayramı*), “EZEN₄ zenandaš” (*sonbahar bayramı*), “EZEN₄ hamešhandaš” (*ilkbahar bayramı*) vb. gibi bir çok bayram mevcuttur²⁴⁶. Tezimizin konusu olan Bereket (Toprak) (*purulli-*) ve Çiğdem (*AN.TAḪ.ŠUM^{SAR}*) bayramları, uzun kutlama günlerine sahip olan ve anlayabileceğimiz üzere Hititler için oldukça büyük bir öneme sahip olan iki bayram olarak karşımıza çıkmaktadır.

EZEN₄ purulli(ya)- / EZEN₄ wu₄rulli²⁴⁷ olarak bilinen bayramın adı ihtimalle Hattice bir kelime olan “*pur, pu_ur = wu_ur*” (toprak) kelimesinden gelmektedir²⁴⁸. Bayram adının çeşitli varyasyonları mevcuttur ve “^{EZEN}*purulli-/wurulli-/purulliya*” isimleri ile “*ilkbaharda kutlanan bir bayram*” şeklinde açıklanmıştır²⁴⁹. Bayram adının Hattice olması ihtimali ile Hatti kökenli bir şenlik/kutlama olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte giriş niteliğinde bahsettiğimiz İlluyanka Efsanesi’nin gramer ile ilgili özelliğinden dolayı Hitit İmparatorluk Dönemi’nden ziyade, daha arkaik bir geçmişe sahip olduğu belirtilmiştir²⁵⁰. Bayramın Nerik Şehri Kültü ve

²⁴⁴Akurgal, *The Art of Greece Its Origins...*, s.165 vd.; Ünal, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din...*, s.306-311.; Doğan Alparslan, “Hitit Mitolojisi’nin...”, s.132.; Doğan Alparslan, “Hitit İnanç Sistemi ve...”, s.12.; Arkan, “Hitit Mitolojisi...”, s.168-169.; Graves, s.170.; Kınal, *Eski Anadolu...*, s.183.; Sabahattin **Eyuboğlu** ve Azra **Erhat**, Çeviri; *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, TTK, Ankara 1977, s.60-86.

²⁴⁵Ünal, “Eski Anadolu ve Hitit Dinleri”, s.109.

²⁴⁶Hans Gustav **Güterbock**, “Some Aspects of Hittite Festivals”, *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock* (Editor Harry. A. Hoffner, JR), 1997, s.88.

²⁴⁷Oğuz **Soysal**, *Hattischer Wortschatz in Hethitischer Textüberlieferung*, BRILL, Leiden-Boston 2004, s.149.

²⁴⁸Soysal, s.304., 324-225.

²⁴⁹Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.424.; Bayram adı “*puruliš, purullian, purulliyaš, wurulliyaš, wuruliyaš, purulli, wurulli*” şeklinde de geçmektedir.; Ayrıca bkz. CHD, P, s.391-392.

²⁵⁰Gary **Beckman**, “The Religion of the Hittites”, *The Biblical Archaeologist*, Reflections of a Late Bronze Age Empire: The Hittites (June - September, 1989), Vol. 52, No. 2/3, s.104.

İlluyanka Efsanesi ile yakın bir ilişki içinde olduğu görebildiğimiz üzere açıktır²⁵¹. Nitekim “*Hatti kökenli efsaneler*” içinde bir grup olan “*Kaybolan Tanrı efsaneleri*”, günümüzde kutlanmakta olan “*Nevruz*” kutlamalarını temelini teşkil ettiği belirtilmiştir²⁵².

Ne yazık ki Purulliya Bayramı’nın kutlama şekli bütün bir halde korunmuş olarak mevcut değildir. Ancak dağınık olan bilgiler sayesinde kutlamalara dair bir takım izlere ulaşmak mümkündür. Kısa bir tablet çevirisinden Purulliya Bayramı’nın otuz ikinci tabletinin Nerik şehrinde bittiğinden bahsedilmektedir²⁵³. Anlaşılan Purulliya Bayramı en az otuz iki gün boyunca kutlanan bir bayramdır. Yine ayrıca tabletin Nerik Şehri’nde bittiğini belirtmesi, Nerik’in bu bayram için önemli bir kült şehir olduğunun göstergesi olabilir.

İlluyanka Efsanesi’nin I.Versiyonun giriş kısmında Purulliya’ya gönderme yapıldığını belirtmiştik ilgi kısım şu şekildedir²⁵⁴ :

“§1 (A I 1-4) Nerik Kenti Fırtına Tanrısı [merhemli rahibi] Kella’ya göre (bu), Gökyüzünün Fırtına Tanrısı’nın [] için, Purulli (festivali) metni(nin sözleridir). Onlar(in arasında): §2 (A I 5-8) “Ülkede büyüme (bolluk), gelişme, (bereket) olsun; ülke korunmuş olsun” şeklinde (bir) konuşma geçtiğinde ve eğer (gerçekten ülkede) büyüme ve gelişme ol(m)u(ş)sa, (o zaman) onlar Purulli bayramını kutlar.”.

Pasajda anlaşılabacağı üzere Purulliya Bayramı Hitit Ülkesi’nin gelişmesi, bolluk ve bereket içinde olması için, refah sağlamak amacıyla kutlandığı açıkça görülmektedir. İlluyanka Efsanesi’nin ritüel ve kült anlamda bir değer taşıdığı yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır.

Theodor H. Gaster’e göre Purulliya Bayramı “yeraltı sularını düzenlemek ve ürünler için gerekli yağmur ödülünü sağlamak için düzenlenen bir mevsimsel olan “Toprak

²⁵¹Volkert Haas, *Der Kult von Nerik: ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte*, Studia Pohl 4, Roma 1970, s.43-44.; Volkert Haas, "Betrachtungen zur Rekonstruktion des hethitischen Frühjahrsfestes (EZEN purulliyaş)" *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 78.2, 1988, s.285.

²⁵²Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, s.20.

²⁵³Haas, *Der Kult von Nerik...*, s.43.; Haas, *Geschichte der...*, s.699.

²⁵⁴Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, s.51.; Özgüç, s.20.

Şenliği” ”dır²⁵⁵. Vladislav Ardzinba’ya göre ise “Kralın ayin yaparak ülkeyi 'koruması', görüldüğü kadarıyla ülkenin yenilenmesinin ve kralın yeniden doğuşunun temsiliydi ve bu, ülkenin bolluk ve toplumun refahı için gerekli bir şarttı.”²⁵⁶.

İlluyanka Efsanesi I.Versiyon’dan devam ederken karşımıza birkaç bölüm daha çıkmaktadır²⁵⁷ :

“§17 (A II 15-20) (Sonunda) İnara, Kişkili[šša] Kenti’ne [gitti]. Evin, (yani) kral ile birlikte sonsuz suların [nehrine(?)] oturdu. (Sebebi ise) Purulli [festivalimi] ilk defa kutlayacağımızdır). (Bundan dolayı) [kralın(?)] eli sonsuz suların neh[rini] ve İnara’nın (evini) [kapsayacaktır]. §18 (A II 21-24) Zaliğ anu Dağı (Tanrısı) tüm (tanlar)ın üstündedir. O, Nerik Kenti’ne yağmur bağışlar, bağışlanmaz, asa adamı Nerik Kenti’nden somun ekmeği getirir.”.

Theodor H. Gaster bu pasajı şu şekilde yorumlamıştır. İlluyanka ile savaştan sonra galip gelen kişinin yeraltı sularının denetimini yararlı bir şekilde kullanması gerekmektedir. Burada gerekli olan yağmur anlaşılabileceği üzere Zaliyanu Dağı’ndan temin edilir. Bunun şenlik ritüeli anlamı ile yağmur suyunun dağdan her akmaya başladığı zaman, bu dağın tanrısını ekmek ile ödüllendirilir. Ritüellerde suların denetimini sağlayacak kralın mevsimsel kutlamalarda bir sonraki yıl su ve yağmuru sağlaması gerekmektedir. İnara’nın suların denetimini krala bırakması ifadesinin kesinlikle bu şekilde açıklanacağı belirtilmektedir. Bu ifadenin de Purulliya Bayramlarında kralın oynadığı role önemli bir gönderme olduğu belirtilmiştir²⁵⁸.

Hititlerde dağlar ve tepeler bayramların kutlandığı önemli kült mekânlarıdır. “(KBo 3.7 öy. II 21vd.) Zaliyanu Dağı hepsinin arasında birincidir. O Nerik Kenti’ne yağmur getirince” ifadesinden yağmur sağlaması açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır ve metnin geçtiği yerin yağmur bayramı kutlamalarının Zaliyanu Dağı’na işaret ettiği belirtilmiştir²⁵⁹. Hitit toplumu tarıma dayalı olarak yaşıyordu ve Purulliya Bayramı ilkbahar bayramı olduğu için suların önemi, toprağın yenilenmesi ve bereketin

²⁵⁵Gaster, s.312.

²⁵⁶Vladislav **Ardzinba**, *Eskiçağ’da Anadolu Ayinleri ve Mitleri* (Çev. Orhan Uravelli), Kafdav Yayınları, Ankara 2010, s.39.

²⁵⁷Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, s.53.

²⁵⁸Gaster, s.314., 321-323.

²⁵⁹Özlem **Sir Gavaz**, “Hititlerden Günümüze Yağmur Duası”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu / 28 - 30 Nisan 2016*, Çorum 2016, s.581.

sağlanması amacı burada görülmektedir. Yağmur suları kuraklığın giderilmesinde ve yaşamın devam etmesinde büyük bir öneme sahiptir. Hititlerin bu konudaki çeşitli bayramları ve bunun üzerine yapılan kutlama ve şenliklerde yer almaktadır. Yağmur duası ve yağmur yağdırma ile ilgili ritüellerin günümüzde hala geçerli olduğunu biliyoruz²⁶⁰.

Hititler Devri'nde toprak-insan ilişkisinin sosyal, ekonomik ve siyasal açıdan önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Kanunname, askeri talimatname ve arazi, bağış belgeleri vb. gibi materyallerden toprak-insan ilişkileri ayrıntılı olarak görülmektedir²⁶¹. “EZEN₄ zenandaš” (*sonbahar bayramı*), “EZEN₄ hamešhandaš” (*ilkbahar bayramı*) ve ele aldığımız Purulliya Bayramları gibi mevsimlerle alakalı olarak kutlanan bayramların toprak-insan ilişkisi içerisinde olduğu ve bu ilişkinin sosyal yaşam yansıma şeklinde düşünülmesi söz konusudur. Mevsimlik kutlamaların halen Anadolu'nun farklı yerlerine Nevruz ve Hıdırellez adları ile kutlanmaya devam edilmesi kültürel bir mirasın aktarımı şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır²⁶².

İlluyanka Efsanesi ile ilgili kutlama ve ritüellerden bir diğer husus bu mitin sahnelenmesi ya da oynanması hakkındadır. İlluyanka Efsanesi'nin Purulliya kutlamaları esasında okunduğunu ya da söylendiğini belirtmiştik. Çeşitli araştırmacılar bu mitin şenlik sırasında sahnelenebileceği hakkında görüş bildirmişlerdir. Burada mevsimsel döngünün sürekliliğini belirtmek amacıyla bir “ritüel dövüşü” nün olduğu, sıcaklık-kuraklık, yaz-kış, ölme-dirilme gibi kavramların aktarılmaya çalışıldığı düşünülmüştür²⁶³.

Purulliya Bayramı sıradanlıktan ziyade bol müzikli ve eğlenceli olarak kutlanan ve görüldüğü üzere mitos ve destansı unsurları içinde barındıran bir şenliktir. Söz konusu olan edebiyatın tiyatral gösteri şeklinde sunulduğu düşünülmektedir. Eğlence açısından bakıldığında grek drama ve tragedyaların prototipi yönüyle karşılaşılabileceği belirtilmektedir²⁶⁴. Aynı şekilde Kayıp Tanrı Telipinu Mitosunda yine Purulliya

²⁶⁰Özlem **Sir Gavaz**, “Hititlerden Günümüze Halk İnanışları”, *Çorum ve Kültür*, Çorum 2013, s.19-30.

²⁶¹Koray **Özcan** ve Güngör **Karauğuz**, “Hitit Çağı Toprak-İnsan İlişkileri”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008)*, C. II, Vol. II, Ankara 2010, s.579-590.

²⁶²Özcan ve Karauğuz, s.584.

²⁶³Bryce, s.195.; Gaster, s.48.,338.; Fatma **Sevinç Erbaşı**, “Eski Yunan'da Tragedya'nın Ortaya Çıkışı ve Hititler”, *Ömer Çapar'a Armağan* (Yay. Haz. Turgut Yiğit, Mehmet Ali Kaya, Ayşen Sina), 2012, s.273-274.

²⁶⁴Ünal, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din...*, s.113-114.; Sevinç Erbaşı, s.273-276.

Bayramında sahnelenmesi söz konusudur. Bu sahnelemelerde elde edilen direk metinler yoktur, fakat metin yorumlamaları ile grek tragediyaları arasında benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır²⁶⁵. Ritüellerin mitosların içinde saklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Mitoslardan örnekler açıklama kısmını yeterli gördüğümüz için diğer yandan yine Purulliya kutlamalarına dair izlerini II. Murşili'nin (M.Ö. 1333-1305) askeri seferini yarıda bırakıp bayramı kutlamak istediğinden anlaşılmaktadır²⁶⁶ :

“İlkbahar geldiği zaman [o yazar] çünkü, Hatti'nin Fırtına Tanrısı ve Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı onuruna purulli-festivalini kutlamış olmama rağmen, henüz purulli festivalini -büyük festival- Lilwani onuruna hesti-evinde kutlamadım, Hattuşa'ya geldim ve purulli- festivalini -büyük festival- hesti-evinde kutladım.”.

Pasajdan anladığımız kadarıyla II. Murşili askeri seferini yarıda kesebilecek kadar Purulliya Bayramı değerli görmüştür. Öyleki zaten bereket ve bollukla alakalı olduğu için herhalde mutlaka kutlanması gereken bir bayramı olması aklımıza gelmektedir. İlk bölümünde Gilgameş'in canavarı öldürmeye gitmeden önce Akıtu Festivalini mutlaka kutlamak istemiştir. Hititler için baharın gelişi yani yeni yıl bu sebeple büyük bir önem arz etmektedir.

Purulliya Bayramı'nın Nerik Şehri'nden ziyade Zippalanda ve Hattuşa'da kutlandığını anlıyoruz. Bu şehirlere ilave olarak Tawiniya, Arinna, Warkatawi, Kaštama gibi Hitit şehirlerinde kutlamakta olduğu bilinmektedir²⁶⁷. Kral ve kraliçenin katıldığı bu bayram Nerik şehri için özeldi, fakat şehir sürekli Kaşkallı düşmanlar tarafından tehdit altındaydı. Bundan dolayı kutlamalar Nerik Fırtına Tanrısı adına başka şehirlerde gerçekleştirilmekteydi. Nerik düşman işgali altındayken bayram ihtimalle Hattuşa'da

²⁶⁵Bryce, s.195., 211-215.; İncelemesi için bkz. Sevinç Erbaş, s.277-278.; *Sevinç Erbaş* oldukça geniş bir perspektiften incelediği bu çalışmada Eski Yunan'da Tragedyanın ortaya çıkışını örnekler ile açıklamıştır. Ele aldığı örneklerin bir kısmının Hititlerde benzeyen anlatımlara sahip olduğunu belirtmiştir. Ölüm ve yeniden doğuşun Eski Yunan'da bahar da nasıl kutlandığını ve Hititlerde benzer sahnelenme ritüeline sahip olan kısımlara değinmiştir. Özellikle belirttiğimiz ritüelin bahar bayramları zamanına denk gelmesine ayrıca dikkat çekmiştir. Bu sebepten dolayı yeri gelmişken çalışmanın tamamının incelenmesi gerekmektedir. s.261-294.

²⁶⁶Gurney, *The Hittites*, s.152.

²⁶⁷Haas, *Der Kult von Nerik...*, s.699.; Purulliya Bayramı hac rotası için bkz. Sir Gavaz, “Hititlerin Bin...”, s.61'de verilen tablo.

başlamaktaydı²⁶⁸. Yukarı verdiğimiz örneklerle göre daha önce ifade ettiğimiz “*kült gezileri*”nin Purulliya bayramı için söz konusu olup olmadığı net değildir, nitekim metinlere bayram başta Nerik, Hattuša, Tawiniya ve Zippalanda şehirlerinde kutlanmaktaydı bilinmektedir. *Özlem Sir Gavaz* şayet bir kült gezisi söz konusu ise yolculuk güzergâhının şu şekilde olabileceğini düşünmektedir: Nerik → Hattuša → Tawiniya → Zippalanda²⁶⁹.

Tanrıça Lilwani onuruna bu kutlamanın yapılması gerekmektedir. Hatti kökenli olan bu tanrının cinsiyeti erkektir. Hititlerin, Hurrilerden etkilenmesi sebebiyle bu tanrı “*Yerin Güneş Tanrıçası*” şekline dönüştürerek dışı bir karaktere sahip olmasını sağlamışlardır. Hitit İmparatorluk Dönemi’nde kült anlamda oldukça önemli bir yere sahip olmuştur²⁷⁰. ^Éhešta-/ ^Éhešti-yapısı ise Hitit dini tören ve bayram kutlamalarında sık sık gündeme gelen bir yapı olduğu görülmektedir. ^Éhešti-evi muhtemelen Tanrıça Lelwani, İştüşaya ve Papaya (*Kader Tanrıçaları*) gibi tanrı(ça)ların tapınım yeridir. Bu yapıda görev yapan birçok kült görevlisi mevcuttur. Yapının yeri ve konumu hakkında değişik görüşler mevcuttur²⁷¹.

Başka bir metine baktığımızda Purulliya Bayramında çeşitli ritüelleri görmekteyiz örnek vereceğimiz pasaj şu şekildedir²⁷² : “*KUB XI 32 IV 1. Ve rahip tanrı (Tetešhapi’nin heykelini) kaldırır 2. ve onu çadırdan 3. dışarı çıkarır. 4. tanrının kız kardeşi de (çadırdan) çıkar 5. ve arabaya 6. biner (oturur) 7. (arabanın) önünde ise tanrının asa adamı 8. koşar 9. ve (tanrının kız kardeşi) ormanın içinde ağaçtan bir kulübeye (?) yönelir 10-12. ve ardından Zintuhi kızları yürür. 13. ‘talaya, talayata’ 14. şarkı söylerler. 15. (araba) orman içine girince 16. çadırı oraya kurarlar. 17. ve sonra*

²⁶⁸Sir Gavaz, “Hititlerin Bin...”, s.60.

²⁶⁹Sir Gavaz, “Hitit Kralları’nın Merasim Gezilerinin Genel...”, 926-927.

²⁷⁰Yasemin Arıkan, “Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (Çorum 16-22 Eylül 1996), Ankara 1998, s.49.

²⁷¹Özlem Sir Gavaz, “Hitit Dini İnançlarında ^Éhešta- İle İlgili Yeni Düşünceler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, Sayı 2, Aralık 2016, s.837-860. Bu konu hakkında Sir Gavaz şu şekilde düşüncelerini belirtmiştir : “*Sonuç olarak, hešti evi, atalar kültü ile doğrudan bağlantılı ve belki de ölümlerin yakılıp sonra da küllerinin muhafaza edildiği, bu sebeple de ölü ruhların barındığı kutsal bir mekân olmalıdır. Fakat sadece Hattuša ile bağlantılı geçen böyle bir yapı, devlet erkânının ve kral sarayının bulunduğu Yukarı Şehir’de değil, muhtemelen daha izole ve daha doğal bir ortamda ve surların dışında aranmalıdır.*” s.853.

²⁷²Özlem Sir Gavaz, “Hitit Kralları’nın Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimler”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2011, s.71-72.

tanrısının kız kardeşi 18. arabadan 19. iner. 20. rahip tanrının heykelini 21. çadırın içine götürür. 22. tanrının kız kardeşi 23. (çadıra) girerler.”.

Özlem Sir Gavaz bu kesiti şu şekilde açıklamıştır Tawiniya Şehri’nde Purulliya Bayramı kutlamalarında Tanrıça Teteşhapi için ayin düzenlenmiştir. Ayini “*Tanrının kız kardeşi*” (NIN. DINGIR²⁷³) yönetmektedir. Hattuşa şehrinde başlayan ayini anlatırken Hatti ilahisi söz konusudur. Zintuhi kızları şarkı söylerler, diğer kızlar ise dua okurlardı. Bu etkinlikler bittikten sonra NIN.DINGIR Tawiniya şehrine giderdi ve ardında merasim alayı yola koyulurdu. Alaydakiler tanrıça Teteşhapi’nin heykelini taşımaktaydılar. Bundan sonra ise şehirdeki ormanda NIN.DINGIR heykelin önünde kült dansını sergilemekteydi²⁷⁴.

SAL²⁷⁵ zintuhi- “*kadın şarkıcı, koro şarkıcısı*” olarak verilmiştir²⁷⁵. Purulliya Bayramı ritüellerinde çeşitli kutlamalarda koroların olduğu ve orada görevli kadınların ritüellerde çeşitli türlerde belki de performans sergiledikleri anlaşılmaktadır. Genel olarak şarkıcılar hakkında bilgi edinmemiz gerekirse kadın şarkıların bazıları krala, saraya ve taşra kentlerin saray ve tapınaklarına görevli olarak dağıtılmıştı. Kadın şarkılar en fazla yirmi beş şarkıcıdan oluşmaktaydı. Buradan yola çıkılacak koroların ne kadar boyut kapladığı anlaşılabilir. Kadınların sesi genelde müzikte tercih edilmekteydi. Fakat erkeklerinde kadın sesi çıkardıklarına dair kayıtlar vardır. Müzikler ise genelde solo veya çok sesli olarak oluşturulmaktaydı. Elde edilen metinlerdeki şarkıların çoğu Hattice ve ya Hurrice olarak nakarat olarak tekrarlanarak performans sergileniyordu²⁷⁶.

Alacahöyük (*Arinna*) Hitit hâkimiyetine rağmen Hatti kenti olarak kalmış köklü bir merkezdir. Buradaki orthostatlarda resmedilen sahneler Hattililerin dini, örf ve adetleridir. Arinna aynı zamanda Hattili bir tanrıça olan Teteşhapi’nin kült merkezidir²⁷⁷.

²⁷³“Tanrı’nın Kız Kardeşi” (Sumerce *entu*) Teteşhapi kutlamalarında kurban ile ilgili işlemi yapan başkışı olmaktan ziyade aynı zamanda kutlamalarda tek başına ya da diğer dans edenlerle birlikte danslar yapardı. Bu kişi yüksek görevli rahibelerden biridir. Sadece kraliyetle kalmayıp bazı kutlamalarda tek başına yönettiği görülmektedir. Bkz. Ardzinba, s.168.

²⁷⁴Sir Gavaz, “Hitit Kralları’nın Kült Gezileri ve...”, s.70.

²⁷⁵Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.609.; Bu kadınlar Purulliya Bayramı dışında başka bayram kutlamalarında özellikle Hattice şarkı söylerken, dans ederken yada vb. şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Metinlerden örnekler ve ayrıntılı inceleme için bkz. Yasemin Arıkan, “Hitit Metinlerinde Geçen ^{MUNUS}zintuh i- ve ^{LÚ}zinh uri- Görevlileri”, *Archivum Anatolicum* (Ayrı Basım), S.5, 2002, s.11-51.

²⁷⁶Ünal, *Hititler-Etiler...*, s.229.

²⁷⁷Ahmet Ünal, “Eski Anadolu’da ve Hititlerde Eğlence, Müzik, Dans, Oyun, Yarış, Akrobasi, Spor, Sirk ve Gladyatör Oyunları”, *Aktüel Arkeoloji*, S.43, Ocak-Şubat 2015, s.100.

Verdiğimiz bilgilere göre Tanrıça Teteşhapi Purulliya kutlamaları sırasında göstermeye çalıştığımız örneklerden ve dini tapınımdan dolayı kutlamalarda önemli bir yere sahip olduğu ve birçok ritüelin Hatti izleri taşıdığını söylemek yanlış olamayacaktır. Purulliya Bayramı kutlamaları farklı şehirleri farklı kutlama seyri göstermiş olabilir.

Tawiniya'daki örnek ile devam etmemiz gerekirse kutlamalara ait iki grup kayıt mevcuttur. İlkinde dört defa tekrarlanan içki seremonisi vardır. Kutlamalar başlamadan önce hizmetliler, hokkabaz, şarkıcı, çalgıcılar, korolar gibi farklı kategoriden etkinlik sergileyecekler hazırda beklemekteydiler. Kutlama alanının ön tarafına kraliyet tahtı kurulurdu ve kral içki törenini başlatırdı. Gelen kadehlerdeki içkileri kral ve kraliçe içerlerdi. Fıtrına Tanrısı ve tanrıça Teteşhapi gibi tanrılara içki seremonileri gerçekleştirilirdi. İkinci grupta ise yine çeşitli tanrı ve tanrıçalar için içki seremonileri düzenlenirdi (Şekil 20.) (Şekil 21.)²⁷⁸.

Alacahöyük orthostatlarındaki kabartmalar şenlik ve kutlamalar için önemli bir yere sahiptir. Bu konuya biraz değinmek görsel olarak bayramları tanımamız açısından bakış açısı sağlayacaktır. Örneğin burada cambazlar sahnesi ve hançer yutan kişi betimlemeleri mevcuttur. Çeşitli akrobasi hareketlerinin sergilenmiş olabileceğini düşünebiliriz. Özellikle hançer yutan kişi sahnesinin dini ayinlerde kült anlam taşıdığı belirtilmektedir. Ayinler tanrıça Teteşhapi ile ilgilidir ve Ahmet Ünal bu tanrıçaya “neşeler tanrısı” demektedir. Buradaki kutlamalar çok renkli ve neşeli geçtiği açıktır (Şekil 22.)²⁷⁹.

Dans çoğu zaman birlikte yapılan bir etkinliktir. Bu işi profesyonel olarak yapanlar mevcuttur. En çok anılanları *HUB.BÍ*, *tarwalli-* ve *tarweşgala*'dır. Buna ek olarak metinlerde en çok geçenlerden biri ^{LÜ}*ALAN.ZÚ* (şakşakçı, matrak yada soytarı)'dur. Meslekleri dansöz olan kadınlarda vardı bunlara *zintuhi*-kadınları denilmektedir. Ayinlerde görevli birçok kimse dans edenlere kalır. *Hapi*-adamları, tanrı kadınları (^{SAL}*DINGIR*^{LIM}), kurt ve ayı maskeli adamlar vb. şeklindedir. Bunların yanı sıra kutlamalarda “şakşak” (*palwai*), “aha” (*aha!*), “zinir zinir” (*müzik, müzik*), “wariyati

²⁷⁸Sir Gavaz, “Hitit Kralları'nın Kült Gezileri ve...”, s.73.

²⁷⁹Ünal, *Hititler-Etiler...*, s.91-95.; Ahmet Ünal, “Boğazköy Metinlerinin Işığında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler”, *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara 1993, s.26-28.

hapanuša” (*haydi kıvır*) “wai” (*vay vay*) gibi Luvice ve Hattice gibi nidalar atılmaktaydı (Şekil 23.)²⁸⁰.

Burada konumuz şarkıcı, dans edenler, çalgıcılar gibi folklorik özelliklere gelmişken, tezimiz için bakış açısı sağlayacak ve kült anlamda konumuzla yakından ilişkili olan arkeolojik değeri yüksek üç vazodan bahsetmek uygun olacaktır. Bayram, kutlama ve şenliklere dair bilgi edinmemizi sağlayacak olan vazolar kesin olarak Purulliya ve AN.TAḪ.ŞUM^{SAR} Bayramlarına ait olduğu belirtilmemektedir, fakat kutlamalara dair en yüksek değere sahip vazolardan birkaçıdır bunlar; Bitik Vazosu, İnandıktepe Vazosu ve Hüseyindede kült vazolarıdır. Sırası ile bu vazolar hakkında kısa bilgiler sunmak yerinde olacaktır.

Bitik Vazosu Ankara’nın kırk iki kilometre kuzeybatısındaki Bitik höyüğünden çıkarılmıştır. Vazoda çeşitli kabartmalarla farklı sahneler mevcuttur. Orta sahnede kurban ve hediye taşıyan dini bir içerik vardır. Kabartmalardaki insanlar çeşitli elbiseler giymişlerdir. En önemli baş sahnelerden birinde bir kadının sadece ayak, el ve yüzü açıktır. Vücudunun diğer taraflarını örten bir kıyafet mevcuttur. Karşısındaki erkek ise bir eliyle başörtüsünü açmakta diğer eliyle de kadehi uzatmaktadır. Vazoda işlenen ikinci sahnede alay, dua ve kurban sunumları vardır. Sahnede devam eden müzik ve dans takip etmektedir. Sona doğru ise hançer veya bıçak ile dans eden üç figür mevcuttur (Şekil 24.)²⁸¹.

Ekrem Akurgal baş sahneyi şu şekilde açıklamıştır; “*Bitik Vazosu’nda gördüğümüz baş sahne, kutsal evlenme (Hieros Gamos) tasvirinin dünyadaki en eski örneğidir. Güvey “yüzgörümü” sırasında gelinin “duvağını” açıyor ve ona bir kadeh içki sunuyor. Vazodaki kutsal şölen büyük olasılıkla soylu bir çifte, örneğin bir prense ve prensese aittir. Ancak Hitit dininde kutsal evlenme, özünde erkek baş tanrı ile ana tanrıça arasında olmuştur.*” (Şekil 25.)²⁸².

İnandık Vazosu Çankırı’nın yirmi iki kilometre güneyinde İnandık Köyü yakınlarında İnandıktepe’de bulunmuştur. Burada bulunan eserler genelde dini ve kült bir anlam içermektedir. İlk frizde kutsal evlilik, yemek hazırlığı, enstürman çalan kişiler ve dans

²⁸⁰Ünal, “Eski Anadolu’da ve Hititlerde Eğlence...”, s.93.,100.

²⁸¹Tahsin Özgüç, “Bitik Vazosu”, *AÜDTCFD*, C. XVI, S.1-2, Mart-Haziran 1958, s.1-18.; Tahsin Özgüç, “The Bitik Vase”, *Anatolia*, S.2, 1957, s.57-78.

²⁸²Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, 20.Baskı, TÜBİTAK Yay., Ankara 2008, s.131.

edenler mevcuttur. İkinci frizde boğa heykeli önünde kurban kesimi, tanrıya boğa kanı sunumu gibi kralın bayram ritüellerinde etkinliğini anlatan tasvirler vardır. Üçüncü frizde kutsal evlilik sahnesi ağır basar, kral ve kraliçe yataktadırlar, kral kraliçenin duvağını açar. Dördüncü frizde evlenme sahnesi, akrobatlar ve enstürman çalan kişiler vardır. Bu sahne haklın evlilik törenini kutsadığı belirtilmiştir (**Şekil 26.**)²⁸³.

Tahsin Özgüç üçüncü frizdeki baş sahnesinin “*kutsal izdivaç*” olduğunu, fakat Hitit metinlerinde bu konu ile ilgili bilgi olmadığı gibi Hitit sanatında erotik sahnelerin olmadığını belirtmiştir. Bu kültün sadece Bitik ve İnandıktepe Vazolarında olduğunu kıt bilgilerle paralellik kurmanın zor olduğunu belirtmiştir. Fakat yinede her iki vazonda Anadolu’da böyle bir kültün varlığını ispatladığını belirtmiştir. İnandıktepe Vazosu Mezopotamya’da “kutsal evliliğin” önemini yitirdiği bir döneme ait olduğuna dikkat çekilmiştir. Dördüncü frizdeki sahnenin yine aynı külte ait olduğu ve muhtemel olarak bu kültün Sumerlilere dayandığını düşünmüştür. Ayrıca Bitik ve İnandıktepe vazolarının işçilik olarak aynı atölye eseri olduğu zannedilmektedir (**Şekil 27.**)²⁸⁴.

Fatma Sevinç Erbaşı bahar bayramı olarak ilişkilendirdiği Haşşumaş Bayramında kutsal evliliğe dikkat çekmiştir. Tasvirlerin Eski Hitit Kabartmalı vazolarda görüldüğünü ifade ederek, İnandık Vazosundaki muhtemel evlilik törenindeki rolü oynayan kral ve kraliçesinin oynadığı rolü, Haşşumaş Bayramında prensin oynadığını belirtmiştir. Muazzez İlmiye Çığ’ın belirtmiş olduğu Mezopotamya’da kutsal fahişelerin başlarını örtme zorunluluğunun, eğer bu durumda Hitit dünyası için geçerli ise omuzunda lituus taşıyan başı örtülü kadınlardan birinin kutsal fahişe olabileceğinin altını çizmiştir²⁸⁵.

Hüseyinde Vazosu, Çorum ilinin Yörüklü Kasabası’nın iki buçuk kilometre güneyin bir tepedeki tahrip edilmiş kazılarda bir takım çalışmalar sonucu elde edilen bir vazodur. Vazonun frizlerinde müzik ve dans ile gerçekleştirilen kült törenlere ait olduğu belirtilmiştir. Dansın ve müziğin bayram törenlerinde önem arz ettiği Hitit yazılı belgelerinden görüldüğü üzere anlaşılmaktadır. Hüseyinde Vazolarının Hatti geleneklerini yansıttığı ve Fırtına Tanrısına ait belli tapımları sergilediği belirtilmiştir.

²⁸³Tahsin Özgüç, “İnandıktepe”, *Arkeo Atlas*, S.3, Mayıs 2004, s.25.; Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s.133.

²⁸⁴Tahsin Özgüç, *İnandıktepe Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi An Important Cult Center in the Old Hittite Period*, TTK, Ankara 1988, s.34-36.

²⁸⁵Fatma Sevinç Erbaşı, “Bir Erginleme Töreni Olarak Haşşumaş Bayramı”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008)*, C. II, Vol. II, Ankara 2010, s.701.

Farklılık olarak belirtilen sahnenin boğa üzerinden atlama (*bull-leaping*) ve Hitit sanatında görülmemiş bir sahne olduğu belirtilmiştir. Odak noktalardan biri olan bu hareketin hemen yanında el ele tutuşmuş iki kadının dansı görülür. Bu dans Anadolu'daki “*halay*”a benzetilmiştir. Müzik eşliğinde hareketler, libasyon, dans ve eğlence sahneleri ağırlıklıdır (**Şekil 28.**)²⁸⁶.

Tawiniya'daki Purulliya kutlamalarından yola çıkarak belirttiğimiz bu üç vazoun açıklamaları bize folklorik kutlamalar hakkında görsel açıdan bakmamıza ve kutlamalara dair fikir oluşturmamıza yardımcı olacaktır. Öyleki İnandiktepe Vazosunun üzerindeki tasvirlerin Hitit kült bayramların ileride açıklayacağımız AN.TA.ŞUM^{SAR} Bayramı'nda Fırtına Tanrısının ön planda olduğu belirtilmiş, kutsal evlilik töreninde Fırtına Tanrısının önemi aktarılmıştır denmiştir²⁸⁷. Hüseyindede Vazolarındaki kabartmaların bayram törenlerini anlatan en iyi eserler olduğu özellikle kutsal evliliğin olduğu sahnelerde Fırtına Tanrısının kutsandığı için ilkbahar törenini anlattığı düşünülmüştür²⁸⁸. Yine Hatti kültür bölgesinde bulunmuş olan Bitik ve İnandiktepe Vazolarındaki tasvir edilen sahnelerin muhtemelen Hatti ayinleri ile ilgi olduğu, özellikle biraz önce açıklamış olduğumuz tanrıça Teteşhapi için yapılan ayinlerin en yakın olanı hatırlatılmıştır²⁸⁹.

Vazolardaki “Kutsal Evlilik” ritüelini ilk bölümde İnanna-Dumuzi ekseninde Sumerlilerde incelemiştik. Bu ritüel birçok toplumda baharın gelişi, yani yeni yılın kutlanmaları esnasında en odak noktada olan bir ritüeldi. Eskiçağda pek çok toplum bu ritüeli yeni yıl kutlamalarında kült olarak gerçekleştirmiştir. Burada kral ve kraliçe, tanrı ve tanrıça adına bileşme sağlaması ve böylelikle bol yağmurun yağması, yazın gelmesi, doğadan bolluk ve bereket fişkırması gibi durumlar söz konusudur. Uzun yıllar boyunca Anadolu-Mezopotamya Bölgelerinde kültürel etkileşimler söz konusu olduğu için bu ritüelin belki daha fazla araştırılması lazım gelebilir. Bizde burada yorumumuzu söylememiz gerekirse vazolardaki frizler üzerinden sahnelerden anladığımız kadarıyla kutlama, törenler ya da festivallerden birini yansıttığını söylemek yanlış olmasa gerekir.

²⁸⁶Tunç **Sipahi** ve Tayfun **Yıldırım**, “Hüseyindede”, *Arkeo Atlas*, S.3, Mayıs 2004, s.53.; Belirttiğimiz kült vazoları hakkında daha detayı bilgi için bkz. İ. Tunç **Sipahi**, “Son Yıllardaki Çalışmaların ve Buluntuların Işığında Eski Hitit Kabartmalı Vazoları Üzerine Değerlendirmeler”, *Anadolu/Anatolia*, 40, 2014, s.21-43.

²⁸⁷Özgüç, “İnandiktepe”, s.25.

²⁸⁸Sipahi ve Yıldırım, s.53.

²⁸⁹Ünal, “Boğazköy Metinlerinin Işığında...”, s.26-27.

Özellikle Hüseyindede Vazosunda Hitit Kültürüne ait müzik ve dansın birlikte olduğunu ve enstürmanların kullanıldığını göstermektedir. Örneklerden de anlaşılacağı gibi müzik grupların yanı sıra, profesyonel dansçılarında törenlerde yer aldığı görülmektedir. Özellikle ellerini yukarı kaldırmış bir kadın dansçı şıkırdatıyor gibi görünmektedir. Buradan müzisyenlerin yanında dansçıların kült törenlerde ayrılmaz oldukları ve günümüz folklorunun ne denli bir alt yapıya sahip olduğunu göstermektedir²⁹⁰.

Purulliya Bayramına dair arkeolojik olarak belirtmek istediğimiz son bilgi Diyarbakır'da bulunan Müslümantepe isimli arkeolojik alandır. Burası Hurrielerin yaşadığı bir inanç noktasıydı. Tespit edilen yapıda çeşitli buluntular söz konusudur. Bunlar arasında, kurban kabı, ekmek kalıbı ve tunçtan zil vb. gibidir. Ek olarak karbonize haldeki bitki yaprakları, buğday, arpa ve fiğ taneleri ele geçirilmiştir. Bunların Hurri şenlik ve ayinlerini akla getirdiği belirtilmiştir ve “*Yakındoğu’da Hurrielerin Purulli şenlikleri hakkında bu denli detaylı bilgi veren ikinci bir arkeolojik buluntu grubu henüz bilinmemektedir*” denmiştir²⁹¹.

Buraya kadar anlattığımız yerler Purulliya Bayramı hakkında dağınık olan bilgilerden örnekler sunarak kutlamalara dair bilgiler vermeye özen gösterdik. Maalesef ki uzunca bir kutlaması olduğu kabul edilen bu bayramın Boğazköy’de çıkarılmış olan ve birbirini tamamlayan altı tablet günümüze kadar ulaşmıştır²⁹². Bunlar A=KUB XXV 31+B=KBo XXVII 38+C=KBo XXIII 63+KBo XIX 162 numaralı metinler²⁹³:

“§1 (4)

[] Purulli a [festivalinin] ve aynı şekilde

§2 (5-7)

²⁹⁰Tayfun Yıldırım, “Hüseyindede Kabartmalı Vazosunda Betimlenen Dans Eden Bir Hititli”, *AÜDTCFD*, C. 41, S. 1-2, 2001, 1-7.; Tayfun Yıldırım, “Hüseyindede Tepesi’nde Bulunan İkinci Kabartmalı Vazoya Ait Yeni Bir Müzisyen”, *AÜDTCFD*, C. 42, S. 1-2, 2002, s.1-7.

²⁹¹Eyyüp Ay, “Müslümantepe/Diyarbakır Bahar Tapınağı”, *Arkeo Atlas*, S.8, Mart 2013, s.106-111.

²⁹²Gaster, s.312.

²⁹³Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, s.17-18. ; Ayrıca bkz. Haas, "Betrachtungen zur Rekonstruktion...", s.290-291.; Purulliya Bayramı için daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Haas, *Geschichte der...*, s.696-747.; Sir Gavaz, “Hitit Kralları’nın Kült Gezileri ve...”, s.66-82.

[] sarayın sunaklarının çam ağacı dikilmiş idi [ve] Telipinu'nun [rahibi] (bunları) alır. Avcı çantası ve iki adet ahşap kâseyi yakarlar ve tekrar yenilerini yaparlar.

§3 (8-10)

Ve hepsinin yenisini verirler. Ve tahta üzerine yazan kâtiplerin evinden saray oğlanı şunları alıp getirir: Bir tane işkalleşşar kumaşı, bir tane dört kat kalınlıkta perde, iki tane büyük bronz balta, her biri beş yüz on üç gram ağırlığında iki tane bronz hançer, yüz yirmi sekiz gram ağırlığında $\frac{1}{2}$ μ akşur ölçüsünde domuz yağı,

§4 (11-13)

Altı tane siyah keçi, iki tane beyaz keçi. Ve (yeni) avcı çantası yaparlar. Çobanların şefi (bunları) verir. Bunlardan iki tane beyaz keçiyi, tanrısının sığır çobanı alır. İki tane siyah keçiyi, Telipinu'nun rahibi alır. İki tane beyaz keçiyi, Savaş Tanrısı'nın rahibi alır. Ve iki tane siyah keçiyi, tanrısını <koyun> çobanı alır. Ve (onlardan) avcı çantası yaparlar.

§5 (14-15)

Önceden libasyon için kullanılmış (olan) fıçıyı merhemli rahip alır. Sonra libasyon için kullanılan bronzdan sekiz tane fıçıyı verir.

§6 (16-18)

Tanrının (ve) kralın bir tane eski iskemlesini, merhemli rahip alır. [Sonra] iki tane yeni iskemle verir. Yüz tane ekmek, beş tane marnu μ an birası dolu kadehi K[aşt]ama Kenti yöneticisine verir. [] Tanrının sığır çobanlarına verirler ve onu [tapınağ]a getirirler.”

Metnimiz üzerinden Purulliya'da neler yapıldığına bakacak olursak ilk olarak yakma ve tekrar yenilerini getirme içerek ritüel veya aktivitelerin olduğu hemen görülmektedir. Yeni Yıl Törenleri'nin hemen hemen hepsinde eskiyi bırakıp yeniyi getirme teması vardır. Çünkü bu bir yenilenme, yeniden doğuştur. Bu yüzden eskilerin giderilmesi gerekir. Bunu işlenirken daha çok su ve ateş ile temizlenme karşımıza çıkmaktadır.

Mevsimsel kalıpla alakalı bayram ya da kutlamaların çile, arınma, canlanma ve kutlama ayinleri içerdiğini görmekteyiz. Burada avcı çantası (*post*) ve diğer eşyaların yakılıp sonra yenilerini getirme bir adet olduğu belirtilmiştir²⁹⁴. Hemen belirtmemiz gerekir ki Kamruşepa'nın (*Büyük Tanrısı*) Telipinu'nun kötülük ve kinini yok etmek için büyü yaptığını görüyoruz. Büyüdeki “ateş” sembolü günümüzdeki Nevruz ve Hıdırellez'de de önemini korumaktadır²⁹⁵.

Yine benzeri olarak tapınakta veya kutsal mekânda önceki yıl kutlamalarına dair kalan eski dallar vb. kaldırılıp yerine yenisi getirilmekteydi. İlk ifadelerin şenlik tapınağına yeni bir “eya”²⁹⁶ ya da yaprağını dökmeyen bir tür ağaç getirmeye gönderme yapıldığı belirtilmektedir. Burada gerçekleştirilen taze bir ağacın dikilişi ve dallarına postun asılmasıdır. Postlar Telipinu'ya sunulur. Telipinu'nun evine geri dönmesi ve bereketin yeniden gelmesi, sürekli yeşil kalan bir ağaç dikilmesi ve dallarına postlasın asılması bu durum ile ilgilidir. Yapılan bu ayinin arınma törenlerinin bir parçası olabileceği belirtilmiştir. Tüm bunların yılın ruhunun ve bereketinin ölümü ve yeniden doğuşu olduğu, bu kutsal ağacın ölüşü ve daha sonra tekrar dikilip süslenişi ile ilişkilidir²⁹⁷.

Anadolu dinlerinde Bitki ve Bereket Tanrısı Telipinu'nun simgesi ardıc ağacıdır. Yapraklarını hiç dökmez ve sürekli yeşil kalır. Hayatı simgelemektedir. Postun içine bereket getirmesi amacı ile çok çeşitli nesneler onun içine doldurulur ve ardıc ağacına asılır²⁹⁸. Anlaşılabacağı üzere Purullıya'da yapılan ritüellerin altında Telepinu'ya atıflar olduğu anlaşılmaktadır. Kısaca değindiğimiz bu mitos ile bayram yakından ilintilidir.

Burada geçmekte olan avcı çantasına bakmamız gerekirse Hatti geleneklerinden geldiği düşünülen “^{KUŞ}kursa” özellikle dini içerikli konularda karşımıza çıkmaktadır. Kelime “*post, av çantası, deri çanta*” gibi anlamlarla çevrilmiştir. Metinlerde çeşitli yerlerde

²⁹⁴Gaster, s.27., 46-47.

²⁹⁵Karağuz, *Hitit Mitolojisi*, s.161-162. Bahsedilen kısım şu şekildedir : “*Ve ben, Telipinu'nun üzerinde, şurasında burasında bir ateş yaktım. (Tekrar) şurasında burasında ateş yaktım. Ve kötülüğü sen Telipinu'nun vücudundan aldım. (Hatta) onun günahını aldım. Onun kızgınlığını aldım. Onun hiddetini aldım. Onun dargınlığını aldım. Onun asabiyetini aldım*” bkz. Karağuz, *Hitit Mitolojisi*, s.68.

²⁹⁶Ağaç sözlükte “*yapraklarını dökmeyen, hep yeşil kalan, evin önüne dikildiğinde o evin vergiden muaf olduğunu gösteren bir ağaç; ardıc, çam, pırnal, porsuk ağacı*” şeklinde verilmiştir bkz. Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.123.

²⁹⁷Gaster, s.48., 378., 393-394.; Sedat Alp'in “*hayat ağacı*” olarak açıkladığı bu ağacın “*noel ağacı*” ile bağlantısı için bkz. Özlem Sir **Gavaz**, “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen ^{KUŞ}kursa Üzerine Bir Değerlendirme”, *Cahit Günbattı'ya Armağan* (Editörler İrfan Albayrak, Hakan Erol, Murat Çayır), 2015, s.104. dipnot:51.

²⁹⁸Ünal, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din...*, s.113.

farklı amaçlar ile bu nesnenin kullanımı görülmektedir. Nesne bazen tanrı olarak ağaç ile geçmektedir. Nesneye beyaz yünden ip bağlandığı bazen de libasyon amaçlı kullanıldığı belirtilmiştir. İçine bir takım malzemelerin konulduğu görülmektedir. *Özlem Sir Gavaz* Hititçe metinleri göz önüne alarak bu nesnenin günümüzdeki “*tulum*” olduğunu ve nesnenin kutsal koruyucu bir simge olduğunu ve bayram esnasında seyahat eden kral ve erkânını olası tehlikelerden koruduğunu düşünmektedir (**Şekil 29.**)²⁹⁹.

İfade edilen malzemeler yenilenir. Yani yeni yıl için hepsinin yeni olmasına dikkat edildiğini görüyoruz. ^{TÚG}ışkalleššar “*arkası yırtmaçlı bir giysi?*”³⁰⁰ şeklinde verilmiştir. Burada sayılan işkalleššar kumaşı, perde, balta, bronz hançer ve domuz yağı gibi malzemelerden yola çıkarsak herhalde bayram için çeşitli hazırlıkların malzemelerinin temin edilmesi kutlamalardan önce herhalde bir nevi hazırlık şeklinde olabilir diye düşünmekteyiz. Her bir malzeme herhalde çeşitli yerlerde kullanılmış olsa gerekir.

Siyah ve beyaz keçi kullanılarak kullanılmak üzere yeni post (^{KUŠ}kursa) hazırlıkları görülmektedir. Yeni postlar keçiden yapılmıştır ve siyah ve beyaz renkten hayvan seçildiği ifade edilmiştir. Bu renklerin bayram için tam olarak ne ifade ettiğini varsa bilemiyoruz, ama herhalde siyah ve beyaz olmasının sembolik bir anlam yüklü olması gerekir şeklinde düşünüyoruz. Postların siyah olanlarını Telipinu’nun rahibi ve tanrının koyun çobanı alır, beyaz olanı ise Savaş Tanrısının rahibi alır ve postları yaparlar. Burada keçilerin renk ve alan kişi dağılımının anlamını varsa bilemiyoruz.

Yine eskiden kullanılmış libasyon fiçisinin yeni bir ritüel için yenilenerek brozdan sekiz tane fiçi alınır. Burada sekiz adet keçi ve sekiz adet kullanılacak libasyon kabı görüyoruz bunun bir anlamı varsa yine bilemiyoruz. Hititlerde birçok kutlama ritüelinde karşımıza libasyon eylemi çıkmaktadır. Tanrıların insanlar gibi ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile olanlara hayvansal veya bitkisel gıdalar, ekmek ve içki sunumu yapmışlardır. İçki sunma törenleri kurban sunma törenlerinde oldukça büyük bir öneme sahiptir. Çoğu zaman libasyon yapılırken ilahiler söylenip çalgılar çalınmaktadır³⁰¹.

Yenileme işlemine devam edilir. Eski iskemle gönderilir, iki tane yeni getirilir. Ekmek ve bira kullanımını da ritüellerde görmekteyiz. Ekmek çeşidi olarak daha önce Nerik

²⁹⁹Sir Gavaz, “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen ^{KUŠ}kursa...”, s. 99-111.

³⁰⁰Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.231.

³⁰¹Yaşar **Çoşkun**, “Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları”, *AÜDTCFD*, C.XXVII, S.3-4, Temmuz-Aralık 1969, s.1.

şehrinden gelen somut ekmeğinden söz edilmiştir. Hititlerde ekmek çok değerli bir besin maddesidir. Hititçe metinlerde yüz seksene yakın ekmek gibi un ürünleri adları vardır. Öyle ki *Ahmet Ünal* “*Bu kadar ekmek çeşidi, yüzlerce makarna türünün üretildiği İtalyan mutfağında bile yoktur*” demektedir³⁰². Kutlamalara böylesine düşkün bir toplumda çok miktarda yiyecek ve içecek kullanımı ve tüketimi herhalde doğal olsa gerekir.

Genel olarak altı tabletten gördüğümüz kadarıyla Purulliya Bayramında bol çeşitli ritüellerin yapıldığı açıktır. Buradaki gerçekleştirilen aktiviteleri ve açıklamalarımızı göz önüne aldığımızda bu sahne bize *Schimmel Ritonu*’nu hatırlatmaktadır. Ünlü “Gümüş Geyik Ritonu”nun kenarında olan figürlerde libasyon yapan kişi ve geyik üzerindeki tanrı durmaktadır. Buna eşlik eden diğer figürlerde tanrıya sunulacak ekmek ve içki tutan kişiler vardır. Görseldeki ağaç “*hayat ağacı*” olarak verilen *Gış*eya’dır ve üzerinde “*av çantası*” (^{KUŞ}kursa) bulunmaktadır (**Şekil 30.**) (**Şekil 31.**)³⁰³. Bu eserin net bir bayram adına açıklama olarak değil de, görsellik açısından çağrışımı belirtmek isteyerek Purulliya Bayramını bitirmek istiyoruz.

2.3.3. ^{EZEN}AN.TAḪ.ŠUM^{SAR}

Hititlerin kutladığı en önemli bayramların başında AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Bayramı gelmektedir. İlkbaharda kutlandığı düşünülen bayramın neredeyse eksiksiz sayılabilecek otuz sekiz gün boyunca neler yapıldığına dair tabletler günümüze kadar gelmiştir. Tablet içeriklerinden bayramın kült değerinin yüksek olduğu ve çok çeşitli ritüellerin yapıldığı açıktır. AN.TAḪ.ŠUM bayram adını bir tür bitkiden aldığı yaygın olarak belirtilen bir ifadedir. Fakat hangi bitki olabileceği konusunda farklılıklar vardır.

AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} kelimesinin içinde “SAR” yani “soğan” anlamına gelen bitki sumerogramı barındırdığı için soğanlı bir bitki olabileceği birçok araştırmacı tarafından kabul görmektedir³⁰⁴. *Sedat Erkut* zambakgiller (*lale, zambak, çiğdem vb.*)

³⁰²Ünal, *Hititler-Etiler...*, s.207.

³⁰³*Sedat Alp*, *Song, Music, and Dance of Hittites: Grapes and Wines in Anatolia During the Hittite Period* (English translation by Yaprak Eran), Kavaklıdere Cultural Publications, Ankara 2000, s.86-87.

³⁰⁴Selçuk Ar, s.57.; *Sedat Erkut*, “Hititlerde AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Bitkisi ve Bayramı Üzerine Bir İnceleme”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)*, Ankara 1998, s.189.; *Fusun Ertuğ*, “Baharın Müjdecisi: Çiğdem (Crocus) ya da AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Hititler Devri Anadolu Florasına Küçük Bir Katkı”, *TÜBA-AR*, S.3, 2000, s.132.

familyasından bir bitki olduğunu düşünmektedir³⁰⁵. Ahmet Ünal bu bitki için “safran, çiğdem” açıklamasında bulunmuştur³⁰⁶. Güngör Karauğuz “nevrüz çiçeği” olarak belirttiği bayramın Mart ayı içinde bir zaman diliminde kutlanmış olabileceğini düşünmektedir³⁰⁷. Oliver R. Gurney’de yine “muhtemelen safran ya da çiğdem” olduğunu belirtmiştir (Şekil 32.)³⁰⁸.

Bazen ise içinde “SAR” determinatifi olmadan da geçebilmektedir. Metinlerde geçen “ilkbaharda AN.TAḪ.ŠUM^{SAR}’ın zamanı” ve “fakat AN.TAḪ.ŠUM’un zamanı geçtiğinde tanrılara (yine) AN.TAḪ.ŠUM koyarlar” gibi ifadelerden büyük ihtimalle ilkbaharın ilk günlerinde yetişen ve uzun süre canlı kalamayan bu bitkinin meyvesinin kısa bir süre zarfı içinde kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca “AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} demeti yaparlar” cümlesinden demet halinde bazı şekiller kullanıldığı anlaşılmaktadır³⁰⁹. Bayramın kutlama şekilleriyle ilgili metinlerin geç kopya edilmiş olanları IV. Tuth aliya Devrine (M.Ö. 1380-1340) tarihlenmektedir. İlk defa karşımıza I. Šuppiluliuma Döneminde karşımıza çıkmaktadır. I. Šuppiluliuma oğlu II. Muršili’ye anlattığı: “1. (Vakî oldu ki), babam Ḫatti ülkesi tanrıları ve Arinna’nın güneş tanrıçası için 2. AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} bitkisi ihdas etti. Adı geçen bu konu çok önemlidir...”³¹⁰ cümlesinden konunun önemini görebiliyoruz.

II. Muršili’nin babasının geleneklerine uyduğunu görüyoruz: “1. İlk b(ahar oldu)ğunda Ḫat(tuša’dan giderim) 2. Ve orada (Arinna kentinde) tanrılar için A(N.TAḪ.ŠUM bitki)si bulunur.”³¹¹. Keza yine aynı şekilde II. Muršili’nin asker seferini yarıda kesebilecek kadar ilkbahar bayramlarına önem vermiş olduğunu görmüştük. Herhalde Hitit kralları bu bayramları aksatmamaya oldukça önem göstermişlerdir.

³⁰⁵Erkut, s.194.; Sedat Erkut, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından "Arkeoloji Konferansları" adı altında gerçekleştirilen bir konferansta konuşmacı olarak bu bayramı anlatmıştır. Alacahöyük’de yaşayan halktan edinilen bilgilere göre bu bitkinin "lilium" (zambakgiller) familyasından endemik bir bitki olan ve Alacahöyük’te yetişen “Purçalı” adlı bitkinin olabileceğinin düşünüldüğünü ifade etmiştir. Bkz. <http://habermerkezi.cu.edu.tr/hititbayram.asp>, Erişim; 24.04.2017, 19:56.

³⁰⁶Ünal, *Hititler-Etiler...*, s.61.; Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II*, s.92.

³⁰⁷Karauğuz, *Ötüken’de...*, s.104.

³⁰⁸Oliver R. Gurney, *Some Aspects of Hittite Religion*, Oxford University Press, London 1977, s.31.; Ayrıca bkz. Gurney, *The Hittites*, s.153.

³⁰⁹Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Florası*, 2.Baskı, TTK, Ankara 1987, s.34-39.

³¹⁰Erkut, s.191.

³¹¹Erkut, s.192.

Sedat Erkut Alacahöyük, AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} Bitkisi Bayramı, AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} ve geyik ile ilişkinin şehir ortostatlarında açıkça görüldüğünü ve bu kentin üzerinde durduğumuz bayramı anlattığını, burada yer alan iki geyikten birinin önünde bulunan diğerinin ise yemek üzere olduğu bitkinin AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bitkinin ve kent girişindeki sağ tarafta kalan ilk yapıdaki aynalı tanrıça olarak belirtilen tanrıçanın elinde AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} bitkisini tuttuğu görüşünü kabul etmektedir (Şekil 33.) (Şekil 34.) (Şekil 35.)³¹². *Cahit Günbattı* bu yoruma ek olarak, *Sedat Erkut*'un bu görüşü doğru ise Alacahöyük'deki Sfenksli kapının da bu bitkinin adını taşıyabileceği ihtimalini dile getirmiştir³¹³.

Cahit Günbattı'nın adını verdiğimiz eserde devam ederken “Kt. 03/k 257 B” numaralı Kültepe metnine göre bu bayram ile ilgili bir nokta dikkatimizi çekmiştir. Burada “*addahşum büyük kapısının kapıcısı Peruwa'nın mührü*” ve “*Evi addahşum büyük kapısının kapıcısı Peruwa*” ifadeleri karşımıza çıkmıştır. *Günbattı*'nın AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} ile bahsettiği noktada bu konu hakkında yorumunu belirtmiş, Kaniş'te “*addahşum*” bitkisi adını taşıyan bir kapının bulunmasına dikkat çekerek, Hititler öncesi devirlerde Kaniş ve diğer Anadolu şehirlerinde bu isimle bir bayramın kutlanmış olabileceğini ve Hititler devrinde ise bayramın sürdürülmüş olabileceğini söylemiştir³¹⁴.

Nitekim *Özlem Sir Gavaz*, *Kemal Balkan*'nın yayınında³¹⁵ geçen Ankuwa şehrinin en yüksek makamında bulunan kişiye atfen söylenen “*purullum rabûm ša Ankuwa*” ifadesinden yola çıkarak Purulliya Bayramı'nın Ankuwa Şehri'nin bağlantısı olabileceğini, fakat şehirde bayramın kutlanıp kutlanmadığını ya da kült gezisi gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini konusunun henüz belli olmadığını belirtmiştir³¹⁶.

Yukarıda ifade ettiğimiz konuda sözlüğe baktığımızda *andaḥšu* kelimesi için “*soğanlı bir ilkbahar bitkisi*”³¹⁷ denmiştir. *Purullu* kelimesine baktığımız da ise “*burullu*”

³¹²Erkut, s.189-195.

³¹³Cahit **Günbattı**, *Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları*, TTK, Ankara 2014, s.48.

³¹⁴Günbattı, s.45-48.

³¹⁵Kemal **Balkan**, *Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, TTK, Ankara 1957, s.56.

³¹⁶Sir Gavaz, “Hitit Kralları'nın Kült Gezileri ve...”, s.69.

³¹⁷CAD, A/II, s.112-113.

kelimesine işaret edilmiş³¹⁸ ve bu kelime “*emniyet görevleri ile ilgili bir memur*”³¹⁹, şeklinde verilmiştir. Buradan anlaşılan verdiğimiz iki bayramın Hitit Devri öncesi Assur Ticaret Koloni Çağı ile ilişki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Herhalde bu bayramlar Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde de kutlanmış olsa gerekir.

Purulliya ve AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Bayramlarının net olarak hangi ayda kutlandığı açık değildir, fakat Anadolu coğrafyası ve açıklamalarda göz önüne alındığında bugün kutlanan Nevruz ve Hıdırellez kutlama zamanlarına denk gelmiş olabilir şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Bayramda neler yapıldığını görmeden önce kısaca değinmek istediğimiz nokta Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı hakkında olacaktır. Hattuša kentinin en güzel tapınaklarından biri olan Yazılıkaya şehrin yüz seksen metre kuzeydoğusunda kalır. Tapınak içinde doğal kayalıkların bulunduğu üç tapınak mevcuttur. Galerilerde bulunan doğal taşlar üzerinde çeşitli tanrı-tanrıça tasvirler mevcuttur. Bu alanın çeşitli inanç, tören veya kutlamalarla ilişkili olduğu düşünülmektedir (**Şekil 36.**)³²⁰.

Buradaki alanın ilk bölümde anlattığımız Sumerlilerde ve Babil’deki kutlamalarda anlattığımız “*Bīt Akītu*” Yeni Yıl Bayram Evi yapısı ile ilişkilendirilmiştir. Babil kökenli olan bu tapımın Hititlerdeki şeklinin bu olduğu belirtilmiştir. Hattuša Kenti bir tören yolu ile Yazılıkaya’dan sur dışında kalan ibadet alanına bağlanmıştır. Bunun benzer şekilde Assur, Arbela ve Ninova gibi Asur şehirlerindeki Akītu Tapınağına bağlantısı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Yazılıkaya A Odasındaki tanrı ve tanrıçanın “*kutsal evlilik*”i yansıttığı belirtilmiştir. Ek olarak “*huwaši taşı*” ile ilişkisinden ve “*hešti-evi*” ile ilgili bazı bölümlerde geçen Assur’daki İstar kapısına giden yol gibi, hešti-evine giden bir yoldan bahsedildiğinin dikkati üzerinde durulmuştur. Kralın ḫ alentuwa- evinden çıkıp hešti- evine gitmesi örneğinde görüldüğü gibi bu alanın, ḫ alentuwa-’nın bir tapınağını yoksa başlı başına bir tapınak mı olduğunun netlik kazanmadığı belirtilmiştir³²¹. Yeri geldikçe yapılar hakkında açıklamalar yapılacaktır.

³¹⁸CAD, P, s.529.

³¹⁹CAD, B, s.344.

³²⁰Kınal, *Eski Anadolu...*, s.204-206.; Macqueen, *Hititler ve Hitit...*, s.138-147.

³²¹Bryce, s.197-198.; Güterbock, “Some Aspects of Hittite Festivals”, s.89.; Gurney, *Some Aspects of Hittite Religion*, s.38-41.; Kınal, *Eski Anadolu...*, s.206.; Macqueen, *Hititler ve Hitit...*, s.144.; Sevinç Erbaşı, “Bir Erginleme Töreni...”, s.701.; Kurt **Bittel**, *Hattusha The Capital of the Hittites*, Oxford University Press, New York 1970, s.107-108.; Ömür **Harmanşah**, *Eski Yakınoğu’da Kent, Bellek, Anıt* (Çev. Fügen Yavuz), Koç Üniversitesi Yayınları:71, İstanbul 2015, s.145. Ayrıca bkz. dipnot: 8.;

Fakat belirtilen noktalara göre Yazılıkaya'nın oldukça önemli bir yere sahip olduğu açıktır.

AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Bitkisi Bayramının neredeyse eksiksiz olan kısımları çevrilmiştir. Bunun dışında çiviyazılı belgelerde dağınık halde olan ya da tamamlamalar yapılarak çevrilen kısımlar ve yorumlar bulunmaktadır. Bayramı araştırmacılar tarafından geniş bir şekilde işlenmiştir. Biz burada tekrara düşmemek için Hans G. Güterbock'un otuz sekiz gün neler yapıldığına dair olan genel çevirişini almayı ve bayram içindeki bilgilere dair akademik yayınlar doğrultusunda diğer bölümlerde olduğu gibi açıklamalar yapmayı uygun gördük. Bayram boyunca gün gün yapılanlar şu şekildedir³²² :

“..... AN.TAḪ.ŠUM festivali

[1. Gün] Eğer kral kışı Hattuša'da geçirirse, o zaman, kral Hattuša'dan yola çıktığında, kral ve kraliçe Hattuša'dan Tahirpa'ya gider; kral bir arabada Tahirpa'ya kadar gider.

(7) Ama kral kışı herhangi bir yerde geçirirse, başka bir şehirde, o zaman, İlkbahar geldiğinde kral o şehirden ayrılır ve Tahirpa'ya gider. Fakat Katapa'ya hiç gitmez: Katapa'da tanrıların ayinleri yoktur. (ve festival yok)

(13) Fakat kral isterse Katapa'ya bile gidebilir; fakat orada ne herhangi bir tanrıyı kutlayacak, ne de büyük toplantıya çağırılmayacaktır. Ertesi gün kral ve kraliçe Tahirpa'ya girer; kral bir arabada Tahirpa'ya kadar gider. Büyük toplantı h₁alentu evinde (gerçekleşir).

Babildeki Tören yolunu hatırlatmamız gerekirse, buraya İstar Kapısından geçerek iç kentin dışında olan Yeni Yıl Bayram evi olan Bīt Akītu'ya ulaşan Tören Yolu mevcuttu. Burada Yeni yıl kutlamalarında tanrı heykeller taşınmaktaydı. Tanrı Marduk'un kült imgesi de törensel bir geçit ile ritüel geçiti gerçekleştirdi. Bu esnada Enūma Eliş'den bazı bölümler sahnelenirdi. Bkz. Oates, s.160. ve Harmanşah, s.167.

³²²Hans. G. Güterbock, “An Outline of the Hittite AN.TAḪ.ŠUM Festival”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 19, No.2, April 1960, s.85-87.; Ayrıca bkz. Haas, *Geschichte der...*, s.772-826.; Sir Gavaz, “Hitit Kralları'nın Kült Gezileri ve...”, s.95-124.; Philo H.J. Houwink ten Cate, “A New Look at the Outline Tablets of the AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Festival: The Text Copy VS NF 12.1”, *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of His 65th Birthday* (Edited by Gary Beckman, Richard Beal and Gregory McMahon), 2003, s.205-219.; Philo H.J. Houwink ten Cate, “Brief Comments on the Hittite Cult Calendar: The Outline of the AN.TAḪ.ŠUM Festival”, *Kaniššuwār A Tribute to Hans G.Güterbock on His Seventy-Fifth Birthday* (Edited by Harry A. Hoffner Jr. and Gary M. Beckman), 1986, s.95-110.

[2.Gün] (19) Ertesi gün kral ve kraliçe Hattuša'ya girer. Tippuwa Dağı'nda muhafızlar ve saray görevlileri yarışır. Sonra kral ve kraliçe tarnu evinde yıkanır. Kral (hafif) bir arabada Hattuša'ya kadar gider. Büyük toplantı ḫalentu evinde (gerçekleşir).

[3.Gün] Ertesi gün koyun postu Arinna'dan ayrılır. ḫalentu'nun [ayinleri] ([büyük ayinler?]) Büyük toplantı.

[4.Gün] (26) Ertesi gün koyun postu Tawiniya'ya gider. [.....] Ay Festivali için yıkanır.

[5.Gün] (28) Ertesi gün [koyun postu] Tawiniya'dan (geri) gelir; o gece boyunca Hiyašna'da kalır, [sonra] [çatının(?) üstüne] gelir. abubitu..... kız kardeşi.. Zippalanda [nın Fırtına Tanrısı (?)].

[6.] (32) Ertesi gün ...festivalini saraydan duyururlar. Koyun postu Nisaba (?) Tapınağı'na varır; Nisaba (?) Tapınağı'nda ... (?) merhemli (rahipler) ekmeği teslim ederler, ve Kašaya'dan bir kuzu getirirler.

(36) büyük toplantı ḫalentu'da. abubitu'nun Sarayı'nda her gün Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı'nın sağ tarafının depo küpünü açarlar.

[6.-8. Gün] (40) 3 gün boyunca festivali gerçekleştirirler. abubitu Sarayı'nın [dan...] 8 öküz ve x koyun alırlar, ve o güne Ölü Evi'nden toprak getirir.

(44) [..... kral ve kraliçe (?)] Güneş Tanrı(ça)sı'nın... tapınağına gider.

[ii 1] [.....] Arinna'ya gider. [da] büyük toplantı. Fakat Kraliçe Kraliçe'nin Sarayına Hattuša'ya (geri) giderken, [kral] uyumak için Arinna'ya gider.

[9.Gün] (5) Ertesi gün kraliçe Hattuša'daki Kraliçe'nin Sarayın'dan AN.TAḪ.ŠUM bitkisini alırken, kral Arinna'daki AN.TAḪ.ŠUM bitkisini alır. Büyük toplantı Kraliçe'nin Sarayı'nda.

[10.Gün] (8) Ertesi gün kral Arinna'dan Hattuša'ya (geri) gelir. Büyük toplantı ḫalentu'da. 10. Gün.

[11.Gün] (11) Ertesi gün saray oğlanlarının başı [yılı] Ölü Evine getirir, ve kral onu takip eder. O gider ve yarış atlarını onların yoluna koyar.

[12.Gün] (14) Ertesi gün kral Ziparwa tapınağına gider: festival. O gün Hatti'nin Fırtına Tanrısı'nın hububat depo küpünü açarlar. Güneş Tanrı(ça)sı'nın tapınağında *ḫ* adauri festivalini gerçekleştirirler. [.....] [10] koyunu kurban ederler.

(19) Ve eti alırlar ve onu pişirirler ve onu tanrının önüne koyarlar. Bütün koyunları saraya geri getirirler,

(22) Ama bir koyunu tapınakta bırakırlar. Şarkıcı ve muhafız tıpkı Fırtına Tanrısı'nın Tapınağı'nda [kadehleri] yerleştirdikleri gibi, aynı şekilde [Güneş Tanrı(ça)sı'nın tapınağına] onları yerleştirirler; böylece o tanrı tarafından belirlendi.

[13.Gün] (25) Ertesi gün kral tekrar Ziparwa tapınağına gider. Onun festivali (gerçekleşir).

[14.Gün] (27) Ertesi gün akşam bir büyücu rahip Şimşir ağaçlarındaki stelde Fırtına Tanrısı'nın tarnu evine girerken..., kral Yeryüzünün Güneş Tanrıçasını [(kutlar (?))]

[15.Gün] Ertesi gün kral şimşir ağaçlarındaki Şimşir ağaçlarının tarnu evine [gider], Fırtına Tanrısı'nın stelinde öküz ve koyun kurban ederler.

[16.Gün] (32) Ertesi gün kral ve kraliçe Fırtına Tanrısı'nın tapınağına gider. Büyük toplantı. Fakat [....(?)] festivalini Zababa Tapınağı'nda gerçekleştirirler. 10 koyun kurban ederler, eti alırlar ve onu tanrının önüne koyarlar. Bütün koyunları geri saraya getirirler, ama bir koyunu tapınakta bırakırlar. Ay Festivaline ait kadehleri yerleştirirler. Böylece o tanrı tarafından belirlendi.

[17.Gün] (40) Ertesi gün kral ve kraliçe Hannu Tapınağına gider. Büyük toplantı. Fakat Fırtına Tanrısı'nın Tapınağına saraydan bir prens gönderirler, ve o *ḫ* adauri festivalini gerçekleştirir. Koyun kurban ederler, eti alırlar ve onu pişirirler onu tanrının önüne koyarlar. Bütün koyunları saraya getirirler, ama bir koyunu tapınakta bırakırlar. Saraydan prene yiyecek ve içecek gönderirler. Bir kadeh tutar [iken.. ve onu yerleştirir(?)] şarkı söyler(iii 1)....Y şehrinin X tanrısı ve Şamuha'nın Fırtına Tanrısına kurbanlar sunarlar.

[18.Gün] (4) Ertesi gün kraliçe *ḫ* alentu'da Arinna'nın Güneş Tanrıçasını kutlarken, kral Saf Tapınakta pi*ḫ* ašašši'nin Fırtına Tanrısını kutlar.

[19.Gün] (7) Ertesi gün etin günüdür (adaklar). Kral şimşir ağaçlarına gider ve yarış atlarını onların yoluna koyar. Daha sonra (birisi), muhafızların başı veya saray görevlilerinin başı olur, piḥašašši'nin Fırtına Tanrısını ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın önüne kadehleri yerleştirirler.

[20.Gün] (12) Ertesi gün kutsal yıkanma (gerçekleşir). Kulumuršiya adaklarını sunarlar. [(Inara(?)) tapınağında ḫ adauri festivalini gerçekleştirirler. 10 koyun kurban ederler, eti alırlar ve onu önüne koyarlar. < Bütün koyunları saraya geri getirirler,> ama bir koyunu tapınakta bırakırlar. Şarkıcı ve muhafız tıpkı Fırtına Tanrısının Tapınağı'nda [kadehleri] yerleştirdikleri gibi, aynı şekilde Inara'nın tapınağında (onları) yerleştirirler.

[21.Gün] (19) Ertesi gün Halab'ın Fırtına Tanrısı Tapınağında ve [.....] tapınağında Kattahha, Nergal, Hašameli ve [X] için ḫ adauri festivalini gerçekleştirirler. Tapınakta (her bir ?) 10 koyun sunarlar

[22.Gün] Ertesi gün büyücü rahipler Hattarina'nın İstar'ı için dua ederken, kral ve kraliçe Aškašipa Tapınağına gider. 22. Gün.

[23.Gün] (26) [Ertesi gün] kral ve kraliçe Hattarina'nın İstar'ı için [...ken....] dua eder,

[24.Gün] (29) Ertesi gün büyücü rahipler Hattarina'nın İstar'ı için tekrar dua ederken, kral ve kraliçe X Tapınağına gider ve kutsal yıkanma gerçekleşir. Ayrıca tanrının ellerini arındırırlar. Akşam Kulumuršiya adaklarını sunarlar.

[25.Gün] (34) Ertesi gün [.....] Hattarina'nın İstar'ı için

[26.Gün] (35) Ertesi gün etin günüdür Hattarina'nın İstar'ı için (adaklar sunulur).

[27.Gün] (37) Ertesi gün kral Karmahili'yi kutlarken, büyücü rahipler Ninattanni'nin tanrıçasına kurbanlar sunarlar.

[28.Gün] (40) Ertesi gün kral Tapala Dağı'nı kutlar.

[29.Gün] (41) Ertesi gün kral ve kraliçe EA Tapınağına girer.

[30.Gün] (42) Ertesi gün kral ve kraliçe Ana Tanrıça'nın tapınağına gider ve Huršanašša'nın Fırtına Tanrısı için dua ederler.

[31.Gün] (44) Ertesi gün kral ve kraliçe arkiu evinde Ana Tanrıça'yı kutlar ve Huršanašša'nın Fırtına Tanrısı için dua ederler.

(46) [.....] šatammu'nun evinde

(iv 1) [öküz] ve koyun sunulur.

[32.(?) Gün] (3) Ertesi gün, sabah, (halk) yemek için [aşçıların(?)] evine çağırılır. Daha sonra kral ve kraliçe Inara'nın tapınağına gider. Ve yolu belirlerler: Piškurunuwa Dağını (?) dahıl ederler.

[33.(?) Gün] (7) Ertesi gün onlar dağa [....] taşırken, kral geceyi Haitta'da geçirir.

[34.(?) Gün] (9) Ertesi gün kral ve kraliçe dağa çıkarlar. Festival (orada gerçekleşir). Fakat, uyumak için [Huršanašša] 'ya gider.

[35.(?) Gün] (12) Ertesi gün saray oğlanlarının başı [(bazı hayvanları)] Zippalanda'ya sürerken; rahipler onları onun huzurunda yerler, kral ve kraliçe [.....] Huršanašša'da ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nı kutlar.

[36.(?) Gün] (16) Ertesi gün: Zippalanda'da [....(?)].

[37.(?) Gün] (17) Ertesi gün: Ankuwa'da büyük toplantı ḫ alentu'da.

[38.(?) Gün] (19) Ertesi gün kral Yağmur Festivali'ni gerçekleştirir. [Yağmur'un Fırtına Tanrısı için [...]] festival gerçekleştirilir.”

Bayramın genel programı yukarı gördüğümüz şekildedir. Fakat bayrama dair farklı çivi yazılı metin çeviriler, düzeltmeler, açıklamalar ve tamamlamalar bulunmaktadır. Genel programın dışında çevirilerde ayin ve törenlerle alakalı kısımlar da mevcuttur. Bütün bir görüntü çizebilmek adına biz eksik olan yerleri, farklı çevirileri ve kırıklı olan kısımların tamamlanmış yerleri dikkate alarak incelemeyi daha uygun gördük³²³.

Öncelikli olarak bayram önemli bir yere sahip olan “kült gezileri”ni içermektedir. Daha önce belirtmiş olduğumuz bu gezi kralın tanrı ve tanrıçalara karşı sorumluluklarını yerine getirmek için yapılan bir eylemdi. Bunu yaparken törenler ve ziyafetler gerçekleştirmesi, tanrı(ça)lara yiyecek ve içecek sunumu ve onlara ait Hatti Ülkesi'deki

³²³Gerekli kısımlar için bkz. Karauğuz, *Ötüken'de...*, s.97-102.; Sir Gavaz, “Hitit Kralları'nın Kült Gezileri ve...”, s.95-124.; Ünal, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din...*, s.125-138.

çeşitli yerlerinde olan tapınakları ziyaret ederlerdi. Kralın mecburi olan bu görevini gerçekleştirdiğinde bir nevi “hacı” olduğunu belirtmiştik³²⁴. Gerçekleşecek olan kült gezilerinin genelde başkent olan Hattuša’dan başladığı görülmektedir. Kral kışı genelde başkentte geçirirdi, fakat başka bir yerde kışı geçirirse o kentten de gezi başlaya bilirdi. Kral başkentten Tahirpa’ya hareket ettiği zaman kraliçe de ona eşlik ederdi, fakat başka bir yerde gezi başlarsa kraliçe oraya genelde kışı geçirdiği Hattuša’dan gelirdi ve kral ile orada buluşurdu (**Şekil 37.**)³²⁵. Bayram için kral ve kraliçenin birlikte hareket ettiğini anlayabiliyoruz.

AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Bayramı yol güzergâhı ise şu şekildedir: Hattuša→Tahirpa→Tippuwa Dağı yolu→Hattuša; Hattuša→Arinna→Matilla→Arinna→Hattuša→Tapala Dağ→Hattuša; Hattuša→Pişkurunuwa Dağı→Haitta→Pişkurunuwa Dağı→Huranašša→Zippalanda→Ankuwa³²⁶.

Geziler başkente yakın yerlerde düzenlenmekteydi bu sebepten dolayı Arrina (Alacahöyük) ve Tahirpa şehirleri önemli konumdaydılar. Bu bayramda kral gezide Hattuša →Matilla→ Arinna arasında bir yol izlemekteydi. Arinna ve Hattuša arasında farklı yol güzergâhları mevcuttu. Bu iki şehir arasında en uygun yol Tahirpa olabilirdi. Tahirpa, Hattiler tarafından iskân olduğu zannedilen bugün Eskiyyapar’a denk geldiği düşünülen bir şehirdir. Kral kült gezilerine bakıldığında Tahirpa’nın, Hattuša-Arinna-Katapa üçgeninde istasyon görevi gören bir kült şehir olduğu ve Arinna’nın daha ayrı bir şehir olduğu belirtilmiştir³²⁷.

Geziler esnasında kral ve kraliçenin devrine göre hızlı ve hafif bir araba kullandığı metinlerden anlaşılmaktadır. Kraliçe kült gezilerinde “*Giš ulukanni*”³²⁸ kullanırken, kral “*Giš GIGIR*”³²⁹ kullanmaktaydı³³⁰. Atlar tarafından çekilen iki tekerlekli hafif bir

³²⁴Sir Gavaz, “Hititlerin Bin...”, s.52.; Sir Gavaz, “Hitit Kralları’nın Merasim Gezilerinin Genel...”, s.922.

³²⁵Ardzinba, s.15.

³²⁶Sir Gavaz, “Hititlerin Bin...”, s.57.

³²⁷Özlem Sir Gavaz, “Hitit Merasim Gezilerinde Üç Önemli Merkez: Hattuša-Tahirpa-Arinna”, 2.Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu, Çorum 2012, s.123-130.; Özlem Sir Gavaz, “Hititlerin Önemli Kült Merkezlerinden Biri Olan Tahirpa Kenti Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, S.34, Mayıs 2012, s.13-15.

³²⁸“araba, kağı, sele, tahtı revan; belki de Romalıların carruca ve carruca dormitoria’sına benzeyen aygıt”, Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.199 vd.

³²⁹“araba”, Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.129.

araba olan ^{Giš}GIGIR kült gezileri dışında tören kutlamaları esnasında tanrı heykellerini taşımak içinde kullanılmıştır. Yine bu araba gibi boğa ya da sığırlar tarafından çekilen ^{Giš}ḫ ulukanni'de dini törenlerde heykel taşımakta kullanılmıştır. Ayrıca Fırtına Tanrısının sembolünün bu arabaya benzemesi ve tapınak ziyaretlerinde bu arabaların kullanılması törenlerde özel bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Kült gezileri esnasında her iki arabanın hazır olduğu ve kralın gerektiğinde arabasını değiştirdiği görülmektedir. Bu arabanın ritüellere göre kullanılmış olması muhtemeldir. İki arabanın dışında birde “kutsal tören arabası” adıyla çevrilebilecek “^{Giš}MAR.GID.DA³³¹” isimli bir araba vardır. Bayramlarda özellikle geçit törenlerinde kutlamaların önemli bir parçası olabileceği ve mitolojik ve kültürel bir değer taşıdığı belirtilmiştir. Ayrıca tanrı(ça) heykeli ve kültürel objeler dışında, üzerinde şarkıcı ve dansçıların olduğu da belirtilmiştir³³².

Hitit merkezi çevresinde kralın kült gezisi esnasında önemli bir diğer kült şehir Katapa'dır. Savunma ve stratejik konumu ile askeri garnizonun su ve yiyecek ihtiyacını karşılamak içinde önemli bir şehirdi. Şehrin Hattuša'ya uzaklığı maksimum iki gün olduğu ve bugünkü Tumbul Höyük olabileceğine dikkat çekilmiştir³³³. Anlaşılabileceği üzere Katapa'ya kült gezisi yoktur, orada kutlama gerçekleşmemiştir. Bu özellikle belirtilmiştir.

Büyük toplantı (meclis) adı verilen “*salli ašešsar*” çeşitli ayinler düzenlerdi. Ayinler “*ḫ aletuwa*”³³⁴ adı verilen yapıda gerçekleştirilirdi. Kutlamalara dair geçen şehirlerde bu ayin gerçekleştirilirdi. “*Kraliçe'nin Sarayı'nın*” muhtemelen *ḫ aletuwa*-nın bir bölümü olabileceği belirtilmiştir. Buradan “meclis”ten kastın halk, rahipler, esnaf, saray oğlanları gibi farklı alanlardan insanların hepsinin kastedilmiş olabileceği düşünülmektedir. Ayinlerde başlıca yapılanlar şu şekildeydi; eğilerek selam vermek, dua etmek, oturmak, ayakta durmak, yemek-içmek, kurban vermek, adamak, yakarmak,

³³⁰ A. Muhibbe **Darga**, *Anadolu'da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, 2.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s.199.

³³¹“tiyarit- (isim), yük arabası, kağan; Büyük ayı takım yıldızı”, Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.338.

³³²Özlem **Sir Gavaz**, “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen “Arabalar” Üzerine Bir İnceleme”, *Ömer Çapar'a Armağan* (Yay. Haz. Turgut Yiğit, Mehmet Ali Kaya, Ayşen Sina), 2012, s.123-138.

³³³Özlem **Sir Gavaz**, “A New Contribution to the Hittite Historical Geography: Pertaining to the Location of an Important Cult Centre Katapa”, *Athens: ATINER'S Conference Paper Series, No: HIS2013-0806*, 2013, s.5-14.

³³⁴“saray, konak, kraliyet ikametgahı”, Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.141.

dans etmek, vb. Ayrıca ziyafetlerde önemli bir yer tutmaktaydı. Bu tanrılarla insanlar arasında dostluk kurmak amacıyla ve toplumun refahı içindi³³⁵.

Büyük toplantıdaki ziyafetlerde tanrılarının yedirilmesi, şaraplı ekmek yeme ve buradaki ayinlere katılanlara yemek verilmesi gibi etkinlikler gerçekleşmekteydi. Ziyafetlerdeki en önemli işaret edilen nokta doğanın bereketinin gitmesi ile birlikte gelen açlık ve kıtlık gibi olayların nedenini ortaya çıkarmak için tanrılarının bu durumu görüşmesiydi. Kralın etrafında bazen dansçılar dans ederlerdi. Krala şaraplı ekmek yedirilirken, meclisteki kişilere de yemek ve içkiler ikram edilmekteydi³³⁶. Öyle görülüyor ki toplantılar oldukça samimi ve eğlenceli bir şekilde geçiyordu.

Burada hemen belirtmek istediğimiz eylem “*Tanrıyı İçmek*” adıyla bayram kutlamalarında sıkça geçen ritüeldir. Kral, kraliçe ve ara sıra prens ve diğer görevliler tarafından gerçekleştirilen bu eylemin nasıl yorumlanması gerektiği konusunda çeşitli yorumlar mevcuttur. Ele aldığımız bayramın bazı günlerinde ya da bu bayrama ait farklı parçalarda söz konusu olan eylemin gerçekleşmiş olduğu belirtilmiştir. Özellikle herhangi bir kurban töreninde son eylem “tanrıyı içmek” ritüelidir. Anlam olarak ilk olarak tanrının ruhunun, kralın içtiği kült içkisi ile kendisi ile temasa geçmesi şeklinde düşünülmüştür. İkincide “tanrının şerefine içmek” şeklinde düşünenler bulunmaktadır. Bu özel eylemin hangi amaçla kullanıldığı ve Hitit yazımında hayatında mı yoksa aktif kült kullanımlarında sözlü olarak gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği gibi noktalara dikkat çekilmiştir³³⁷.

Büyük toplantıyı kutlandığı *ḫaletuwa-* dinsel törenlerin gerçekleştirildiği, Büyük Toplantı’nın ve kült yemeğinin gerçekleştiği mimari bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapının farklı planlarının olabileceği belirtilmiştir. Bu yapının içinde ve ya yakınında çeşitli tapınak, tapım yeri ve odaları olabileceği düşünülmektedir. Yapı

³³⁵Ardzinba, s.15., 75-100.

³³⁶Ardzinba, s.96-100.

³³⁷Meltem Doğan Alparslan, “Hitit Bayram Ritüellerinde Geçen Bazı Eylem, Çağrı ve Sahne Oyunlarının Tasviri ve Yorumu”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1999, s.74-86.; Fatma Sevinç, “Hititlerde Ölülere ve Yeraltı Tanrılarına Sunulan Kurbanlar”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2007, s.36-43.; Oğuz Soysal, “ “Tanrı’yı İçmek” Hitit Kült Teriminin Hatti Dili Işığında Yeni Bir Yorumlama Denemesi”, *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan* (Hazırlayanlar Metin Alparslan, Meltem Doğan Alparslan, Hasan Peker), 2007, s.731-737.; Meltem Doğan Alparslan’ın adını verdiğimiz tezi Purulliya ve AN.TAḪ.ŞUM^{SAR} Bayramlarını incelerken rehber şeklinde bir yayın görevi arz etmektedir. Sık sık adını verdiğimiz esere başvurulabilirsiniz.

gereksinime göre farklı zamanlarda yapılarak dinsel, siyasal, ve yönetsel olarak değişik tasarlanmış iç kısımları nedeniyle farklı işlevlere sahip bir yapıdır³³⁸.

İlkbaharda karşımıza çıkan çeşitli folklorik geleneklerden biri koşudur. Törenler Hatti yani Anadolu kökenlidir. LÚMEŞEDI³³⁹’ler ve saray oğlanlarının yarışına tanık olmaktadır. Tippuwa Dağı’nda gerçekleştirilen bu sportif hareketler kazanan kişiye yüksek bir miktarda ödül verildiği görülmektedir. Oldukça sade olan bu ödül *wagada*-ekmeği ve yarım kilo gümüşdür. Ödülü bizzat kral kendisi verir. Ayrıca kazanan araba atının başını tutmakla görevlendirilirdi. Koşu basit gibi gözükebilir fakat saygınlık gösterici bir harekettir ve manevi değeri yüksektir. Burada ayrıca gücü simgelemektedir³⁴⁰.

Kral Tahurpa’dan Hattuša’ya gidiyordu sonra Tippuwa Dağı’nda spor aktiviteleri gerçekleşmiştir. Kral ödülü verdiği göre herhalde bu etkinlikleri izlemeye gelmiş olmalıdır ve herhalde Tippuwa Dağı bu iki şehir civarlarında bir yerlerde olsa gerekir. Sonra kral ve kraliçe *Étarnu*³⁴¹ adında bir yerde yıkanır ve *Gišulukanni*³⁴² ile Hattuša’ya geri dönerler. Burada yıkanma işleme kutlamalar içi hazırlık olsa gerekir. Söz konu olan kutlamalar yeni yıl töreni olduğu için temizlenmiş ve arınmış olarak törenlerin kutlaması lazım gelmelidir.

Daha önce de belirttiğimiz postun bayramda kullanıldığını görüyoruz. Purulliya Bayramında yapılan postların keçiden yapıldığı belirtilmişti. Burada ise koyun postu olduğu görülmektedir. Çeşitli amaçlarda postun bayramda kullanıldığı açıktır. Postun bu bayram için kült güzergâhı şu şekildedir: Arinna→ Hattuša→ Tawiniya→ Hiyašna→ Hattuša→ Nisaba’nın Tapınağı (Hattuša Şehri’nde. Hatti çekirdek bölgesindeki şehirlerde gezen bu postun muhtemelen Hatti kültürel geleneklerinden Hititlere geçmiş bir dini sembol olduğu düşünülmektedir³⁴³. Postun daha sonra “Ay

³³⁸Hatçe **Baltacıoğlu**, “*É*halentiu-/h alentu(wa)-, Alaca Höyük 2. Hitit Yapı Katı ve Boğazköy Büyükkale Sarayı”, *Ahmet Ünal Armağanı* (Editörler Sedat Erkut, Özlem Sir Gavaz), 2016, s.49-68.

³³⁹“koruma görevlisi, muhafız askeri”, Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.350.

³⁴⁰Ardzinba, s.101-104.; Ünal, “Eski Anadolu’da ve Hititlerde Eğlence...”, s.100-101.; Doğan Alparslan, “Hitit Bayram Ritüellerinde Geçen Bazı Eylem...”, s.131-137.

³⁴¹“yıkanma evi?, yunak?, hamam?”, Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.523.

³⁴²Sir Gavaz, “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen “Arabalar”...”, s.128.

³⁴³Sir Gavaz, “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen ^{KUS}kursa...”, s.102.; Ayrıca bkz. Hans Gustav **Güterbock**, “Hittite Kursa “Hunting Bag””, *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock* (Editor Harry. A. Hoffner, JR), 1997, s.137-145.

Festivali” için yıkanacağını görüyoruz. Herhalde bayramın için farklı festival ya da kutlama günleri oluyordu bu yüzden postun yeni kutlamalarda kullanmak için herhalde temiz bir şekilde kalması için hazırlık yapılıyor olsa gerekir.

Tawiniya Şehri’nden gelen post Hiyaşna’da kalır ve kralın çatıya çıktığını görüyoruz. Çatı ya da “düz dam” şeklinde belirtilen yapının dini hayatta bir takım merasim ve kutlamalarda geçtiği görülmektedir. Örneğin “Ay Bayramı”na ait bir bayram metnine göre kralın damda reverans³⁴⁴ ve ayin yaptığı görülmektedir. Bu esnada yanında çeşitli görevliler bulunmaktadır ve ayini yapacağı kültürel objeler hazırdır. Buradaki kullanılan objeler gece boyunca damda bırakılır böylece yıldızların gücünü kendilerine çekerlerdi³⁴⁵. Bu bayram için kralın çatıda ne yaptığı açık değildir fakat metinlere göre belirttiğimiz hareketlerden birini gerçekleştirmiş olsa gerekir diye düşünmekteyiz. Ayrıca AN.TAḪ.ŞUM^{SAR} Bayramı’nda, Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısı’nın yeri oldukça önemliydi. “haršiyalli³⁴⁶” adında hububat küpleri Fırtına Tanrısı’nın yanında yer almaktaydı³⁴⁷.

Ardından festival duyurulur ve post Hattuša’daki Nisaba (*Hasat Tanrıçası*) Tapınağına gelir, herhalde ritüellerde kullanmak için ekmek ve Kaşaya’dan gelen kuzu hazır olur. Büyük toplantı ayinler için ḫ alentuwa-’da toplanırlar. Ekmek ve hayvan kurbanı kutlamalarda çok önemli bir yere sahiptir. Kansı kurbanlar sınıfında olan ekmeği parçalayarak ve bölerek işlemi gerçekleştirirler. Libasyon ve “tanrıyı içmek” seremonilerinde ekmek kullanılır. Özellikle ziyafetlerin ana yemeğini et oluşturmaktadır. Bu yemek tanrıya sunulmuş olan kurbandan arta kalan kısımlardır.

³⁴⁴Hititçe “aruwai-/arwai-“ ve “hink-”, Akkadça ŠUKENU(M); “secde etmek, tap(ın)mak, birinin büyüklüğünü kabul etmek”, Doğan Alparslan, “Hitit Bayram Ritüellerinde Geçen Bazı Eylem...”, s.34-45.

³⁴⁵Doğan Alparslan, “Hitit Bayram Ritüellerinde Geçen Bazı Eylem...”, s.46-53.; Yasemin Arıkan, “Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde šuḫ ḫ a- “(Düz) Dam, Çatı” ve Onun Dinsel ve Sosyal Hayattaki Yeri”, *Archivum Anatolicum* (Ayrı Basım), C.VI, S.1, Temmuz 2003, s.11-57.

³⁴⁶“küp, erzek kabı, pitos, ekmek kutusu, ^{GIŠ} haršiyalli AD.KID erzak sepeti”, Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.168.

³⁴⁷Hatice Gonnet, “Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısının İlk ve Sonbahar Bayramları Ritüeli”, *Anadolu*, XIX, 1976, s.163-164.; Kutlamalara dair bir kesit sunmamız gerekirse: “İçkici krala ekmek verir, kral ekmeği parçalar. İçkici diz çöker (kralla kraliçeye içki sunar). Kral ve kraliçe oturarak veya ayakta bir veya iki tanrı şerefine içki içerler. Çalgıcılar, çalgı aletleriyle, şarkıyla ve el çırpma ile sunaklara katılırlar”. Gonnet belirtilen çalışmasındaki bütün ritüel örneklerinde tanrıların Hatti kökenli olduğunu ve Hattice terimler geçtiğini belirtmiştir. Dil bakımından sunduğu örneklerin M.Ö. Onüçüncü yy. ait olduğunu yanı III. Hattuşili ve oğlu IV.Tudhaliya dönemlerinde yazılmış olduğunu belirtmiştir.

Hazırlanması gereken kurbanın kesilmesi, doğranması, parçalanması vb. gibi işlemler ziyafete katıldığı insanların olduğu yerde yapılır³⁴⁸.

Hububat/depo küplerinin açılması işlemi gerçekleşmesi esnasında *abubitu*³⁴⁹'da mevcuttur. Bu kişi muhtemelen küpün açılmasına yardım edecek kişi olsa gerekir. Hububat kaplarının açılması ile ilkbahar ve yağmur mevsiminin geldiği ve küplerin doldurularak kapanışı ise sonbaharın simgesi olarak düşünülmüştür. Hitit tapınaklarında ve saraylarında depolanan bu küpler, İlkbahar geldiğinde “EZEN ^{DUG}harši-/haršiyalli-” (*Küpün Açılması Bayramı*) ile tekrar açılmaktaydı³⁵⁰. Küplerin açılmasının bahar bayramlarının özünü anlatan bir etkinlik olduğu belirtilmiştir³⁵¹.

Üç gün boyunca bayram kutlaması devam ederken öküz ve koyunlar herhalde kurban edilmek üzere hazırda tutulur. Daha önce belirttiğimi ^Éhešta- (*Ölü Evi*)’dan toprak getirilir. Herhalde bu toprak çeşitli ritüellerde, ya da farklı kullanım amacı ile getirilmiş olsa gerekir. Kral ve Kraliçe daha Güneş Tanrıçası’nın tapınağına giderler. Hititlerde baş tanrı olarak bilinen bu tanrı kutlamalar ve ritüellerde geniş yer tutar. Bayrama giriş kısmında verilen örneklerden de görüleceği gibi Arinna kenti bu bayram için çok önemlidir. Durum böyle olduğu için Arinna’nın Güneş Tanrıçası olarak geçen tanrıça bayramda dikkate değer bir konumdadır. Bayramlar onun kültü ve kült şehri Arinna kutlamalarda önemli rolü üstlenmektedir³⁵². Dolayısı ile Arinna kentine gidilmiştir.

Kırıklı olan bölümde büyük toplantının muhtemelen Arinna’dan çıkılarak Matilla adındaki kentte gerçekleştiğini görüyoruz. Kral ve Kraliçe Mattila’ya varmadan önce ^{GIŠ}warhuizna-/warhuzna³⁵³ içindeki bir stelde Mezulla, Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrılarına tapınırlar. Bu yer muhtemelen şehrinde dışında kalan bir yer, toplantı yeri ise şehir içinde bir yer olabilirdi. Kült anlamında önemli şehirlerden biri olan bu şehrin gerek Hattuša’ya gerekse Arinna’ya yakın bir yerlerde olduğu düşünülmektedir. Şehrin bugünkü “Tahirabat” adlı yerleşkeye konumlandırabileceği belirtilmiştir. Orta ölçekli

³⁴⁸Sevinç, “Hititlerde Ölülere ve Yeraltı...”, s.43-58.

³⁴⁹“kahya, idareci, yönetici, kapıcı”, Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.48.

³⁵⁰Sir Gavaz, “Hititlerden Günümüze Yağmur Duası”, s.578.

³⁵¹Sevinç Erbaşı, “Eski Yunan’da Tragedya’nın Ortaya...”, s.270.

³⁵²Özlem Sir Gavaz, “Hitit Metinlerinde Arinna’nın Güneş Tanrıçası”, *Çorum Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, C.1, S.1, 2010, s.91-105.

³⁵³“kutsal bir yer, orman?, apaçlık?”, Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.583.

küçük bir kült şehir olan Matilla kült gezileri esnasında uğranmış bir şehirdi³⁵⁴. Bu toplantıdan sonra kraliçe Hattuşadaki kendi sarayına, kral ise Arinna'ya geri dönmektedir. Kraliçe'nin Sarayından nasıl bir yapı söz konusu tam net değildir.

Kraliçe çoğu zaman kral ile birlikte hareket etmektedir. Fakat bazen de farklı şekilde hareket etmektedirler. Kral ve kraliçe ayrıldıktan sonra her ikisi de kendi bulundukları şehirde AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} bitkisini aldıklarını görüyoruz. Kraliçe'nin Sarayında kraldan bağımsız bir merasim gerçekleştirdiği ve büyük toplantının da olduğu belirtilmiştir. Burada görüldüğü üzere her iki şehirde de ayrı olarak bayram kutlamaları başlatılmış olmalıdır. Kral daha sonra başkente gelir ve orda büyük toplantı gerçekleşir. Buradan anlaşılan Kral bayramda kült gezileri esnasında ya da başka bir durumda iken, kraliçe bayramları tek başına yönetebilmektedir. Diğer birçok günde ise kraliçenin kral ile birlikte dini törenleri yönettiği görülmektedir³⁵⁵.

Görüldüğü üzere Hitit Ülkesi'nde kadınların oynadığı rol açıktır. Kraliçe sadece kralın eşi ve tahta geçecek çocuğun annesi değildir. Aynı zaman kralın yeri geldikçe bazı görevlerini de üstlenmektedir. Kral ve kraliçenin birbirini bütünleyen bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Sadece ele aldığımız bayram değil, başka bayram ve kutlamalarda kral ve kraliçenin ikili görev paylaşımı yaptıkları belirtilmiştir. Devlet yönetimi, dini işler ve bürokratik işlerde kraliçe aktif rol oynamaktadır³⁵⁶.

Burada “yılın” getirilmesi konusu şu şekilde açıklanmıştır eski yıl bitmiştir, ölmüştür bu yüzden onun artık ölü evinde olması gerekir. Anlam olarak bu ölüm ve diriliş temasını aktarmada kullanılmıştır. Bayram özünde yeni yılının gelişini ifade etmektedir³⁵⁷. Ek olarak *Fatma Sevinç Erbaşı*, Haššumaş Bayramını, bahar bayramı kutlamalarını içinde barındıran bir bayram olarak nitelendirmiştir. Örneğin bayramda yapılan bir kör adamın ölü evine dövülerek getirilmesi ve prensin ölü evinden çıkışını, eski prensin yeniden doğmasını anlattığını belirtmiştir. Bu aynı zamanda eski yılın ölüp, yeni yılın gelmesi anlamını taşımaktadır. Bu noktada AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} ve Purulliya Bayramlarında

³⁵⁴Özlem **Sir Gavaz** (Yayın Aşamasında), “The Location of the City of Matilla”, *International Workshop “Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East”* (25-26 Ekim 2013), İstanbul.

³⁵⁵Darga, s.199-200.

³⁵⁶Tülin **Cengiz**, “Hitit Kralı ve Kraliçesi Arasındaki Dikotomik Eşitlik Üzerine Bazı Tespitler”, *TAD*, C.33, S.56, 2014, s.19-34.

³⁵⁷Sevinç Erbaşı, “Eski Yunan’da Tragedya’nın Ortaya...”, s.270 dipnot:26.

gerçekleştirilen eski yılın ölü evine bırakılması eylemlerinin altını çizmiştir³⁵⁸. Akabinde yine hububat depolarının açılmasını ve yarış gibi sportif faaliyetlerin gerçekleştiğini görüyoruz. Yapılan eylemler herhalde yenilenmeyi içerdiğini söylemek yanlış olması gerekir.

Bayram kutlamaları içinde ayrıca “Ay Bayramı” gibi ayrıca kutlanan bir festival gözükmemektedir. *h adauri* bayramını diğer kutlamalardan ayıran en belirgin özelliğinin bayramın geçtiği metinlerde kurban olarak koyunun sunulması olduğu belirtilmiştir. İlkbaharda ve sonbaharda olmak üzere yılda iki defa kutlandığı bilinmektedir. Kutlamalara dair geçen tanrı(ça) adlarının Hatti kökenli olduğu görülmektedir. Bayram ele aldığımız bayramın içinde ikincil bir yerde olan bir kutlamadır ve AN.TAḪ.ŞUM^{SAR} Bayramının içine yayılmış haldedir. Kral ve kraliçenin dışındaki kişiler tarafından kutlanmış olduğu düşünülmektedir³⁵⁹.

Koyunları kurban ederek pişirilip tanrılara sunduklarını görüyoruz. Bu eylem birçok defa karşımıza çıkmaktadır. Kurban sunumu törenlerde herhalde mutlaka yapılması gereken bir eylem olması gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Farklı görevden kimselerin tapınaklara gidip kutlamalar için hazırlık yaptıkları anlaşılmaktadır. Kralın Ziparwa tapınağına gittiğini ve kutlama yaptığını görüyoruz. Muhtemelen diğer ritüellere benzer etkinlikle yapılmış olabilir. Burada dikkat çekilen nokta Pala kökenli Ziparwa, Hatti kökenli Sulinkatti ve Halap şehri Fırtına Tanrıları’nın Hatti kökenli olmasıdır³⁶⁰.

Kral kutlamalar yaparken, büyücü Şimşir ağaçlarındaki tarnu- evinde vaktini geçirmiştir. Sonrasında kralda tarnu- evine gider ve oradaki stelde kurban sunumları gerçekleştirir. ^{NA4}Huwaşi-³⁶¹ taşı olarak geçen bu taşın tanrı simgesi şeklinde bir steldi. Kralı onun önünde ayinler yapmaktaydı. Herhangi bir tanrıyı simgelen bu steller özellikle dini merkezlerde, açık yerlerde, koruluklarda veya dağda olabilirdi³⁶². Sonra tekrardan kral Fırtına Tanrısının tapınağına gider büyük toplantı olur ve orada ritüeller

³⁵⁸Sevinç Erbaşı, “Bir Erginleme Töreni...”, s.701.

³⁵⁹Burhan Balcıoğlu, “Bir Hitit Bayramı (EZEN hadauri-) Hakkında Bazı İzlenimler”, *AÜDTCFD*, C.34, S.1.2, 1990, s.5-10.

³⁶⁰Balcıoğlu, s.7.

³⁶¹“stel, dikili taş, kült taşı, sınır taşı”, Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.214.

³⁶²Ardzinba, s.16.; Bryce, s.156-157.

gerçekleştirilir, kurbanlar sunulur. Ay Festivaline dair hazırlıklar olur. Anlaşılan orman, ağaçlık veya koruluk gibi mekânlarda da ritüeller yapılabilmektedir.

Kralın tapınak ziyaretleri ve ritüel kutlamalarının çok sık olduğu görülmektedir. Böyle olunca vakit darlığı yaratmış olabilir. Belki kral bunları gerçekleştirirken gerçekten programı aksatmamaya özen göstermiş olabilir. Nitekim *ḥadauri* festivalini kutlamak için bir prensin gönderildiği belirtilmiştir. Vakit kalmadığı için prene böyle bir görev verilmiş olabileceği görülmektedir³⁶³. Anlaşılan prens açıkladığımız benzer ritüelleri o bayram için gerçekleştirmiştir.

Kutlamalarda kraliçe farklı bir tanrı(ça) onuruna kutlama yaparken kraliçe de farklı tanrı(ça) onuruna kutlama yapmakta olduğu anlaşılmaktadır. Burada Saf/Temiz (*parkuwa-*) Tapınağında kral kutlama olur. *piḥ ašašši*’nin (Güçlü Fırtına Tanrısı) Kral Muwatalli’nin bayrama ekletmiş olduğu belirtilmektedir³⁶⁴.

Adak için ormana gidildiğini ve tekrar yarış yapılacağını görüyoruz. Herhalde yarış belli ritüellerden sonra yapılması gereken bir sportif etkinlik olabilir. ^{LÜ}MEŠEDI³⁶⁵’ler ve saray oğlanları ayinlerde kral ve kraliçenin yardımcısı olarak bazı işlemleri gerçekleştirirlerdi. Yine onların isteğine ve emirlerine göre diğer kişileri de yönetirlerdi³⁶⁶. Herhalde ayinlerde mutlaka gereken kişilerin başında olsa gerekir.

Yine ritüellerde temiz ve arınmış olmak için herhalde kutsal yıkanma gerçekleştirilmiştir. *Kulumuršiya* adında herhalde yine özel bir adak, kurban ya da nesne olan bir şeyin kurban edilmesi ayrı olarak belirtilmiştir. Bu ayinin Hurri etkisinde bir ayin olduğu düşünülmektedir. Hitit dini takviminde özellikle “bağırıcı” ve “rahipler” grubunun yer almadığı, bayramda onların Hurri kökenli ayinler yapmasının Hurri dini gelenekleri etkisi ile açıklanmıştır³⁶⁷. Burada ayrıca etin günü olarak özel bir gün belirtilmiştir. Herhalde kutsal bir anlam taşıyan ayrı bir et ile ritüel yapılmış olsa gerekir. Belki de o gün sadece o et ile ritüel yapılmış olabilir.

Bir takım farklı tapınaklarda *ḥadauri* festivalinin de o arada kutlandığı ve törenlerin gerçekleştiği görülmektedir ve hazırlıklarda bir yandan devam etmektedir. Birçok farklı

³⁶³Balcıoğlu, s.8.

³⁶⁴Ünal, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din...*, s.135.

³⁶⁵“koruma görevlisi, muhafız askeri”, Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.350.

³⁶⁶Ardzinba, s.142-144.

³⁶⁷Ardzinba, s.22.

tanrı için farklı mabetlere gidilir. Güneş Tanrısı Tapınağı, Fırtına Tanrısı Tapınağı, Hanna Tapınağı ve Hububat Tapınağı gibi tapınaklarda sadece bu yapılara ait tanrılar için değil, panteon da yer etmiş farklı özel tapım yeri olmayan tanrılar içinde ayinler yapılmaktaydı³⁶⁸.

Farklı tapınaklarda kurban sunumu, dua etme, temizlenme arınma ve adak sunumu gibi çeşitli ritüeller yapılmıştır. Örneğin büyücülükte Hititler beyaz ve siyah büyüyü bilmekteydiler. Beyaz büyüyü özellikle saray mensupları ve kral da dahıl olmak üzere diğer insanlar tarafında kullanılıyor, siyah büyü ise insana zarar veren ve ölümcül bir nitelik taşıdığı için ondan korkuluyordu. Yapılırken bir takım sıralama gerekirdi. Burada değişik şifalı otlar ve ilaçlar olduğu gibi, sözle veya eylemle de gerçekleştirile biliniyordu³⁶⁹. Tapınaklarda tekrar tekrar dua edildiğini, temizlenme-arınma ve adak ayinleri yapılmaktadır.

İlgimizi çeken bir diğer ritüel tanrının ellerinin de arındırılacağı ayini belirtilmesi. Günümüz de de nasıl bir dini mekânlara girmeden önce belirli bir temizlenme işlemi (abdest) gerçekleştiriliyorsa bundan yaklaşık dört bin yıl öncede benzeri uygulamaların olduğu dikkat çekicidir³⁷⁰. Hemen belirtmek istediğimiz nokta Sumerlilerdeki yeni yıl kutlamalarında “ağız-açma” adında Tanrı Nanna’nın bakır banyo güğümü ile yapılan bir temizlenme ritüeli vardı. İki ülkede de gerçekleştirilen bu ritüeller temizlenme ve arınma anlamı ile yüklü olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir.

Yine farklı tanrı ve tanrıçalara ait tapınaklarda ve Tapala Dağında ritüellerin olduğu görülmektedir. Kral ve Kraliçe Éarkiu³⁷¹’da Ana Tanrıça için ritüeller yaparlardı. Tapınaktan ziyade dağlarda da ritüeller yapıldığı anlaşılmaktadır. *šatammu*’yu yağlama işlemini yapan din adamı olarak görmüştük fakat metin kırıklı olduğu için ne kast ediliyor anlaşılmamaktadır. Halkın yemek için sabah geldiğini görüyoruz. Metinlere göre halkın bayramlara ne kadar katıldığı hakkında detaylı bilgiler mevcut değildir,

³⁶⁸ Ardzinba, s.20.

³⁶⁹ Ahmet Ünal, “Hititlerde Büyü”, *Arkeo Atlas*, S.3, Mayıs 2004, s.42.

³⁷⁰ Sir Gavaz, “Hititlerden Günümüze Halk İnancıları”, s.22.; Gözümüze ilşen belki açıklamaya örnek olabilecek başka bir örneği de belirtmemiz gerekirse: “*Kral ve kraliçenin bulunduğu tapınağın kutsal yerine, törene katılanların gelişi. Kral ve kraliçenin el yıkama töreni. Kral oğullarının, çalgıcıların, rahibin ve baş rahibinin yerlerine yerleşmesi. Kral sofrasının hazırlıkları ve yemeğin sona ermesi. Kralın, sofrayı kaldırdıktan sonra peçetesini fırlatmasıyla, peçeteyi ele geçiren saray adamlarının peçeteyi sofracılara vermesi ve ikinci el yıkama töreni*”. Bkz. Gonnet, s.163.

³⁷¹ “tapınağın bir bölümü; giriş, hol, ara kapı”, Ünal, *Hititçe-Türkçe...*, s.80.

fakat kral erkânın titizlikle gerçekleştirdiği bu bayramda halk aktif rol oynamış olabilir. Tapınaklarda ve tören alaylarında halkın görev yaptığı bilinmektedir ve kralın ziyaret ettiği şehirlerde kendisinin halk tarafından karşılandığı görülmektedir³⁷².

Bayrama ait farklı parçalarda kutlamaların Taurişa Kenti ve ormanından bahsetmektedir. Ormanda yapılan ayinde geçen tanrının büyük bir çoğunluğu su ile ilgilidir. Bu kentin koruyucu tanrıçası Hatti pınar tanrıçası olduğu düşünülmektedir. Burada bulunan kutsal yerlere gidilip kurbanlar verilirdi³⁷³. Bu bayramın kült gezileri güzergâhına dahîl olup olmadığını söylemenin güçlüğü üzerinde durulmuştur. Bayramda da geçtiği üzere ormanlarda ve ağaçlık alanlarda kültüel eylemlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Gerçekleştirilen yer bazen çadır bazen de korumalı bir yere sahip olan bir yere sahipti. Yine *huwaši*- taşı ve *tarnu*- yapısı ormanlık alanlarda olabiliyordu³⁷⁴.

Pişkurunuwa Dağı'nı kutlamalara dahîl etme ile ilgili bir karar alındığını görüyoruz. Kült alanların nehir, orman, koruluk vb. olmasından ziyade dağlarda önemli bir yere sahipti. Ayrıca bu dağın geyiklere ev sahipliği yaptığı dikkat çekicidir. Gerçekleştirilen geyik kültü ritüelleri ile bu dağın ilişkisi olduğu ifade edilmiştir. Kutlamalara dahîl olan dağ Kral ve Kraliçe Haitta akşamı geçirdikten sonra ertesi gün dağa tanrı NİSABA stelini taşıyacaklardır ve kutlamalar yapacaklardır. Metinlerden anlaşılan bu dağ Hattuşa yakınlarında bir yerde olsa gerekir. Burada geçen yerel tanrı isimlerden dağda yapılan kültlerin Hatti kökenli olduğunu belirtilmiştir. Dağın Akçaköy-Yassıhöyük arasındaki "Sarıkaya" dağlık alanın bu dağ için uygun olduğu belirtilmiştir³⁷⁵.

Pişkurunuwa Dağı ritüelleri kısaca şöyleydi; dağa kadar gelen kral hediyeleri taşıyan din görevlileri ile birlikte dağa çıkıyordu ve burada geyiklere sunular yapıyordu. Dansçılar geyiklerin etrafında dolaşırdı ve saki elindeki altın testi ile geyiklere adak sunardı. Geyiklerin bu kutlamalarda kült hayvan oldukları görülmektedir. Geyiklere ev hayvanları gibi bakıldığı belirtilmiştir. Ayinin yapıldığı yerin Güneş Tanrısının tapınağı

³⁷²Sir Gavaz, "Hititlerin Bin...", s.54-55.

³⁷³Ardzinba, s.22-23.

³⁷⁴Özlem Sir Gavaz, "Hititçe Metinlerde Geçen Taurişa Kenti ve Ormanı", *Ahmet Ünal Armağanı* (Editörler Sedat Erkut, Özlem Sir Gavaz), 2016, s.469-480.

³⁷⁵Özlem Sir Gavaz, "Hititçe Metinlerde Geçen ^{HUR.SAG}Pişkurunuwa Üzerine", *5.Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum 2015, s.195-204.; Ayrıca daha detaylı bilgi için bkz. Niccolò Galmarini, "The Festival of Mount Pişkurunuwa", *Proceedings of the Eighth International Congress of Hittitology* (Warsaw 5-9 September 2011), Warsaw 2014, s.277-295.

olması ayrıca ilgi çekicidir. Diğer benzer metinlerden Arinna kenti Güneş Tanrı Kültü ile geyik kültürünün ilişkisine dikkat çekilmiştir³⁷⁶.

Bayramın son gününde ise kralın artık Yağmur Festivalini gerçekleştirdiğini görmekteyiz. EZEN hewaš-/ EZEN ZU-UN-NU olarak bilinen Yağmur Bayramı bugün dahi olduğu gibi Hitit Ülkesi'nin çeşitli kült merkezlerinde aksatılmadan kutlanmasını özen gösteriliyordu³⁷⁷. Su yeni yıl törenlerinde çok önemliydi. Hayatın, yaşamın devam etmesi ona bağlıydı. Ürünlerin çoğalması, doğanın canlanması yağmur suları ile olacaktı. Su kutsal olmasının yanı sıra ritüellerde de en sık arınma ayinlerinde kullanılan bir maddeydi.

³⁷⁶ Ardzinba, s.24-26.; Özlem **Sir Gavaz**, “MÖ 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan Örnekleri”, *TÜBA-AR*, S.19, 2016, s.79-91. Geyik kültü ile günümüzdeki karşılaştırmalar için yayının tamamı incelenmelidir.

³⁷⁷ Sir Gavaz, “Hititlerden Günümüze Yağmur Duası”, s.576.

III. BÖLÜM

YENİ YIL TÖRENLERİNİN GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

3.1. Türk Kimliği

Anadolu toprakları binlerce yıldır çok farklı etnik yapıları içinde barındırmış ve bu yapıların birbiri ile kaynaşmasına sebep olmuştur. Eskiçağlardan beri göçler alan Anadolu, gelen kimselerce benimsenmiş ve burada var olan kültürü yaşayarak “Anadolulu” olmuşlardır. Türkler bu coğrafyaya geldikleri zaman kendi dil, din, kültür ve sosyal yapısını da buraya getirerek yerli yapı ile harmanlaştırarak kültürlerini şuan hâlâ daha yaşamaktadırlar.

Türk adı üzerine pek çok farklı araştırmacı değişik yorumlarda bulunmuştur. Türklerin tarihte oldukça eski bir toplum olduğu düşüncesi araştırmacıları en eski kaynaklara göre bu adı araştırmaya yönelmiştir. Çin kaynaklarına, grek tarihine ve İslami kaynaklara göre farklı yorumlar yapılmıştır. Bu adın “*kuvvet, güç*”, “*törü+mek*”, “*güc,-lül; kuvvetl,-li*” gibi anlamlara geldiği belirtilmektedir. Genel görüş ise adın M.S. VI. yy ortasında Göktürklerin kurduğu devlet ile ortaya çıktığıdır³⁷⁸.

İlk zamanlar Türklerin ana yurdu Moğolistan olarak biliniyordu. Fakat daha sonraki Türklere ait destan, dil ve tarihi gibi araştırmalar sonucu Türk anayurdunun Altay-Ural dağları arasında bölgenin olduğu ortaya çıkmıştır³⁷⁹. Orta Asya’da geniş bir alana yayılmış halde yaşayan Türkler bölgenin coğrafi şartları elverişiyle batıya doğru yayılmışlardır. Yayılmadan ziyade göç ederek yer değiştiren Türkler doğal afetler, siyasi sebepler, iç ve dış baskılar gibi nedenlerle göç etmişlerdir. X. yy gelindiğinde ise Türkler topluca İslam dini ve medeniyeti etrafına girmeye başladılar. Türkler bir yandan

³⁷⁸İbrahim **Kafesoğlu**, “Tarihte “Türk” Adı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.308-315.

³⁷⁹Osman **Turan**, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi Türk Dünya Nizâmının, Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*, 19.Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s.39.

Karadeniz üzerinden Orta Avrupa'ya göçleri devam ederken, bir yandan da İslam ülkelerini ve Bizans'a ait olan Anadolu'yu yeni göç yerlerine eklediler³⁸⁰.

Türk dilinin tarihi onların tarihi kadar eskidir. Türkçe Ural-Altay dil ailesinin Altay Dilleri grubunda yer almaktadır. Bu dil grubunun altında Moğol, Mançur ve Kore dilleri de vardır. Türkler ırk bakımından bu gruplarla ayrıdır, fakat dilleri bu dillerle aynı kökten meydana gelmiştir. Diller git gide zamanla iyice ayrılmışlardır ve sadece eski bir akrabalık kalmıştır³⁸¹.

Türkler çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Gittikleri bölgelerde farklı topluluklar ve kültürlerle karşılaşmışlardır. İktisadi, dini, askeri açıdan olduğu gibi edebiyat, sanat vb. açılardan da gittikleri yerlerden etkilenmişlerdir. Örneğin Türkler Müslüman olduktan sonra İslami isimler ve unvanlar kullanmışlardır. Böylece Türkler İslam dininin hâkim olduğu yerlerde mevcut kültür ile kendi öz Bozkır Türk kültür, örf ve geleneklerini kendilerine has bir özelliklerle bir arada barındırmışlardır³⁸².

Türkler yerleşik halde yaşamaya başladıkları zaman bugün Anadolu halkında hâkim olduğu gibi tarım ve toprağa bağlı bir şekilde yaşamaya başladılar. Öyle ki dünyanın en dayanaklı çiftçi toplumlarından biri olarak görülmüşlerdir. Türkler ayrıca hoşgörülü ve sanata değer veren insanlardı. Sanatçıları koruyarak başkente götürmüşlerdir. Türkler ayrıca oldukça fazla bu kültür birikimleri sayesinde dikkat çekici edebi eserler bırakmışlardır³⁸³.

3.2. Türk Takvimi

Tarım ve hayvancılık ile iç içe yaşayan Türkler, özellikle çiftçiler için mevsim döngüsü ve hava olayları büyük bir öneme sahiptir. İnsanların yaşamlarını devam ettirebilmesi için yiyecek sağlaması şarttır. Hal böyle olunca hava olayları ve takvimler halklar için önemli bir konuma gelmiştir. Bu duruma dikkat eden insanlarda kendilerine özgü takvim ve çeşitli pratik yöntemler geliştirdiler ve böylece takvimler kültürel anlamda insanların sosyal faaliyetlerine yansımış oldu.

³⁸⁰Saim Koca, "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları", Türkler Ansiklopedisi, C.1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.651-663.

³⁸¹Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, 6.Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995, s.13.

³⁸²İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 32. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s.339-340.

³⁸³Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl* (Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan), 8.Baskı, İstanbul 2012, s.46-49.

Tarih sahnesinde etkin rol oynayan Türkler yaşamlarında özellikle tarihi olayları ve günleri belirleme ihtiyacı duymuşlardır. Yılın belli zamanlarında yaptıkları toplantılar ve devlet konuları hakkında görüşmeler kaynaklarda geçmektedir. Durum böyle olunca yaşam biçimlerine göre siyasi, dini, iktisadi vb. günlerin sabitlenmiş olması ve belirli bir tarih hesaplamasının olması gerekmiştir³⁸⁴.

Türkler İslamiyet’i kabul etmeden önce, yani çok eski zamanlardan beri en çok kullandıkları takvim Oniki Hayvanlı Takvim Sitemidir. Bu takvimde her yıl bir hayvanın adından alır. Takvim daha sonraları İslamiyet’i kabul eden Türk halkları arasında da kullanılmıştır³⁸⁵. Takvime göre yılın başı yirmi bir Martta başlamaktadır. Güneş Yılı ile Ay Yılı arasında on üç günlük fark oluşmaktadır. Bu sebepten dolayı bazı toplumlar yirmi bir Mart’ı, dokuz Mart’a bazıları ise bir-üç Nisan ve yirmi bir Haziran’a denk gelen kutlamalarda bulunmuşlardır³⁸⁶.

Türkler Oniki Havyanlı takvim sisteminden ziyade, Celali Takvimi, Hicri-Kameri ve Hicri-Şemsi Takvimi, Mali (*Rumi*) Takvim ve Miladi (*Gregoryen*) Takvimi gibi çeşitli takvimler kullanmışlardır. İnsanlar çok eski zamanlardan beri gökyüzü gözlemlerine değer vermişlerdir ve bunun sonucunda Astronomi bilimi ortaya çıkmıştır. Her devirde ihtiyaca göre çok çeşitli takvimler geliştirilmiş ve kullanılmıştır³⁸⁷.

Anadolu’da özellikle tarım ve hayvancılık ile uğraşan çiftçiler “*Anadolu Halk Takvimi*” diyebileceğimiz takvimi kullanmaktadırlar. Mevsim döngülerini esas alan takvim, güneş yılı gün dönümlerine göre mevsimlere ayrılmıştır. Günlerin uzaması ile yeryüzünün daha çok güneş görmesi ya da günlerin kısılması ile daha az güneş görmesi ile oluşan bir takvimdir. Yirmi bir Mart bahar, yirmi iki Eylül güz ve yirmi iki Aralık kış başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Anadolu Halk Takviminde kış “*Kasım*”, yaz ise “*Hızır*” olarak adlandırılmıştır³⁸⁸.

³⁸⁴İlhami **Durmuş**, “Eski Türklerde Zaman ve Takvimler”, Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004, s.3.

³⁸⁵Osman **Turan**, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, 4.Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.32.,61.

³⁸⁶Yavuz **Unat**, “İslamda ve Türklerde Zaman ve Takvim”, Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004, s.18.

³⁸⁷Tevfik **Temelkuran**, “Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri”, Türkler Ansiklopedisi, C.3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.434-440.

³⁸⁸Ökse, “Yeni Yıl ve Bayramlar...”, s.78.

Anadolu Halk Takvimi, Rumi Takvim esaslı olarak geliştirilmiştir. Bu takvimde sıkça duyduğumuz bazı terimleri açıklamak yerinde olacaktır. Kasım, (*Ruz-u Kasım*) Kasım ayının sekizinci gününden başlayarak Hıdırellez'e (altı Mayıs) kadar devam eder. Hızır/Hıdırellez (*Ruz-u Hızır*) altı Mayısta başlar ve Kasıma kadar devam eden yaz mevsimidir. Anadolu'da "*Kasım Günleri*" kırk beşer günlük "*kasım*", "*zemberi*" ve "*hamsin*" olarak üçe ayrılır. Mart Dokuzu yani yirmi bir Mart gündönümüdür bahar dönümü başlar ve doksan iki gün sürer. Ayrıca ilkbaharın ve yeni yılın başlangıcıdır. Orta Anadolu'da "*Dokuzun Dokuzu*" olarak bilinen Martın yirmi iki ile otuz biri arasında olan dönem vardır ki bu süre soğuk geçer. Abrulun Beşi ise, Rumi takvime göre Nisanın beşinci gününe, Miladi takvime göre on sekiz Nisana denk gelmektedir. Halk arasında "*abrulun beşi sığır leşi; sakın abrulun beşinden, sığırı ayırır eşinden*" diye bir söz de mevcuttur. Hızır Günleri'nde ise altı mayısa bahar kutlamaları yapılır (Şekil 38.)³⁸⁹.

3.3. Nevruz

Farsça'da "*yeni gün*" anlamına gelmekte olan Nevruz, 21 Mart'ta Orta Asya'dan Ortadoğu'ya, Ortadoğu'dan Balkanlara kadar oldukça geniş bir coğrafyada yaşayan kültürler tarafından kutlanmakta olan bir Yeni Yıl Bayramıdır³⁹⁰. İlkbahar Bayramı olarak Nevruz'un tespiti halk takvimi ile yapılmaktadır. Mart ayı ile ilgi kullanılmış olan deyim ve atasözleri bu gelenekten dolayı bilinmektedir. Halk takvimi kıştan yaza geçerken mevsim bölünmelerini yapmak için kullanılırdı³⁹¹.

Sumerlilerden başlayarak görmeye çalıştığımız yeni yıl bayramının Sumer'de Ákiti ya da Zagmu/Zagmuk, Babil, Akkad, Assur gibi Mezopotamya topluluklarında ise genel adı ile Akītu Festivali ya da Zagmuk ve Akkadçası Zagmukku şeklinde olduğunu görmüştük. Hatti kökenli olduğu düşünülen Purulliya ve AN.TAḪ.ŞUM^{SAR} Bayramları da yine Hititler tarafından kutlanmıştır. Çok eski zamanlara kadar dayanan bu kutlamanın adlarını çoğaltmak mümkündür.

³⁸⁹Ergün Veren, "Kocakarı Soğuğundan Çaylak Fırtınasına Anadolu'da Halk Takvimi", *Atlas*, S.288, Mart 2017, s.82-100.

³⁹⁰Şinasi Gündüz, "Nevruz", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.33, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s.60.

³⁹¹Abdulhalûk M. Çay, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, 6.Baskı, Turan Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.27.

Nevruz Farsça *nev* (yeni), ve *ruz* (gün) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Eski İran takvimine göre Nevruz, “*yılbaşı*”, baharın başlangıcı anlamlarına gelmektedir³⁹². “*Nevruz*” kelimesi bölge ağızlarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir örneğin; Azerbaycan’da “*novruz*” veya “*noruz*”, Kazakistan Türkçesinde “*navruz*” veya “*novruz*”, Türkmence’de “*novruz*”, Farsça-Türkçe Sözlük’de ise “*nevruz*” şeklinde bilinmektedir³⁹³. Ayrıca *Nevruz* Türkler’de “*Nevrûz-ı Sultânî*”, “*Sultan Nevruz*” veya Orta Asya Türk topluluklarında olduğu gibi “*Sultan Navruz*”, “*Mart Dokuzu*”, olarak da anılmaktadır³⁹⁴.

Kış mevsiminin ardından çeşitli şenlik ve eğlenceler ile kutlanan Nevruz Bayramında sembol olarak kıştan sonra açan ve kırlarda diğer çiçeklerden önce çıkan ve adını da bu kutlama gününden almış olan “*Nevruz Çiçeği*”dir. Bu çiçeğin açması ile birlikte bahar geldiği anlaşıldı. Bütün her yerde tazelenerek yeşillenmiş olurdu ve çiçeklerin açılışı adeta bir yeniden diriliş olarak kabul edilmektedir. Genel olarak “dirilik, yemlik, tazelik” anlamlarını taşımaktadır³⁹⁵. Zira AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} Bayramı içinde Nevruz Çiçeği’nin önemli olduğunu görmüştük.

Sumerliler ve Hattilerde gördüğümüz gibi, Türklerin edebi eserlerinde Nevruz Bayramına dair izler bulmak mümkündür. Bunlara örnek “*Ergenekon Destanı*” ve “*Yaratılış Destanı*”dır. Ergenekon Destanı’nda Türkler Ergenekon Mağarasından çıkarak bağımsız olmuşlardır. Bugünü “Kurtuluş Günü” olarak görmüşlerdir ve günümüze kadar gelen dönemde Nevruz veya Ergenekon adlarını vererek kutlamayı sürdürmüşlerdir. Yaratılış Destanı’nda ise insanın yaratılışın Nevruz Günü olduğuna inanılmıştır³⁹⁶. Görüldüğü üzere insanlar sosyal yaşamlarını edebi eserlerine aktarmışlardır.

Kısaca bayramımızı tanıdıktan sonra ileriki kısımlarda Sumerlilerde ve Hattilerde görmeye çalıştığımız benzer kutlama örnekleri varsa günümüz Nevruz kutlamaları ile

³⁹²Nadir **Devlet**, “Türk Dünyasında Nevruz”, *Türk Dünyası’nda Nevruz* (Yayına Hazırlayan Nadir Devlet), 1999, s.1.

³⁹³Mustafa **Aksoy**, “Kültür Sosyolojisi Açısından Nevruz Kavramı”, *Türk Dünyası’nda Nevruz* (Yayına Hazırlayan Nadir Devlet), 1999, s.51.

³⁹⁴Çay, s.8., 69.

³⁹⁵Remzi **Duran**, “Türk Süsleme Sanatlarının Ortak Motifi Nevruz Çiçeği”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.II, 1997, s.127., 135.

³⁹⁶Hikmet Demirci, “Türk Kültüründe Bayram Anlayışı ve Türk Dünyasında Bayramlar”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2008, s.53-55.

açıklanmaya çalışılacak, yeri geldikçe her üç medeniyetin kutlamalarının genel değerlendirmesi yapılmaya özen gösterilecektir.

Öncelikli olarak birçok toplumda olduğu gibi adı geçen üç toplum içinde Yeni Yıl, bir başka ifade ile Bahar Bayramı'nın iklim, coğrafya, tarım-hayvancılık, bolluk-bereket, ölüm-dirilme, yenilenme ve mitoloji gibi kavramlarla çok yakından ilişki olduğunu görmekteyiz³⁹⁷. Nevruz Çiçeği adı verilen çiçek küçük çocuklar tarafından kutlamalarda toplanmaktadır. Örneğin Çorum'da kel çiğdem (kardelen) ve sarı çiğdemlerin çok çıkması, bol olması nedeniyle daha rahat toplanmaktadır. Nevruz adındaki çiçek ise sarp ve kayalık yerlerde olduğu elde edilmesi zordur³⁹⁸. Birde bu çiçeğin pilavı yapılmaktadır. Örneğin Yozgat yöresinde kışın bitip baharın gelişini bir nevi “Çiğdem Pilavı” ile kutlarlar³⁹⁹. AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} Bayramı olarak açıkladığımız kutlama için bu bitkinin toplandığını, sunulduğunu ve toplanmasının ve hazırlanmasının kral tarafından dikkat edilen bir konu olduğuna değinmiştik. Açıkladığımız diğer bayramlarda bu özellik olmasa da, AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} Bayramı günümüzdeki kutlamalara en güzel örnek olabilir.

Nevruz kutlamalarında su, toprak, ateş, kurban, adak vb. gibi gerçekleştirilen birçok eylem incelemeye çalıştığımız diğer bayramlarda da olduğu gibi ortak olarak yapılan aktiviteler şeklinde görülmektedir⁴⁰⁰. Mezarlık ve kabir ziyaretleri, bize atalar kültü ile ilişkili olduğunu belirttiğimiz AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} Bayramını hatırlatmaktadır. Su, ateş, dua etmek, yıkanma, temizlenme, arınma, kurban sunumu, libasyon ve adaklar sık sık diğer Sumerliler ve Hititlerde de yapılan ritüeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kutlamalara dair örneklerimizle devam ettiğimizde Altaylar'da yapılan bir merasim mevcuttur. Bu merasimde İlkbaharda Yayık'ı kaldırma adıyla bilinen bir eylemdir. Burada koyunların ve atların sağılan ilk sütü ile kendilerine has yemekler hazırlarlar. Yeni yılın bolluk ve bereketli gelmesi için konar-göçer yaşamda süt bir simgedir. Süt

³⁹⁷Nebi **Özdemir**, “Yeni/lenmek ve Nevruz”, *Milli Folklor*, Yıl 18, S.69, 2006, s.15-27.; Muazzez İlmiye **Çiğ**, “Nevruz ve Sumer Bereket Kültü Aynı Kaynak Değil Mi?”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (Teke)*, S.5/2, 2016, s.904-907.

³⁹⁸**Öcal Oğuz**, “Çağdaş Kentte Bir Yeniden Canlandırma Örneği: Çiğdem Günü”, *Milli Folklor*, Yıl 26, S.101, 2014, s.33.

³⁹⁹Mine **Solmaz**, “Çiğdem Pilavının Ritüel Niteliği”, *Milli Folklor*, Yıl 9, C.5, S.33, Bahar 1997, s.65-68.

⁴⁰⁰Abdullah **Şengül**, “Anadolu'da Nevruz Kutlamaları ve Emirdağ-Karacalar Örneği”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.2, 2005, s.13-19.; Semra **Alyılmaz**, “Maslenitsa ve Nevruz Bayramları Arasındaki İlişki”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 2/7, Spring 2009, s.39-48.

beyazlık, temizlik ve hayat verici gibi özellikleri bünyesinde taşır ve doğayı simgelemektedir⁴⁰¹. Buna benzer bir aktivite Babil’de Akıtu Festivali’nde gerçekleşmektedir. Nisan ayında yapılan yeni yıl kutlamalarında Ninova Tanrıça’sı İstar’ın huzurunda bir hayvanın sağılması gelenektir. Yine İskoçların bir Mayıs “*Beltane*” şenliğinde mandra yiyecekleri yapılmaktaydı⁴⁰². Tarım ve hayvancılık ile iç içe yaşayan halkların, farklı coğrafyada olsalar bile, benzer kutlamalar, benzer aktiviteler yaptıklarını söylemek yanlış olmasa gerekir.

Nevruz kutlamalarında fal ya da falcılık ile yapılan eylemler vardır. İnsanlar Nevruz bereketinden yararlanarak gelecek hakkında bilgiler edinmek istemişler veya istedikleri dilekleri hakkında bir takım merakların gidermeye çalışmışlardır. Azerbaycan Türkleri arasında “Leğen Falı”, “Anahtar Falı” gibi fal bakma yöntemleri vardır⁴⁰³. Benzer bir şekilde Purulliya Bayramında bir fal sorgusu ile karşılaşmaktayız. Fal metnine göre kral ilk olarak sefer mi çıkmalı, yoksa Purulliya Bayramını kutlamalı onu sorgulamaktadır⁴⁰⁴. Her iki kutlamamada da insanların merak duygularını gidermeye çalışmaları görülmektedir.

Nevruz hazırlıkları esnasında evler temizler, evlerin etrafı temizlenir, yenilenecek eşyalar varsa yenilenir. Yöreye ait özel bir yemek yapılır. Mezar ziyaretleri gerçekleştirilir, kır gezilerine çıkılır, ateşin üstünden atlanır böylece kötülüklerden, hastalıklardan arınmış olunur. Kimi yerlerde hamama gidip temizlenilir. Su kültü Türklerde oldukça önemlidir. Göl, deniz, dere gibi yerlerde iyi ruhların olduğuna inanılır. Bu yüzden buralarda kötü davranışlarda bulunmak yasaktır. Bol müzikli, şarkılı ve danslı eğlenceler düzenlenir⁴⁰⁵. Yapılan bu aktiviteler bize İnanna’nın evlilik öncesi hazırlığı gibi, Telipinu’nın ateşle yapılan ritüelini, Purulliya Bayramında eşyaların yenilenmesi gibi, AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} Bayramı’nda kral ve kraliçenin yıkanması, özel et gününün kutlanması, ormana gidilip aktiviteler yapılması ve kült gezileri gibi bir çok ritüeli çağrıştırmaktadır.

⁴⁰¹Fuzuli **Bayat**, “Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Bağlamda Yengi Kün (Nevruz): Mitolojik Olgudan Mitolojik Kurguya”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 2008, s.142.

⁴⁰²Gaster, s.536.

⁴⁰³Enver **Uzun**, “Nevruz Falları”, *Milli Folklor*, S.53, Bahar 2002, 25-26.

⁴⁰⁴Sir Gavaz, “Hitit Kralları’nın Kült Gezileri ve...”, s.76-77.

⁴⁰⁵Alyılmaz, s.39-48.; Ahmet **Pirverdioğlu**, “Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.44-50.

Nitekim Hititlerin gerçekleştirmiş olduğu kült gezisinin AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Bayramı için ayrıca bir öneme sahip olduğunu görmüştük. Kral ve kraliçe bütün tören boyunca gezilere dikkat etmişler ve aksatmamaya çalışmışlardı. Burada hemen değinmek istediğimiz nokta Sumerlilerde ritüel amaçlı bir kült gezi rotasının olup olmadığı konusudur. İlk bölümde İnanna'nın yeraltına inerken bazı şehirleri terk ettiği durumunda bu noktayı belirtmiştik. *Giorgio Buccellati*'nin açıkladığı üzere bu terk edilen şehirler arası tanrı heykellerinin taşınarak tören yolu vasıtasıyla ritüel amaçlı bir gezinin olabileceği ihtimallerine değinmiştir⁴⁰⁶.

Nevruz zamanı çeşitli oyunların oynandığı bilinmektedir. Örneğin at yarışları, kılıç sallama, güreş, tiyatro, orta oyunu, ateş oyunu, ip cambazlığı vb. gibidir⁴⁰⁷. Buna benzer oyunlar bayram kutlamaları esnasında Sumerlilerde varsa henüz denk gelmedik, fakat Purulliya ve AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Bayramlarında verdiğimiz örneklerle benzer çeşitli aktiviteleri görmüştük. Özellikle AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} da yarışların yapıldığını sportif aktivitelerin olduğunu ve kral tarafından ödüllendirildiğini gördük. Buna ek olarak Mezopotamya'da da sportif aktiviteler mevcuttur. Burada aklımıza ilk gelen Kral Şulgi'nin koşusudur⁴⁰⁸. Öte yandan yine M.Ö. 3000'li yılların başlarında Sumerlilerde koşu yarışları, güreş, boks ve kemer güreşi gibi aktiviteler mevcut olduğuna dikkat çekilmektedir⁴⁰⁹.

Nevruz kutlamaları esnasında çeşitli ilkbahar oyunları oynanmaktaydı ya da sahnelenmekteydi. Örneğin “Köse Gelin”, “Saya Gezme Oyunu”, “Saya Kocası” vb. şeklindedir. İnsanlar ilkbahar oyunların ölme-dirilme sembollerini mevsimsel döngülere benzeterek aktarma yoluna gitmişlerdir. Burada iyi ve kötü, yaz ve kış, savaş ve huzur gibi anlamlar aktarılmıştır. Kışın kovulmasını, gitmesini büyük bir coşku ile neşayle anlatmaya çalışmışlardır. İnsanlar bu şekilde yeni yılın bolluk içinde geçeceğini düşünmüşlerdir⁴¹⁰.

⁴⁰⁶Buccellati, s.5-7.

⁴⁰⁷Bayat, s.147.; Beşir **Mustafayev**, “Adriyatik'ten Çin Seddine Uzanan Nevruz Geleneği”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.3, Temmuz 2013, s.66.

⁴⁰⁸Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.340-345.

⁴⁰⁹Ali **Tekin** ve Gülcan **Tekin**, “Antik Yunan Dönemi: Spor ve Antik Olimpiyat Oyunları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, S.XVIII, Haziran 2014, s.125.

⁴¹⁰Enver **Töre**, “Türklerde ‘Yeni Yıl’ Oyunları”, *Türk Dünyası'nda Nevruz* (Yayına Hazırlayan Nadir Devlet), 1999, s.105-115.; Cengiz **Çetin**, “Anadolu'da Bereket Kültü ve Anadolu Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları”, *AÜDTCFD*, C.46, S.1, 2006, s.189-210.

Sumerlilerde bahsetmiş olduğumuz mitoslara dair böyle bir oyunun sahnelenmesi ya da oynanması konusunu hakkında bilgi varsa biz şuan için erişemedik, fakat Babil Yaratılış Efsanesi'nin Yeni Yıl kutlamaları esnasında sahnelendiğini ya da okuduğunu belirtmiştik. Babil'de olduğu gibi İlluyanka Efsanesi'nin de okunduğu düşünülmektedir⁴¹¹ ve Telipinu'nun Kaboluşu Mitosunun törenler esnasında sahnelenmesi, oynanması veya canlandırılması konusunda bunun mümkün olabileceğine dair görüş mevcuttu. Özellikle İlluyanka Efsanesi'nin Babil Yaratılış Efsanesi ile epeyce bir benzerlik gösterdiğini belirtmiştik. Hititler'in bu tarz bir alanda aktiviteler gerçekleştirmiş olması uzak olmayan bir ihtimal gibi gözükmemektedir⁴¹². *Güngör Karauğuz* bu konuda şu şekilde bir yorumlamada bulunmuştur; “*Kraliçe Aşmunikal'in Fırtına Tanrısı'nın Kayboluşu*” efsanesinde geçen “*tanrının huzuruna koşarak şöyle söylemeye başlar*” ifadesinden yola çıkarak “kaybolan tanrı” mitoslarının ilkbahar kutlamaları esnasında okunup ya da anlatıldığına dair bize düşündürücü fikir sunduğunu ifade etmektedir⁴¹³.

Yine *Güngör Karauğuz*'un belirttiği noktalara değinmek gerekirse bunlardan biri şu şekildedir; Telipinu'nun Kayboluşu Mitosunda Hititlerdeki geçen uzun ve bereketli günleri tekrar geri getirmek için “*kuşburnu çalılığı*” motifinin aktarılmasının bizlere Nevruz kutlamaları esnasında yapılan “*şılan*” geleneğini hatırlattığını belirtmiştir⁴¹⁴. Şılan geleneğinde halk Rumi on yedi Mart, Miladi yirmi Mart tarihinde dağlardan veya bahçelerden yaban güllerinin dallarını koparırlar. Bunlar ile bir insanın içinden geçebileceği büyüklükte bir çember çizilir. Bu çembere “şılan” denilir. İnsanlar banyolarının yapıp, abdest alırlar ve dualar ile üç defa içinden geçeler. Böylece hastalıkların, sıkıntıların o yıl içinde geçeceğine inanılır⁴¹⁵.

Diğer noktada ise yine biraz önce belirttiğimiz mitosun son bölümünde çam ağacı motifinin işlenmiş olmasının bizlere ölümsüzlüğü, sağlıklı ve uzun ömürlü yaşamak gibi anlamları çağrıştırdığı ifade edilmiştir⁴¹⁶. Ağaç motifini Purulliya Bayramında kısaca anlatmıştık. Burada taze bir ağacın dikilişi ve üzerine post asılmasını bereket ve bolluk ile açıklandığına değinmiştik. Sürekli yeşil kalan bu ağaç yeni yılda bereketi

⁴¹¹Gaster, s.122.

⁴¹²Sevinç Erbaşı, “Eski Yunan’da Tragedya’nın Ortaya...” adlı yayının tamamı incelenmelidir.

⁴¹³Karauğuz, *Ötüken’de...*, s.105.

⁴¹⁴Karauğuz, *Ötüken’de...*, s.107.

⁴¹⁵Devlet, s.2.

⁴¹⁶Karauğuz, *Ötüken’de...*, s.108.

simgelemiştir. Burada aklımıza Yılbaşı kutlamalarındaki “Noel Ağacı” aklımıza gelmektedir. Noel Ağacı, Yılbaşı Bayramının sembolü şeklindedir ve çam ağacı bu sembolde kışın da yeşilliği temsil etmektedir. Bu yüzden ağaç kar ve buz gibi yerlerde olsa bile yaşam umudunun olduğunu simgeler. Ağaç ile ilgili bu tarz uygulamaların Eski Babil’e kadar gittiği belirtilmektedir⁴¹⁷.

Nitekim *Theodor H. Gaster* Purulliya Bayramı’nda her zaman yeşil kalan bir ağacın dikilmesini ve dallarına post asılmasını, yani gerçekleştirilen bu ayini yıllık arınma törenlerinin bir parçası olabileceğini belirtmiştir. Aynı şekilde bir Babil büyü metnine göre hastalığa karşı kovma ritüelinin bir bölümü olarak, bir postun sergilendiğini ve ilaveten böyle bir ağacın dikildiğinin açık bir şekilde ifade edildiğini belirtmektedir⁴¹⁸. Görünen odur ki bu ritüellerin Mezopotamya’ya kadar gittiği söylenebilir. Anadolu’da Hititler ve öncesi kutlanan ayinlerde izlerini görmek ve akabinde günümüzde gerek Türklerde ve gerekse Noel kutlamalarında görmemiz, bu eylemin belki de kültürel bir aktarım ile yayılmış olabileceğini göstermektedir.

Türklerde ise bu ağacın sembolünü şu şekildedir: Türk mitolojisindeki Tanrı Ülgen insanı yaratmıştır. İnsan için can almak amacıyla başka bir Tanrıya kuzgun gönderir. Kuzgun can ile geri dönerken gördüğü bir leşi yemeğe koyulur ve bu sırada canı çam/alıç ormanına düşürür ve böylelikle bu ormanın yaz ve kış yeşil kalmasını sağlamış olur⁴¹⁹.

Nevruz kutlamalarına dair ilgimizi çeken bir diğer örnek ise dam ile ilgili gerçekleştirilen eylemlerdir. Ağrı yöresinde bazı bekâr erkekler tuzlu hamurdan yapılmış bir çöreği yerler ve yatarlar. Rüyalarında kendilerine su verecek kızla evleneceklerini düşünürler. Çöreğin diğer yarısını evin damına koyarlar. Eğer bu yarım parçayı karga alıp herhangi bir evin bacasına yerleştirirse o evin kızı ile evlenileceğine inanır, eğer karga hiçbir evin damına konmayıp giderse uzaklarda bir kız ile evlenileceğine inanılır⁴²⁰. Başka bir örnekte ise çocuklar tarafından toplanan yiyecekler ile mahallenin en yüksek damında veya açık bir alanda çiğdem pilavı pişirilmesi

⁴¹⁷İlbey **Dölek**, “Kutsal Bir Zaman Dilimi Olarak Noel Ritüelinin Kutlama Gelenekleri “Alman Luteryanlar Örneği””, *Turkish Studies*, Vol. 9/10, Fall 2014, s.384.

⁴¹⁸Gaster, s.393-394.

⁴¹⁹Karauğuz, *Ötüken’de...*, s.108.

⁴²⁰Alaattin **Uca**, “Türk Toplumunda Nevruz-II”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.33, 2007, s.163.

örneğidir⁴²¹. Burada yapılanlardan ziyade Hititlerde gördüğümüz üzere AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} Bayramında kralın çatıya, dama çıktığını ve bir takım ritüeller gerçekleştirdiğini görmüştük.

Yeni Yıl Törenlerinde genel olarak toplum içinde ya da kalabalık bir ortamda çeşitli eğlencelerin, şöenlerin yapıldığı görölmektedir. Dinlerde bireysellikten ziyade, toplumun bir parçası haline gelebilmek, toplumsal bir yön kazanmak için uygulanan en önemli dal sanattır. Örneğin müzik dinlerin kendilerini ifade etmelerini sağlayabilecek olan müzik sanat dallarının başında yer almaktadır. Müzik özellikle ritüel açısından duygusal yoğunluğun önemli bir parçasıdır⁴²². Her üç medeniyette de müzikle birlikte toplu bir şekilde eğlenceler düzenlendiğini görmüştük. Özellikle herhalde kutlamaların müziksiz olmaması törenlerin sönük kalabileceği şeklinde düşünülmüş olabilir diye bir yorum yapabiliriz

Ayrıca bu bayramların ve kutlamaların insanlar arasında sıkı bir bağ oluşturmasında ve kaynaşma yaratması bakımından da son derece önemli olduğu açıktır. Nevruz'un, sosyal travmaların tedavisinde etkili bir kutlama olduğu görölmektedir. Fertler ve aileler arasında huzura ve barışa sebebiyet vermesi, barışa yönelmeyi sağlaması açısından önemli bir rol oynadığını söylemek herhalde yanlış olmayacaktır⁴²³.

Sumerliler ve Hititler bayram kutlamalarını yani ritüelleri tapınakta icra ediyorlardı. Ritüelleri gerçekleştirmek için çeşitli amaçlarla bulunan kült görevlileri mevcuttu. Fakat her ne kadar Sumer'de kutlamalara halk bizzat iştirak etse de Hititlerde katılan halk daha çok kutlamalarda görevli olarak çalışmıştır. Halkın kutlamalarda neler yaptığı Sumer'de olduğu kadar açık değildir. Her üç toplumda bu kutlamalarda ama halk olarak, ama kral ve erkânı ile bir şekilde toplanarak birlik içinde bu bayramı coşkuyla kutlamışlardır.

Değinmek istediğimiz diğer bir nokta arkeolojik eserler üzerinde görölen “kutsal evlilik” üzerine olacaktır. Uruk, Bitik, İnadıktepe ve Hüseyindede kült vazolarında bu sahnenin kuvvetle muhtemel olabileceğine dair görüşler mevcuttu. Kaldı ki yeniden doğuş ve bolluk ve bereketin geri gelmesi için bu bayramın ayrıca özel bir ritüelin

⁴²¹Ođuz, s.30.

⁴²²İlkay Şahin, “Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik”, *AÜİFD*, C.49, S.2, 2008, s.272.

⁴²³Yařar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Hz.Hızır'dan Sultan Nevruz'a*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s.82.

olması gerekliydi. O da kutsal evlilik töreniydi. Bu töreni Sumerlilerde detaylı olarak kutlamaları biliyoruz, Hititlerde ise her ne kadar bu sahnelerin kutsal evlilik ritüel ile ilişkilendirildiğini görsek de kesin bir şey söylemek şuan için mümkün değildir ve elimizde töreni anlatan bilgiler bulunmamaktadır

Gerek Nevruz gerekse Hıdırellez kutlamalarında kutsal evlilik ritüeli söz konusu değildir. Fakat Türk Halkı'nın düğün geleneklerinde sembolik de olsa bu ritüele dair izlerin olduğu belirtilmektedir. Anadolu ve çevresinde gerçekleştirilen ritüeller törensel sıra bakımından bazı farklılar göstermekle birlikte, diğer kutsal evlilik törenlerine benzer bir takım eylemler mevcuttur. Örneğin kutsal bir su ile ilk olarak arınma işlemleri gerçekleşir, kurban sunumlarından sonra geçit törenleri olur akabinde ise kutsal birleşmeyi sembolik bir tiyatro oyunu canlandırılır, toplu yemek yenilir ve müzik eşliğinde bu törenler bitirilir⁴²⁴. Buradaki aşamaların benzerini daha detaylı olarak İnanna-Dumuzi'nin kutsal evliliğinde görmüştük.

Son olarak değinmek istediğimiz nokta yağmurlar ile ilgilidir. Gılgameş Destanı'nda⁴²⁵ ilkbahar yağmurlarına dair izlerin olduğunu belirtmiştik. Yağmur sularının denetimini ve kralın yağmur festivalini kutladığını görmüştük. Hem Gılgameş Destanında hem de Purulliya ve AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} Bayramlarında yağmur ve yağmur ile alakalı izler görülmektedir. Hayatın devamlılığı için doğanın yeşillenmesi ve bereket saçması için yağmur suları büyük önem arz etmekteydi. Bu ortak yön birçok kültür tarafından önemli kılınmış ve çeşitli şekillerde yansıtılmıştır. Çünkü yaşamın devam etme suya bağlıdır.

Anadolu'da özellikle bahar aylarında yağmur duasına çıkıldığını görmekteyiz. Burada ilk amaç yağmur yağdırmak ve bereketi arttırmaktır. İkincisi ise daha çok manevi

⁴²⁴Cengiz Çetin, "Türk Düğün Gelenekleri ve Kutsal Evlilik Ritüeli", *AÜDTCFD*, C.48, S.2, 2008, s.111-113.; Anadolu Türk Düğünlerinde bir çok ritüelde gördüğümüz gibi ilk olarak yıkanarak arınma işlemleri yapılır. Örneğin Diyarbakır'da nikâhtan sonra gelin ve damat güvey banyosu yapar. Yine düğünlerde bereketi temsilen bununla ilişkili olan yiyeceklerle yapılan yemeklerdeki amaç, gelin ve damadın bereketinin davetli kişilere yaymak amacını taşır. İzmir, Aydın ve Kastamonu gibi yörelerde yapılan bu meşhur yemeğe örnek buğdaydan yapılan keşektir. Duvak açma geleneği Anadolu Türk halkı arasında güvey tarafından yatak odasındaki yatakta gerçekleştirilir. Buna benzer sahneler kısaca değinmiş olduğumuz Bitik ve İnandıktepe Vazoları'nda tasvir edilmiştir. Çetin, s.111-126. Örneklerin detayları için adını verdiğimiz yayının tamamının incelenmesi uygundur.; Ayrıca geniş bir değerlendirme için bkz. Cengiz Çetin, "Antik Çağ'da Hieros Gamos Ritüeli", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, S.6, Yıl 2006, s.99-110.

⁴²⁵Destan ile ilgili suya dair geniş bir değerlendirme için bkz. Gülşen Sezen, "Gılgameş Destanı'nda Suyun İzdüşümü", *International Journal of Languages' Education and Teaching*, Year 4, Issue 2, August 2016, s.143-157.

yönüdür. Toplumsal düzene ayak uydurmak, toplumsal bağları güçlendirmek ve topluma ait bir birey olduğumuz hissettirilmeye çalışılır. Yağmur Dualarında halk bir arada olur. Yemekler pişirilirken, erkekler hoca eşliğinde dağa yağmur duasına çıkarlar. Dua bittikten sonra her kategoriden köylü halkı ile topluca yemek yenir. Hep birlikte yapılan bu ritüelde halkın birliktelik bilinci güçlendirilir⁴²⁶.

Gerek Sumerliler ve gerekse Hititlerin kendi benzerliklerinden ziyade, Anadolu'da kutlanan Nevruz ile ilgili örneklerinin her üç medeniyet için benzerliklerini çoğaltmak mümkündür. İnsanlar farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda bile olsa Yeni Yıl Törenlerini aynı gaye ile benzer şekilde kutlamaya çalışmışlardır. Bir sonraki kısımda ise ele aldığımız eski medeniyetler ile günümüzde kutlanan Hıdırellez Bayramı ile ilişkisi değerlendirilmeye özen gösterilecektir.

3.4. Hıdırellez

Hızır ve İlyas isimlerinin birleşmesi ile halk ağızıyla Hıdırellez olarak bilinen bu kutlama kökü İslam öncesi Orta Asya, Orta Doğu ve Anadolu yaz bayramlarına dayanan kadim bir halk bayramıdır. Özellikle merkez Anadolu'da kutlama tarihi Gregoryen Takvimine göre 6 Mayıs'dır. Hızır ve İlyas için düzenlenen bu günün İslam dünyasında her yerde kutlanmaz. Kutlanılan yerlerde ise adı, kutlama tarihi ve gerçekleştirilen etkinlikleri de farklıdır⁴²⁷.

Nevruz ve Hıdırellez'in kutlama zamanları birbirine yakın olan ard arda kutlamalardır. Burada değinmek istediğimiz nokta Hititlerdeki bayramın kutlama şeklidir. Örneğin bugün Toroslarda yaşayan Yörükler koyunlarını Nevruz zamanı yaylaya çıkartırlar, akabinde kendileri ise Hıdırellez zamanı yaylaya çıkarlar yani bahar dönemi boyunca iki defa kutlamaların yapıldığı belirtilmektedir. Hitit Ülkesi'nde bu durumun muhtemelen Purulli ve AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Bayramı için de geçerli olabileceği belirtilmektedir⁴²⁸. Hititlerdeki bayramların birbirini takiben her yıl ard arda kutlanıp

⁴²⁶Özlem **Demren**, “Yağmur Yağdırma Ritüeli Çerçevesinde Ortaköy “Yağmur Duası””, *Türkbilig*, 12, 2006, s.88.

⁴²⁷Ahmet Yaşar **Ocak**, “Hıdırellez”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.17, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s.313.

⁴²⁸Karağuz, *Ötüken'de...*, s.95., 105.

kutlanmadığı sorusu netlik kazanmamıştır, fakat bayramların dönüşümlü olarak kutlanılmış olabileceği ihtimali söz konusudur⁴²⁹.

Hızır Ellez / Hızır İlyas, Hızır Zinde veya Hızır Nebi / Hızır Nebi olarak geçen bayram Türk kültür coğrafyasında kutlanmaktan ziyade, Hristiyanlarca Ortodokslarda Aya Yorgi, Katoliklerde ise Saint George olarak kutlanmaktadır. Burada “Hızır”ın kim olduğuna dair değişik kesimlerde farklı anlamlar yüklenmiştir. Genel olan ise iki kardeş olarak yeşili temsilen Hızır’ın, suyu temsilen İlyas’ın buluşma günü olduğudur. Bu bayram onların birbirlerine kavuşmasını/birleşmesini ihtiva etmektedir⁴³⁰.

Hıdırellez kutlamaları sırasında Hızır ve İlyas’ın bir araya geldiği inancın temelinde kış mevsiminin sona erip, yaz mevsimim başlangıcının sembolik olarak yansıtılması anlamını taşımaktadır. Hızır’ın ayak bastığı her yerin yeşilleneceği, her şeyin uğurlu ve bereketli olacağı inanılır. Hıdırellez bir yaz kutlaması olduğuna göre, bu iki şahsiyetin bayram ile ilişkisi ve neden bu tarihte kutlanmış olması gibi bir dizi soru ile karşı karşıya kaldığımız belirtilmektedir. İslami kaynakların bol olmasına rağmen, bu bayramın kutlamalarına dair bilgiler azdır. Buda Hıdırellez’in İslami olmayan kaynaklardan gelen adet ve gelenekleri içerdiğinin bir göstergesi olduğu ifade edilmiştir. Nitekim araştırmacılar bayramın kökenini farklı yerlerde aramışlardır. *Ahmet Yaşar Ocak*, bu bayramın kökenin ve mahiyetinin tek yönlü olarak değil, çok yönlü olarak, farklı birçok kültürün katkı sağladığını kabul etmenin daha doğru olacağını belirtmektedir⁴³¹.

Hızır ile ilgili en çok kabul edilen noktalardan bir tanesinin hayat suyunu (*abı hayat*) bulmuş olması ve bu suyu içerek ölümsüzlüğe kavuşmuş biri olarak kabul edilmesidir. Bu yönü ile insanların imdadına koşan ve her şeyi kolaylıkla aşabilen olağan üstü bir kişilik olarak bilinmektedir⁴³². Bazı araştırmacılar bu özelliğinin yanı sıra, Hızır’ın kökenini ararken İslam öncesi kaynaklara yönelmişlerdir ve Gilgameş Destanı, İskender

⁴²⁹Sir Gavaz, “Hitit Kralları’nın Kült Gezileri ve...”, s.81-82.

⁴³⁰Kalafat, s.21.

⁴³¹Kemal **Güngör**, “Anadoluda Hızır Geleneği ve Hıdırellez Törenlerine Dair Bir İnceleme”, *Türk Etnografya Dergisi*, S.1, 1956, s.56.,60.; Ahmet Yaşar **Ocak**, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, s.145-146.

⁴³²Güngör, “Anadoluda Hızır Geleneği...”, s.56.

Efsanesi, Yahudi Efsanesi ve İlyada Destanı'nda geçen Glaukos'un hikâyesi ile ilişkilendirmişlerdir⁴³³.

Sumerlilerde detaylı olarak gördüğümüz Yeni Yıl Törenlerinin M.Ö. Üçüncü bin yılın ortalarına kadar giden izler taşıdığını gördük. Kutlamaların Çoban Tanrı Dumuzi ve Tanrıça İnanna ekseninde zuhur ettiğini ve törenleri açıklamaya gayret gösterdik. Nitekim kutlamalarda Dumuzi, sonraki adı Tammuz olarak geçen bu tanrının ölümü ile otların sarardığını bereketin gittiğini, bahar gelince yeniden doğanın canlandığını, her taraftan bolluk ve bereket fışkırdığına değindik.

Tammuz kültüründe onun gelişi ve kutsal evliliği gerçekleştirdiğini, gidişi ile arkasından eşi İnanna tarafından acı ağıtlar yakılmıştır. Mezopotamya'da baharın gelmesi ve akabinde bolluğun ve yeni hayatın gelmesi onun bu kültüne bağlıdır. *Thorkild Jacobsen* Tammuz figürünü analiz ettiğinde onun dört farklı yönününü belirtir: 1) ağaçların ve bitkilerin hayat kaynağında yükselen bir güç; Damu, 2) hurma ağacı ve onun meyvelerindeki bir güç; Dumuzi Ama-ushumgal-anna, 3) tahıl ve biradaki bir güç; Tahıl Dumuzi'si, 4) sütteki bir güç; Çoban Dumuzi⁴³⁴. Tammuz kültü Suriye ve Mısır üzerinden Anadolu'ya ve buradan da Yunan'a geçmiş olmalıdır. Nitekim bitkilerin ölümü ve tekrar dirilmesi için canlanma törenleri Mısır'da Osiris, Suriye'de Adonis, Babil'de Tammuz, Frig'de Attis ve Yunan'da Dionysos adları altında temsil edilmektedir⁴³⁵. Yine bu bayramın Frigler öncesi Hattiler ve Hititler'de yansımalarına değinmiştik.

Hıdırellez kutlamalarında Hızır'a yüklenmiş olan özellikler ve imalara bakmamız gerekirse şu şekilde ifade edilebiliriz; darda kalanlara, yetişir insanların dilek ve arzularının yerine getirir. Kalbi temiz olan ve iyilik seven insanlara her zaman yardım eder, bereket bolluk ve zenginlik getirir, hastalara şifa kaynağı olur. Bitkilerin gelişmesini hayvanların üremesini ve insanların beden ve ruhen yenilenmesine yardımcı olur. İnsanların talihini açar ve keramet sahibidir, uğur ve kısmet getirir⁴³⁶.

⁴³³ İlyas **Çelebi**, "Hızır", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.17, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s.407-408.; Değerlendirme için bkz. Ocak, *İslam-Türk İnançlarında...*, s.52-58.

⁴³⁴ Jacobsen, *Toward the Image of Tammuz...*, s.73-74.

⁴³⁵ James G. **Frazer**, *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökeni I* (Çev. Mehmet H. Doğan), 2.Baskı, Payel Yayınları, İstanbul 2004, s.268.

⁴³⁶ Güngör, "Anadoluda Hızır Geleneği...", s.68.

Nitekim Dumuzi'nin (Tammuz) saymış olduğumuz özelliklerinin bazıları ile Hızır'ın bir takım özelliklerinin benzer olduğu görülmektedir. Aynı şekilde yeni yıl törenleri için önemli konumda olan ve dirilmeyi sağlayan tanrılar olan Adonis, Attis, Osiris ve Dionysos kültlerinde gündemde olan şenliklerde gerçekleştirilen yeniden canlanma ve hayat bulma özellikleri ile ilgili ritüellerin benzerlik gösterdiği görülmektedir⁴³⁷.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde Hıdırellez kutlamalarına dair inanç ve gelenekler ile birlikte yerleşmişlerdir. Geldiklerinde Anadolu'da bu kutlamaların Aya Yorgi (Saint George) adı ile Hristiyanlaşmış şekilleri mevcuttu. Türkler 6 Mayıs'ta bu bayramı kutlamaları yine Aya Yorgi ve Hızır'ın birleşmesinden ziyade iklim ve doğa şartlarında bu kutlamalar uygun olmasından dolayı olduğu belirtilmiştir⁴³⁸.

Burada hemen değinmek istediğimiz nokta Hızır ile eşit görülen Saint George'un zor durumlara düşen ya da darda kalan insanları kurtarması ile ilgili inançlar hakkında olacaktır. "Ejderha'nın Öldürmesi" şeklinde geçen ve bugün hâlâ daha Hatay (Samandağ)'da Hıdırellez zamanı gündemde olan anlatı dikkat çekicidir⁴³⁹. Farklı anlatıları olan bu efsanede temelde insanlara rahat ve huzur vermeyen bir ejderhanın öldürülmesi ile ilgilidir. Bu rahatsızlıktan dolayı Saint Georges'a sığınılır ve o da ilk olarak ejderhayı yaralar ve akabinde onu öldürür. Hristiyanlar tıpkı Hızır'ın insanları kötülükten koruduğuna inandığı gibi Saint George'un insanları koruyacağına ve yardıma koşacaklarına inanmaktadırlar⁴⁴⁰. Belirtilen noktada aklımıza Babil Yaratılış Efsanesi olan Enūma Eliş ve Hititlerde Purulliya Bayramı için önemli bir yer tutan İlluyanka Efsanesi gelmektedir. Söz konusu olan iki edebi eser Yeni Yıl Törenlerinde çeşitli etkinliklerde okunuyor, söyleniyor ya da sahneleniyordu. Hıdırellez'de bir yeni yıl kutlaması olması hasebiyle böyle bir efsanenin gündemde olması dikkate şayandır.

Ejderha öldürme motifleri çok eski zamanlara kadar gidebilen bir konudur. *Samuel Noah Kramer*, Sumerliler'de üç ejder öldürme uyarlamasının var olduğunu, bunların Su Tanrısı Enki, güney rüzgârından sorumlu Ninurta ve "Aziz George" sayılabilecek

⁴³⁷Frazer, s.268-323. Verdiğimiz örneklerle dair törenlerin açıklamaları, mahiyeti ve kutlama örnekleri için verilen sayfa aralığına bakabilirsiniz.

⁴³⁸Ocak, *İslam-Türk İnançlarında...*, s.149-150.

⁴³⁹Selahattin **Döğüş**, "Anadolu'da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdırellez Geleneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.74, 2015, s.92.; Hüseyin **Türk**, "Hatay'da Müslüman-Hristiyan Etkileşimi: St. Georges ya da Hızır Kültü", *Milli Folklor*, Yıl 22, S.85, 2010, s.140-141.

⁴⁴⁰Türk, s.141.

Gilgameş'tır diye belirtmektedir⁴⁴¹. Bu mitler dışında Yunan'da Zeus ve Typhon, İran'da yılan Azidahâka'nın bozguna uğratılması, Mısır'da Horus ve Set arasındaki savaş gibi ejderhanın öldürülmesi motifleri çoğaltılabilmektedir⁴⁴². Herhalde bu mitoslar kültürler arası etkileşime girerek her toplumun tekrar kendi bünyesinde barındırarak yeniden şekillenmiş halleri olmalıdırlar.

Buraya kadar geldiğimiz süreçte benzerlikler üzerinde durmuş olduk. Hıdırellez kutlamaları birçok kutlama şekli ile Nevruz'daki kutlamalara benzer şekilde olduğu için tek tek ayırmak yerine genel olanları yazmayı ve bölümümüzü bitirmeyi uygun görmekteyiz. Öncelikle bayram *Hızır* ve *İlyas*'ın birleşimini simgelediği için toplu olarak yapılır. Köylerin, kasabaların ve şehirlerin yeşil olan yerlerinde toplanılır. Bu toplanma alanına "*hıdırlık*" denilir. Toplantı ve eğlencelerin insanlar arasında sosyal iletişimi geliştirici ve bağlayıcı gibi yönleri bulunmaktadır⁴⁴³. Bu özellik hemen hemen bütün kutlamalarda gördüğümüz özelliklerin başında gelmektedir.

Hıdırellez'de Nevruz'da olduğu gibi ev, çevre ve giyim temizliğine önem verilir ve mutlaka bunlar temizlenmektedir. Oruç tutmak, kurban kesmek gibi eylemler söz konusudur. Burada kurban ve adaklar Hızır için adanır ve gerçekleştirilir. Ayrıca fal bakma âdeti daha önce gördüğümüz gibi bu bayramda da söz konusudur⁴⁴⁴. Kutlamaların olacağı geceye mistik bir anlam yüklenerek ambarların kapısı ve erzak kaplarının ağzı açık bırakılmaktadır. Hızır'ın uğrayarak bereketin geleceği inancı hâkimdir⁴⁴⁵. Benzer uygulamayı AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} Bayramı esnasında Hububat Depo Küpleri yapıldığını görmüştük.

Örneğin Bilecik şehrindeki kutlamalarda türbe ve mesire alanları tercih edilmektedir. Yine ermiş ya da ulu kişilerin kabirlerinin bulunduğu tepeler tercih edilmektedir. Yılın bereketli geçmesi için özel bir yemek olan "*Hıdırellez Pilavı*" toplu bir şekilde yenmektedir. Bereket duaları edilir ve yağmur dualarına çıkılır. Fakat günümüzde o eski eğlenceli ve güzel geçen kutlamaların artık olmadığı belirtilmiştir⁴⁴⁶.

⁴⁴¹Kramer, *Tarih Sümer'de...*, s.211.

⁴⁴²Gaster, s.174-175.

⁴⁴³Ocak, "Hıdırellez", s.315.

⁴⁴⁴Umay **Günay**, "Ritüeller ve Hıdırellez", *Millî Folklor*, C.4, S.26, Yaz 1995, s.3.

⁴⁴⁵Kalafat, s.22.; Güngör, "Anadoluda Hızır Geleneği...", s.63.

⁴⁴⁶Nurfeddin **Kahraman** ve Refik **Arıkan**, "Orta Asya'dan Bilecik'e Hıdırellez", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/1, Yaz 2015, s.19-24.

Hıdırellez zamanı her yaştan insanlar beyaz giysiler giyerek yeşil alanlara ve su başlarındaki mesire alanlarına giderler. Çiçekler toplanır, yiyecekler hazırlanır ve bunlar oyunlar ve müzik eşliğinde eğlence hava içinde yenir. Nevruz kutlamalarında olduğu gibi günahlardan arınma amaçlı ateş yakılır ve üstünden atlanır. Dualar edilir, şans, bolluk bereket, mucize ve keramet aranır⁴⁴⁷. Ateşin arındırma özelliği Sumerlilerde tapınağın hazırlığı esnasında, Purulliya’da kutlama hazırlık esnasında ve Telipinu’nun kötülüklerinin arındırılmasında gibi çeşitli yerlerde önemli bir şekilde karşımıza çıkmıştır.

Anadolu’nun birçok yerinde baharın taze çiçekleri ile yiyerek büyümüş olan kuzu eti veya kuzu ciğeri yemek adettir. Bu gelenek o kadar eskidir ki Türklerin Gök Tanrı adına kuzu (koyun veya oğlak) kurban ettikleri zamanlardan kalma geleneğin devam şeklinde nitelendirilmiştir. Türkler Orta Asya’da tabiat ve tabiat güçlerine değer vermişlerdir. Bu yüzden o zamanki bahar kutlamalarında kurbanlar keserek ziyafet verilmiştir. Ayrıca Anadolu’da Hıdırellez sabahı süt içilmesi adeti vardır. Bu geleneklerin Türklerin Orta Asya’dan getirdikleri adetler olması gerektiği düşünülmektedir⁴⁴⁸. Süt ile ilgili benzeri bir uygulamayı Nevruz bayramında açıkladığımız üzere Altay’larda ve Babil Akıtu Festivali’nde görmüştük. Ayrıca AN.TAĞ.ŞUM^{SAR} Bayramı sırasında kuzu getirilmesini ile ilgi bölüm mevcuttur.

Yeni Yıl Törenlerine dair karşılaştırmaları daha detaylı incelemek ve örnekleri çeşitlendirmek mümkündür. Bayramların anlam, önem ve benzerliği için açıklamaların yeterli olacağı kanaatindeyiz. Görebildiğimiz üzere Sumerlilerden alarak günümüze kadar geldiğimiz yeni yıl törenlerinde farklılar olabileceği gibi, benzerliklerin ve yüklenen birçok sembolünde aynı anlamda olduğu anlaşılmaktadır. Burada Sayın *Muazzez İlmiye Çığ*’ın belirtmiş olduğu noktaya değinerek bölümümüzü bitirmeyi uygun gördük.

Çığ, Dumuzi’nin yeraltından çıkarak eşi İnanna ile birleşmesinden gelen bolluk ve bereketin Asya halkları tarafından “yeni bir gün” olan Nevruz olarak kutlanmış olduğunu belirtmektedir. Hıdırellez’in ise Sumer’deki yeniden canlanma motifini

⁴⁴⁷Ayşe **Yücel**, “Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri”, *Milli Folklor*, C.7, Yıl 14, S.54, Yaz 2002, s.37.

⁴⁴⁸Güngör, “Anadoluda Hızır Geleneği...”, s.61-62.; Alaattin **Uca**, “Türk Toplumunda Hıdırellez-I”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.34, 2007, s.121-122.

içerdiğini, Hıdırellez zamanı türbe, yatır ve mezarlık yakınlarında yapılmasını, Dumuzi'nin yeraltından çıkması ile ilişkilendirmiştir. Hızır ve İlyas'ın birleşmesinden doğan bolluğun ve bereketin, kutsal evlenme törenlerinin devamı olduğu düşüncelerini aktarmaktadır. Ayrıca Dumuzi adının takvimimize “Temmuz” olarak geçtiğini ve Türkmenlerde yaz aylarına simgelemek için “Domuz” adının kullanıldığını belirtmiştir⁴⁴⁹.

⁴⁴⁹Çığ, *Sumerliler Türklerin Bir Koludur...*, s.59-62., 155.

SONUÇ

Yeni Yıl Törenleri yeryüzünde yaşayan halkların büyük bir çoğunluğu tarafından kutlanmış olan ve şuanda hâlâ daha kutlanılmasına devam edilen evrensel bir bayramdır. Nitekim insanoğlu bin yıllardır yeryüzünde tarım ve hayvancılık ile uğraşmıştır ve günümüzde de uğraşmaya devam etmektedir. Geçimlerini bu şekilde sağlayan insanların bundan dolayı bolluk ve bereket kavramları yaşamlarının vazgeçilmez birer parçası olmuştur. Çeşitli törenler ile kutlanan yeni yılda gerçekleştirilen bazı gelenekler ve eylemler zamanla çeşitli kültürlerle aktarılmıştır. Her kültürün kendince benimsediği ve uyarladığı gelenekler kısmen günümüzde de etkinliklerini devam ettirmektedirler.

Soyut bazı kavramları sembolik olarak anlatmaya çalışan insanoğlu, doğa ile iç içe yaşadığı için doğaya göre hareket etmiş, çoğu zaman onu izlemiş ve yaşamlarındaki birçok kavramı doğadan aldıkları isimleri kullanarak açıklamıştır. Özellikle mevsim döngüleri insanlar için değerli bir konumda olmuştur. Kış mevsiminde zorluklar çeken insanlar artık baharın gelmesini dört gözle beklemiştir. Kış gelince hayat kısmen ölmüştür ve bahar gelince yeniden dirilecektir. İşte tamda bu noktada efsaneler, mitoslar ve destanlar devreye girmektedir. Kış-yaz, kötülük-iyilik, kaos-huzur gibi kavramlar sembolik olarak bir takım olaylara benzetilerek açıklanmaya çalışılmıştır. İnanna'nın Yeraltına İnişi, İlluyanka Efsanesi/Ejderha'nın Öldürülüşü ve Telipinu'nun Kayboluşu gibi edebi eserlerin yeni yıl kutlamaları için odak noktada olduğu görülmüştür. Bu edebi eserlerin yine kültürel aktarım ile yayıldığı ve günümüzde canlılığını koruduğu görülmektedir.

M.Ö. Üç bininci bin yıla kadar gidebilen, birden ortaya çıkmayacağı düşüncesini hesaba katarsak belki çok daha fazla, Sumerlilerde Ákiti ya da Zagmu(k) (Akkadça Zagnukku) şeklinde kutlanan bu bayramın, genel bir kutlama şekline dönüşerek Akıtu Festivali adını aldığını gördük. Burada en önemli noktalardan bir tanesi başrol oyuncu olan İnanna ve Dumuzi'nin taşıdığı ölme ve yeniden dirilme, doğanın canlanması gibi

kavramların sonraki dönemlere ve farklı kültürlere aktarılmış olmasıdır. Ayrıca gerçekleştirilen “kutsal evlilik”in (hieros gamos) bu sembolleri aktarmada gerçekleştirilen en önemli ritüel olmasıdır. Nitekim İnanna’nın farklı kültürlerde İştâr, Astarte, Afrodit ve Venüs adlarını aldığını, Dumuzi’nin ise Tammuz, Adonis, Osiris, Attis ve Dionysos şeklinde dönüştüğü açıktır.

Anadolu’nun, Mezopotamya ve Akdeniz çevresinden birçok kültür tarafından etkilendiğini görmekteyiz. Anadolu’da Hitit Öncesi Hatti Uygarlığı’nın Purulliya ve AN.TAĤ.ŠUM^{SAR} Bayramları ile yeni yıl kutladıklarını gördük. Onların mirası devralarak yaşatan Hititler ise bu kutlamaları benimseyip geliştirerek, mutlaka gerçekleştirilmesine özen göstermişlerdir. İnanna’nın Yeraltına İnişi Efsanesi gibi, İlluyanka Efsanesi ve Telipinu’nun Kayboluşu mitosları kutlamaların ritüellerini içinde barındığı için ritüeller mitosları kategorisindedir ve önemli izleri bize aktarmaktadır. Toprak Bayramı ve Çiğdem Bayramı olarak çoğu zaman zikredilen bu iki bayramın, Nevruz ve Hıdırellez gibi ard arda, ya da dönüşümlü olarak kutlanmış olması ihtimalinden bahsedilmektedir.

Günümüzde kutlamakta olduğumuz Nevruz ve Hıdırellez Bayramları, gerek Sumerliler ve gerekse Hititlerden kalma bir takım gelenek ve görenekleri içinde barındırması bakımında dikkat çekici birer örnektirler. Nitekim Anadolu coğrafyası ve şartları ele alındığında kültürler arasında benzerliklerin olması kuvvetle muhtemeldir. Hititler her nereden gelmiş olurlarsa olsunlar Anadolu’ya özgü yaşamışlar ve “Anadolulu” olmuşlardır. Nitekim kutlamalardan gördüğümüz ve çoğaltılabilecek örneklerden kültürel aktarımda etkin rol oynadıkları görülmektedir.

Araştırmamız sırasında fark ettiğimiz en önemli noktalardan biri Sumerliler ile Hititlerin kutlamalarında ve aktarılan geleneklerinin daha çok birbirine benzer yanlarının olduğudur. Akabinde günümüzdeki Nevruz ve Hıdırellez ile ise daha çok Hititlerin kutlamalarının ve yüklenen anlamlarının daha çok benzer olduğudur. Bin yıllar boyunca Anadolu-Mezopotamya ekseninde her açıdan ilişkiler devam etmiştir. Kültürel aktarımda yakın çevrede olmak ile aynı coğrafyada olmak arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu belirtmek herhalde yanlış olmayacaktır.

Yine araştırmalarımız esnasında fark ettiğimiz en önemli noktalardan birinin yeni yıl kutlamalarının farklı disiplin dalları ile karşılaştırmalı olarak incelenebilecek kadar

geniş bir içeriğe sahip olmasıdır. Çünkü bu kutlama eski çağlardan günümüze kadar kutlanarak gelmiş, ve şuan hâlâ daha günümüzde kutlanan aktif bir bayramdır. Burada yapılan ayinler, ritüeller ve aktiviteler katlanarak çeşitlenmiştir. Bin yıllardır kutlanarak, karşılıklı etkileşim halinde olan ve birbirine aktarım halinde çoğalarak genişlemiş ve bugünkü halini almıştır. Anadolu'nun burada bir köprü vazifesi görerek batı medeniyetlerine aktarımları sağladığı yine açıkça belli olmaktadır.

Yeni Yıl Törenleri insanlığın ortak bayramıdır ve insanların benzer inançlarla, benzer şekillerle aynı kaygıları güderektutladıkları birer törendir. Bu bayramların sosyal olarak kaynaştırıcı ve bütünleyici yönü olduğu gibi, politik amaçlı kullanılarak bazen güç gösterisi olarak değerlendirildiği dönemler olmuştur.

Araştırmamız sırasından yine fark ettiğimiz kadarıyla insanlar bu kutlamalara soğuk bakmaktadırlar. Yeni Yıl Törenleri yeryüzünde yaşayan halkların kutladığı en doğal kutlamalardan biridir. Çünkü bu kutlamalar temelde bereket, bolluk ve mevsim döngüsünü bünyesinde barındırmaktadır. Dolaysı ile bu bayramın kökenin ve öneminin tek yönlü olarak değil, çok yönlü bir şekilde, farklı birçok kültürün katkı sağladığını kabul etmek gerekmektedir. Bu sebeptendir ki söz konusu olan bayramlar insanoğlunun ortak ürünü ve ortak kutlamasıdır.

SÖZLÜK

Adonis

Köken olarak güney Akdeniz çevresinde (Kenan) bilinen erkeklik tanrısıdır. Ölen tanrılar kategorisindedir, ölür ve ilkbaharda yeniden doğar. Adonis efsanesi toprak ve bereket ile ilişkili bir öyküdür. Adonis'in ölmesi ve dirilmesi Mezopotamya'da Dumuzi/Tammuz Frig'de Attis, Orta Doğu'da Osiris olmuştur.

Ağıt

Ölülerin arkasından dile getirilen acıyı belirtmek için şiir veya şarkı ile yas tutma şeklidir. İlkel toplumlarda saçlarını yolarak, vücudunu tırmalayarak ve kanatarak, sesli bir şekilde hıçkırarak ağlama şeklidir.

Arındırmak

Temiz hale gelmeyi sağlamak.

Arkaik

Eski zamanlarda erken bir dönemi veya klasik dönem öncesini, yani geçmiş ile ilgili bir şeyi tanımlamada kullanılır.

Ateş

Birçok kültürde özellikle ritüellerde arınma ve temizlenme amacıyla kullanılan unsur.

Attis

Anadolu'da Frigler'e ait önemli bir bitki tanrısıdır. Ölümü ve akabinde ilkbaharda tekrar dirilişi temsil eder. Bu tanrı Adonis ve Osiris ile ilişkilendirilmiştir.

Ayin

Her toplumda dinsel inançları gerçekleştirilmesi için yapılan dinsel törene denir.

Bitki

İlkel toplumlarda inşaları etkileyen olağanüstü güçleri barındırdığına inanılan toprak ürünüdür. Bitkilerin ruhu olduğuna inanılır ve kutsal sayılır.

Dionysos

Yunan'da tarım tanrısıdır. Bu tanrının yabancı kökenli yani Trakya veya Frigler'den geçtiği düşünülmektedir.

Diriliş

Genel olarak öldükten sonra yeniden canlanmak, yaşama geri dönmek. Mevsim döngüleri ile ilgili mitoslarda tanrı(ça)lar için önemi yüksektir. Örneğin Osiris, Dionysos vb.

Döngü

Mitolojinin ortak noktası olan bu kavram yaşamın yenilendiğini ve sürekliliği anlamını taşır. İlkel zamanlarda doğayı gözlemleyen insanlar doğanın her yıl ölüp dirildiğini düşünüyordu. İlkbaharda doğan tabiat kışın ölüyor akabinde ilkbaharda tekrar doğuyordu. İlkbaharda canlanan ve fişkıran doğayı gören insanlar bu kavram ile ilgili çeşitli hikâyeler oluşturdular. Yeni Yıl Törenleri içinde ayrıca önemli olan bu hikâyelerin döngü kavramı ile iç içe olduğu anlaşılmaktadır.

Efsane

Eskiçağlardan beri ağızdan ağıza anlatılarak süregelen olağanüstü varlıkları ve olayları konu alan hayali söylenceler.

Ejderha

Birçok geleneksel mitolojik anlatılarda yaygın olarak karşımıza çıkan devasa sürüngen yaratıktır. Eski mitler genelde bu yaratık dişi olur ve kaosu yansıtır. Kaosa karşı genelde bir erkek tanrı egemen olarak yansıtılır.

Enkidu

Sumer Gilgameş Destanındaki kral Gilgameş'in dostudur. Gilgameş'in oyalanması için yaratılan bu karakter ile destanın ilerleyen kısımlarında beraber bir takım işleri hallederler. Enkidu'nun ölmesi ile Gilgameş çok üzülür ve ölümsüzlüğü aramaya çıkar. Destanda bir bölümde ölümler diyarında Enkidu ile görüşür ve buranın çok kötü bir yer olduğunu öğrenir. Nitekim Gilgameş ölümsüzlüğü arar fakat bulamaz. Destanın sonraki dönemlerde Babil ve Hitit gibi versiyonları mevcuttur.

Ereškigal

Sumer yeraltı dünyasının tanrıçasıdır. Akkad-Babil, Hitit-Hurri'lerde, Allatum/Allatu adı ile geçer. İnanna'nın kız kardeşidir. Mezopotamya mitolojisinde İnanna'nın yeraltına inmesi ile ilgili oluşturulan hikâyelerde oldukça önemli bir rol oynar.

Fırtına Tanrısı

Birçok mitolojide birbiri ile yer değiştirerek karşımıza çıkan bu tanrı gök gürültüsü, fırtına ve hava tanrısı olarak geçmektedir. Sumerliler ve sonraki Batı Samilerde hava tanrısı olarak yer olan tanrı, tarımla yaşayan halklarda yağmur ve kuraklık döngüsünde bereket sağlaması bakımından çok önemlidir.

Gelenek

Bir toplumdan en eski zamanlardan beri süregelen yeni toplumlara aktarılan yaptırım gücüne sahip her türlü kültürel davranışlardır. Bilgi, töre, anane vb.

Gilgameş

(Bilgameş) Sumer'de Erken Hanedanlık Dönemi Uruk şehrinde kraldır. Mezopotamya'da en ünlü kahraman odur ve kendi adıyla bilinen ünlü destanındaki başrolde yer almaktadır. Destan yarı tanrı yarı insan bir ulusal kahraman olarak tanımlanmaktadır. Destanda onun günümüzde bile hayranlık uyandıran duygusal dünyasına dair derin izler mevcuttur.

Gün dönümü

Gündüz ve gecelerin uzamadan kısaltmaya ve ya kısaltmadan uzamaya geçtiği gündür. Eski Sumer, Hitit ve Anadolu gibi toplumlarda bu olayın tanrıların sayesinde

gerçekleştirildiği inancı hâkimdi. Bugün bile bayramlarla kutsanan bu kavram yeni yıl, ekin, hasat, bağbozumu gibi inançlar ile yakından ilişkilidir.

Hayat Ağacı

Yaşam ağacı olarak da geçen bu ağaç evrensel canlılığı temsil etmektedir. Ağaçların ruhu olduğuna inanılırdı ve kutsal sayılırdı. Ölüp dirilme gibi yaşam döngüsünü temsil etmektedir. Kışın ölen ve ilkbaharda canlandığına inanılan ağaç sembolünde Sumer, Hitit, Türk vb. birçok kültürde tapımlar mevcuttur.

Herakles

Doğaya kafa tutabilen güçlü ve başa gelen birçok belayı defetmede başarılı olan ulusal bir kahramandır. O aslında bir tanrıdır fakat tanrılık vasfından hoşlanmaz. Yunan'da bu isim ile karşımıza çıkan kahraman, Roma'da Herkül'dür. Gerçekleştirdiği başarıları ve taşıdığı bazı motiflerin Gilgameş Destanında geçmiş olduğu düşünülmektedir.

İnara

Hitit ve Hurriler'de Fırtına Tanrısının kızıdır. Fırtına Tanrısı ile yılan İlluyanka Döngüsünde bu tanrıça önemli bir rol oynamaktadır.

Kaybolan Tanrı

Kaybolan tanrı motifi Anadolu'da olduğu gibi Mısır, Yunan ve Kenan ülkelerinde de bulunmaktadır. Yunan'da Persephone, Mezopotamya'da İnanna-Dumuzi buna örnektir. En iyi bilinen hikâye Hitit tanrısı Telepinu'nun ortadan kayboluşudur. Burada tanrının ülkesine ve insanlarına geri dönmesi için çeşitli eylemler gerçekleştirilir.

Kurban

Evrensel bir harekettir ve özellikle mitoloji ve gelenekler ile yakından ilişkilidir. Sunulan kurbanlar sembolik ya da gerçek bir anlam taşıyabilir. Bitki ya da hayvan olabileceği gibi insan ya da çeşitli sunular halinde de olabilir. Adak kavramı ile yakından ilişkilidir. Kanlı ya da kansasız olarak iki şekilde kurban olabilir. Tanrı(ça)lar için farklı renklerde farklı hayvan kullanılabilir.

Kutsal

Güçlü bir dini saygınlık uyandıran değerdir. Dinsel olan her şey bu anlam ile nitelene bilinir.

Kült

Genel olarak tapım anlamında kullanılmaktadır. Yerel özellikleri olan dini törenlerde kült kavramı ile belirtilmektedir.

Libasyon

Çeşitli kutlamalar esnasında özellikle törenlerde tanrı için adanmış bir sıvının (şarap, bira vb.) çeşitli nesneler aracılığıyla (kâse, kap, sürahi vb.) bir zemine veya belirlenmiş bir noktaya dökülmesi anlamında kullanılır.

Mabet

Tapım için kullanılan özel amaçlı yapılmış yapılara denir.

Marduk

Babil şehrinin baş tanrısıdır. Yapı olarak ilk zamanlar tarım tanrısıydı daha sonra kral Hammurabi tarafından baş tanrı haline getirilmiştir. Enūma Eliş'de görüldüğü üzere dişi devasa Tiamat'ı yener ve vücudunu ortadan ikiye ayırır.

Mit

Toplumlarda oluşmuş olağanüstü unsurları içinde barındıran, hayal gücü etkisiyle değişip şekillenebilen yayılma gösteren söz ya da mitosdur.

Mitoloji

Barındırdığı mitlerin doğuşlarını, tarihini ve anlamlarını yorumlayan bilim dalıdır. Mitoloji kendi içinde oldukça karmaşık bir daldır. İçerdiği birçok öykünün çeşitli varyasyonları vardır bunun yanında yerel anlatımlarından ziyade başka bölgelerdeki aynı öyküler, farklı şekillerde karşımıza çıkabilir. İçerdiği tanrı(ça) isimleride bu sebepten dolayı çok çeşitlidir ve kültüre göre değişmektedir.

Osiris

Bir Mısır tanrısı olan bu tanrı Dumuzi, Adonis, Attis, Dionysos gibi ölen tanrılar kategorisindedir. Tanrının ölüşü ve dirilişi Nil nehrinin yıllık azalıp, çoğalması ile yakından ilişkilidir. Tanrı yeryüzüne gelen bolluk bereket ve verimliliği sağlamaktadır.

Ölen Tanrı

Kurban ölen tanrının birçok öyküsünde mitolojik şekil almaktadır. Ölen tanrı motifi kahramanın yeraltı dünyasına/ölüler diyarına inişi ile yakından ilişkilidir. Genelde bir tanrı veya kahramanın yeniden doğması ve dirilmesini içerecek olan ölümü ile sonuçlanır.

Ölüm

İnançlarda çeşitli konularda geçen yaşamın sona ermesidir. İlkçağ mitolojilerinde insanlar ilk başta ölümsüzdürler. Fakat tanrının emirlerine karşı geldiklerinden dolayı ölümlü olmuşlardır.

Panteon

Bir medeniyette, toplumda, mitolojide ya da dinde özgün olan tüm tanrıların toplamıdır. Kısaca tanrılar topluluğu/birliği denilebilir.

Ritüel

Rit kelimesi ile geçebilen kavram dinsel tören ve kurallar anlamına gelir. İnsanlar farklı şekillerde tapımlarını gerçekleştirirler. Bu yüzden çok çeşitli ritler bulunmaktadır. Kelime ayin, tapım olarak da geçebilir.

Su

Genel olarak evrenin özü ve kutsal olarak kabul görülen bir sıvıdır. Hemen hemen bütün kültürlerde su önemli bir rol oynamaktadır. Ritüellerde ilk sırada su ile yapılan temizlenme ve arınma işlemleri gelmektedir.

Tammuz

(Temmuz) Ölen tanrılar kategorisinde olan bu tanrı Sumer'de Dumuzi'dir. Samilerde ve sonraki dönemde ise Tamuz veya Tammuz olarak geçmektedir. Tanrının Anadolu'ya ve

buradan da Batı medeniyetlere geçtiği düşünülmektedir. Bu kategorideki çoğu tanrı özünde bitkilerin ölümünü ve yeniden dirilişini sembolize eden tanrılardır.

Tapım

Kutsal ve yüce olan tapma anlamını taşır. Tapım olması için belli dua, kurban gibi kuralları ve belli bir takım sırayı izleyen ritüeller gereklidir. Topluca tapım gerçekleşeceği zaman tapınak vb. yapılar kullanılabilir.

Tapınak

İçinde belli bir tapımın gerçekleşeceği yapı ya da mabettir. En ilkel inançlarda bile böyle bir yapı olmasa da tapım gerçekleştirilecek yer ayrı tutulmuştur. Bu tarz yerler kaya, orman, ırmak vb. gibi yerler olabilmektedir.

Telipinu

Kaybolan tanrı kategorisinde olan bu tanrı Fırtına Tanrısının oğludur. Bitki ve bolluk tanrısı olarak bilinir. Hititlerde kıtlık zamanlarında bu tanrının ortadan kaybolduğuna inanılmaktadır. Bakım ve sulama ile ilgili bir takım rolleri üstlenmesine rağmen, babası gibi öfke ve yıkım da sahiptir.

Temizlenmek

Temiz hale gelmek, arınmak, paklanmak. Ritüeller için en başta gelen eylemlerden biridir.

Tiamat

Sumer'de tuzlu su tanrıçadır. Ejderha benzeri bir görünümü vardır. Tanrı Marduk tarafından yenilgiye uğratılır ve ortadan ikiye yarılr. İki parça olan bedeninin yarısı yeryüzünün diğer yarısı ise gökyüzünün parçası olur.

Toprak

Yaygın olarak kullanılan bu motif dünya mitolojisinde tanrıçaları karakterize etmektedir. En eski ve ilkel dinlerden en gelişmiş dinlere kadar süregelen bir tanrılık biçimidir.

Tören

Toplulukla birlikte kişilerin bir değerin anlamını ve önemini güçlendirmek amacıyla düzenlediği anma, kutlama, merasim ya da seremonidir.

Typhon

Yunan'da tanrılara karşı gelen bir canavardır. Tanrıların tanrısı Zeus onu parçalayarak öldürür. Bu anlatı Tanrı Marduk'un Tiamat'ı öldürmesi, Osiris'in Set adlı canavarı öldürmesi, Fırtına Tanrısının İlluyanka'yı öldürmesi efsanelerine benzemektedir.

UbarTutu

Tufan öncesi son Şuruppak kentinin son kralıdır.

Utanapişti

Sumer'de Ziusudra olarak geçen bu kişi mitolojide bir tufan kahramanıdır. Bu kişiye Sumerlilerin Nuh'u demektense, Yahudilerin Ziusudra'sı demek daha anlamlı olabilir.

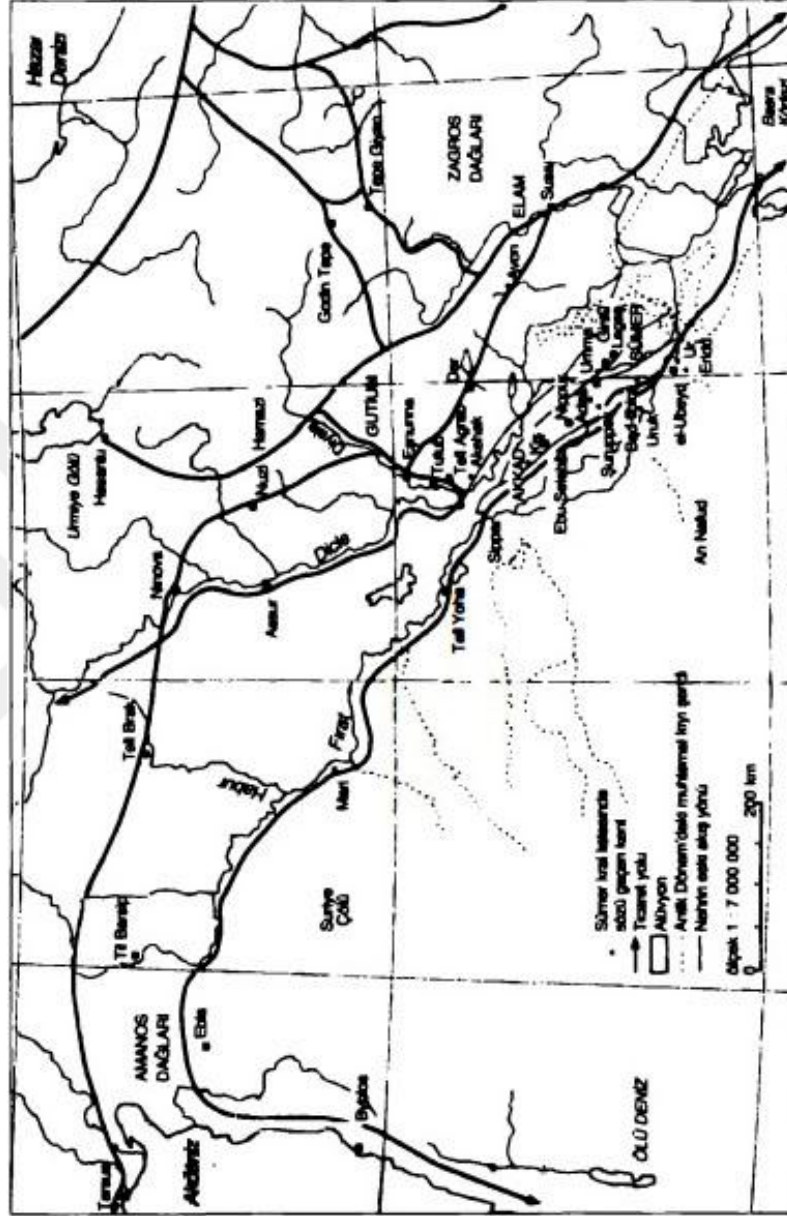
Yeraltı Dünyası

Eskiçağda pek çok toplum ölümden sonra hayatın başka bir dünyada devam ettiğine inanmaktaydı. Buraya gelen kimseler için öteki dünya/ölüler diyarı karanlık, kasvetli ve sıkıcı olarak tanımlanmaktadır.

Yılan

Yılan mitleri dünya mitolojisinde hemen hemen her yerde görülebilen anlatılara sahiptir. Bazı yerlerde kutsal bazı yerlerde yaratıcı olarak kabul gören sürüngen bir canlıdır. Sumer'den Hititler'e Anadolu'dan Kafkasya'ya kadar birçok kültür bu motifi alıp kendi kültürüne göre uyarlamıştır.

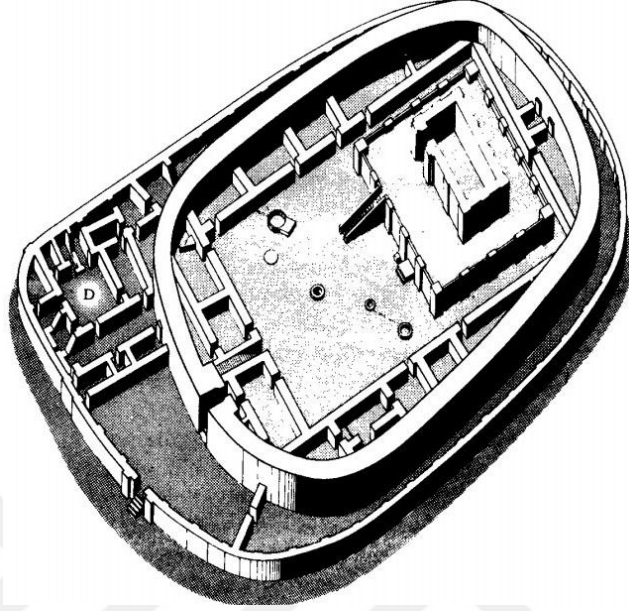
EKLER

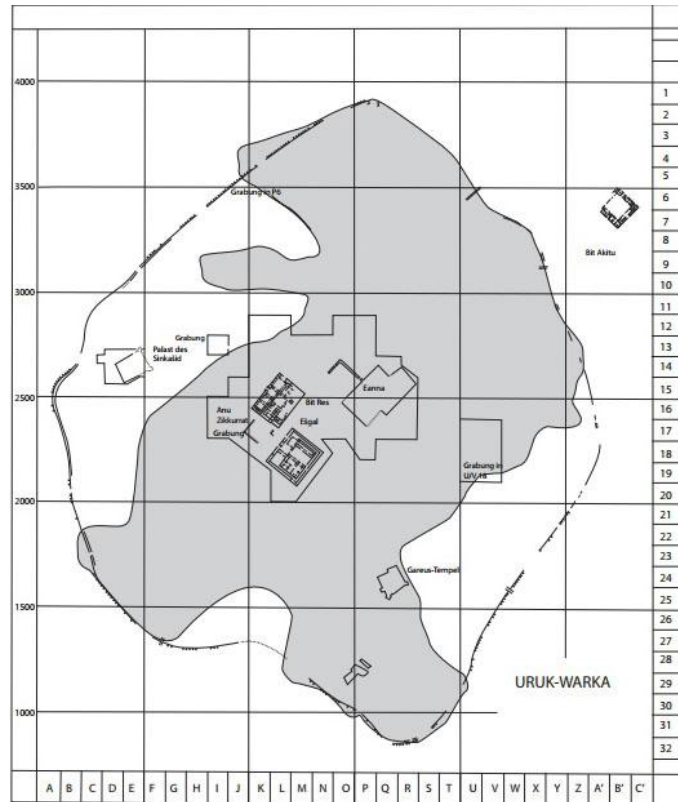
Şekil 1: Erken Mezopotamya Haritası, (Kuhrt 2013, s.26.)

AYLAR	İDEOGRAM	AY İSİMLERİ	GÜNÜMÜZDEKİ ANLAMI	MUHETEMEL KÖKENLERİ
I	^{iti} BÁRA	Nisannu	Mart - Nisan	Ugarit(?), Mari(?)
II	^{iti} GU ₄	Ajjaru / Ajaru	Nisan - Mayıs	Sippar, Alalakh, Emar, Nuzi, Ugarit, Tell Rimah, Chagar Bazar
III	^{iti} SIG ₄	Simānu	Mayıs - Haziran	-
IV	^{iti} ŠU	Tamūzu / Du'ūzu	Haziran - Temmuz	- Mezopotamya (tüm)
V	^{iti} NE	Abu	Temmuz - Ağustos	- Mezopotamya (tüm)
VI	^{iti} KIN	Elūlu / Ulūlu	Ağustos - Eylül	Sippar(?), Nuzi
VII	^{iti} DU ₆	Tašrītu	Eylül - Ekim	Emar(?)
VIII	^{iti} APIN	Araḥ samnu / Araḥ samna	Ekim - Kasım	Eski Pers
IX	^{iti} GAN	Kissilimu / Kislīmu	Kasım - Aralık	-
X	^{iti} AB	Ṭ ebētu	Aralık - Ocak	-
XI	^{iti} ZÍZ	Šabāṭ u / Šabaṭ u	Ocak - Şubat	Susa
XII	^{iti} ŠE	Addaru	Şubat - Mart	Susa, Anšan

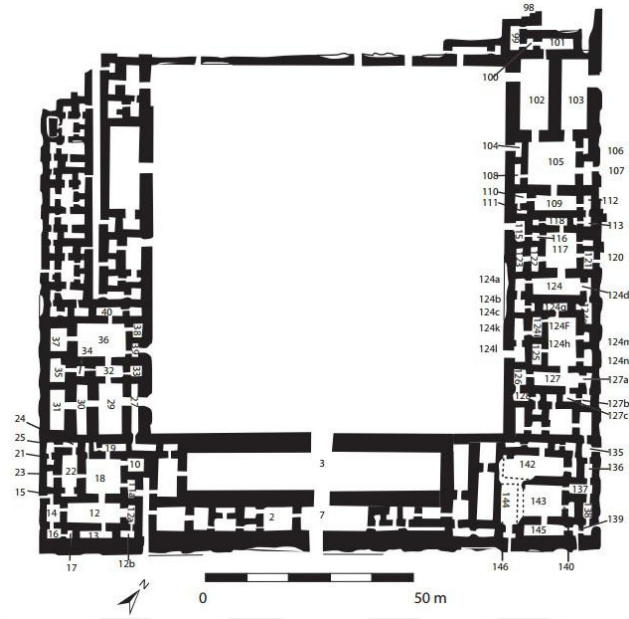
Şekil 2: Standart Mezopotamya Takvimi (Açıklama için s.14.; bkz. dipnot: 22.)

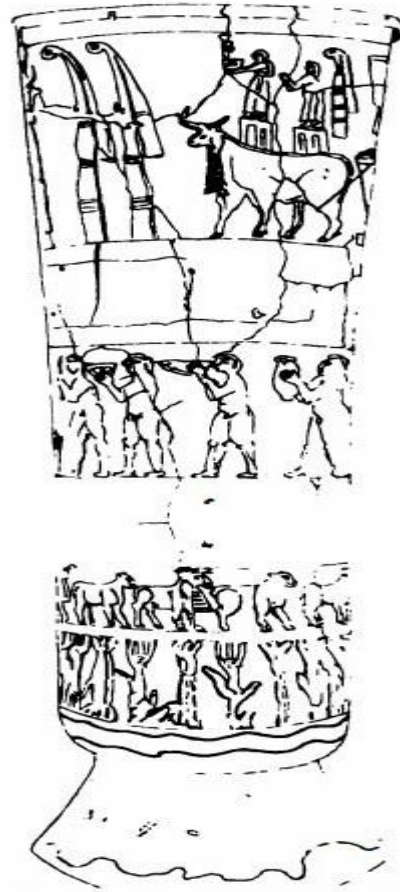
Şekil 3: Oval Tapınak (Roux 1992, s.128.)

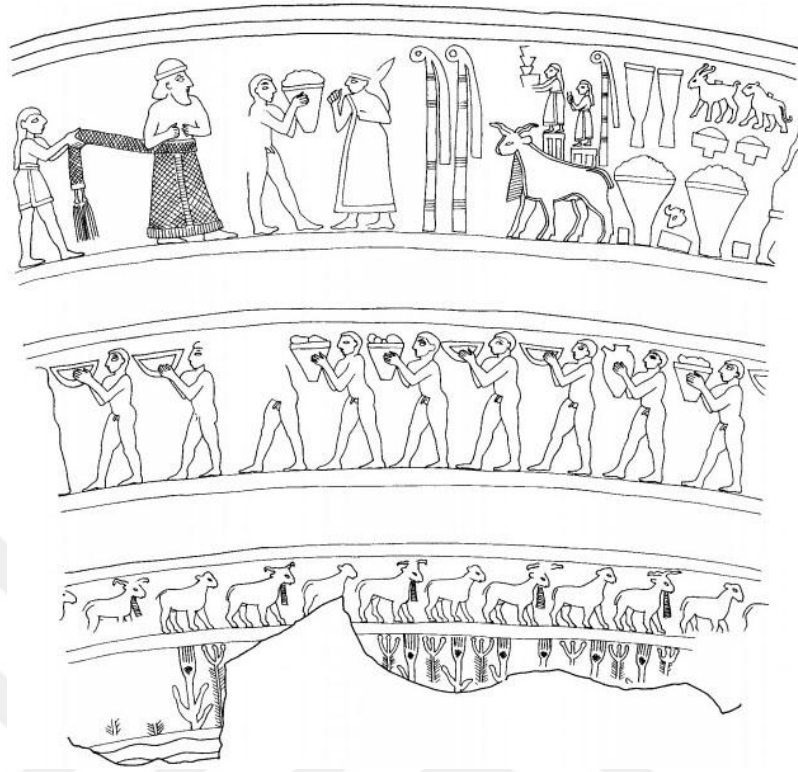
Şekil 4: Bīt-Akitu Tapınağı (Ristvet 2015, s.165.)

Şekil 5: Akītu Tapınağı, Uruk (Ristvet 2015, s.209.)

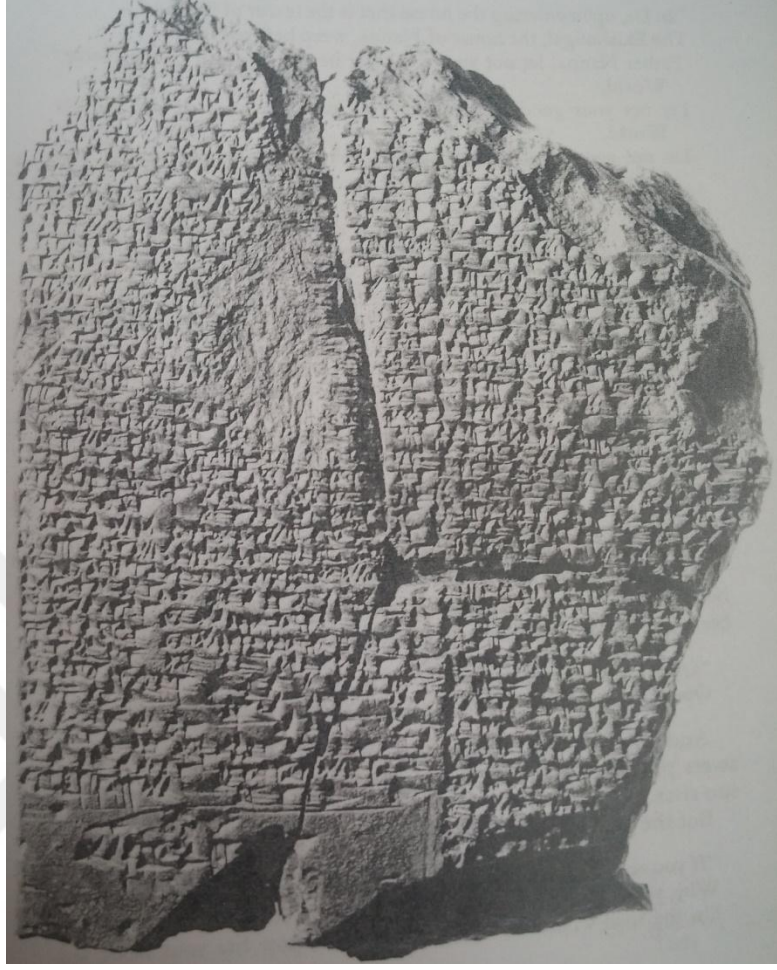
Şekil 6: Uruk Vazosu (Kuhrt 2013, s.30.)

Şekil 7: Uruk Vazo En Üst Friz Detayı (Bahrani 2002, s.17.)

Şekil 8: İnanna Yeraltı Şhrinde, Eski Babil pişmiş toprak levha (Black, Cunningham, Robson vd., s.2014, s.70.)

Şekil 9: İnanna'nın Yeraltına İnişi tabletinden bir kesit (Kramer, *The Sacred...*, s.111.)

Şekil 10: Pasajlarda sıkça geçen "Verimli Yatak" (Wolkstein and Kramer 1983, s.10)

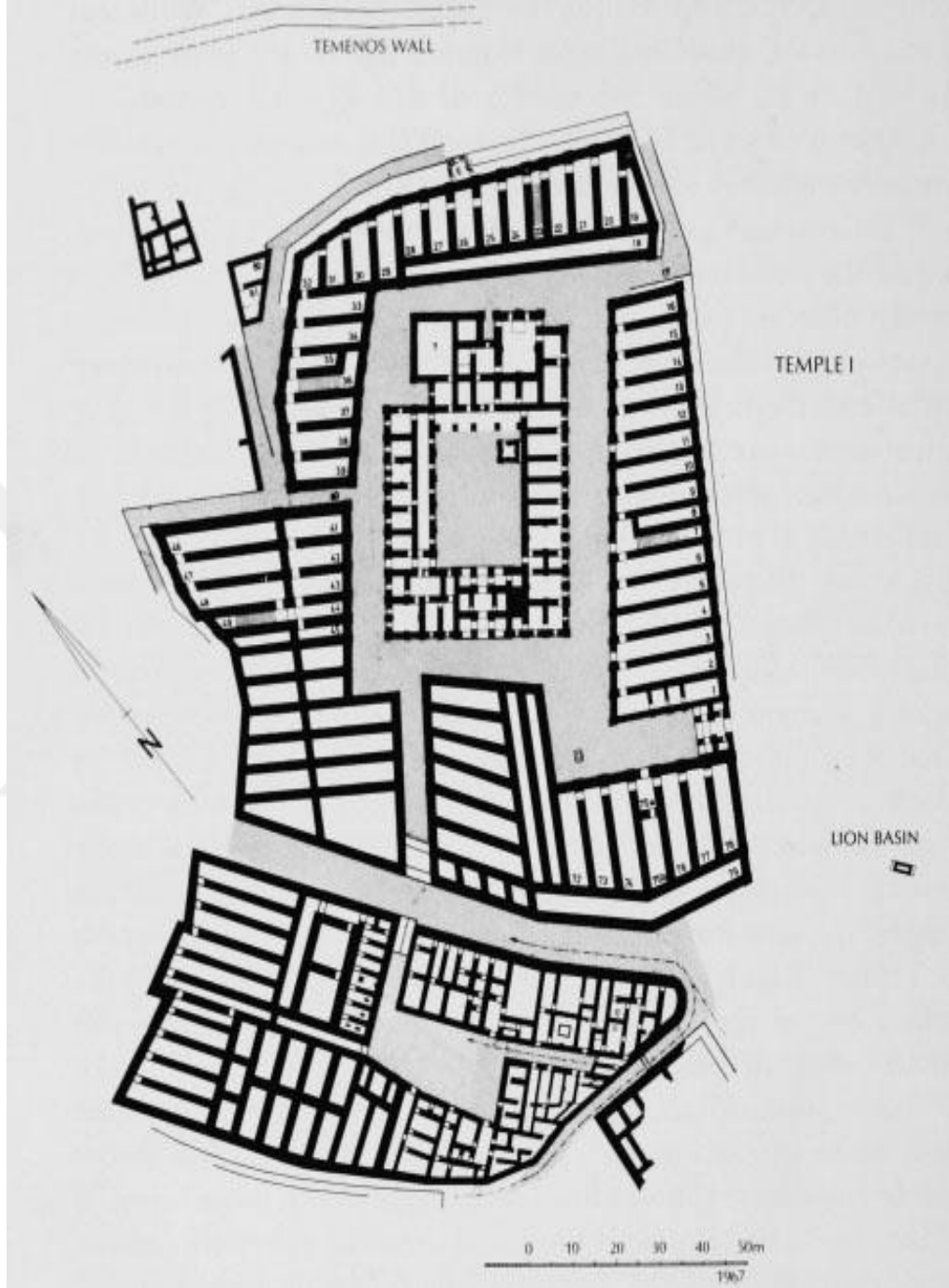
Şekil 11: Şenlikler’de enstrüman çalan müzisyen (Wolkstein and Kramer 1983, s.109.)

Şekil 12: Eski Babil pişmiş toprak levha (Black, Cunningham, Robson vd., s.2014, s.264.)

AYLAR	HİTİTÇE VERSİYONU (İDEOGRAM)	MEZOPOTAMYA VERSİYONU	GÜNÜMÜZDEKİ ANLAMI
I	^{ITU} BÁR.ZAG.GAR	Nisannu	Mart - Nisan
II	^{ITU} GU ₄ .Sİ.SÁ	Ajaru / Ajaru	Nisan - Mayıs
III	^{ITU} SIG ₄ .A	Simānu	Mayıs - Haziran
IV	^{TU} ŠU.NUMUN.NA	Tamūzu / Du'ūzu	Haziran - Temmuz
V	^{TU} NE.NE.GAR	Abu	Temmuz - Ağustos
VI	^{ITU} KIN.DINGIR.INANNA	Elūlu / Ulūlu	Ağustos - Eylül
VII	^{ITU} DU ₆ .KÚ	Tašrītu	Eylül - Ekim
VIII	^{ITU} APIN.DU ₈ .A	Araḥ samnu / Araḥ samna	Ekim - Kasım
XI	^{ITU} GAN.GAN.È.A	Kissilimu / Kislīmu	Kasım - Aralık
X	^{ITU} AB.È.A	Ṭ ebētu	Aralık - Ocak
XI	^{ITU} ZiZ.A	Šabāt u / Šabaṭ u	Ocak - Şubat
XII	^{ITU} ŠE.KIN.KUD.	Addaru	Şubat - Mart

Şekil 14: Hitit Takvimi (Açıklama için s.66. dipnot:198.)

Şekil 15: Tapınak Planı (Bittel 1970, s.56.)

Şekil 16: kt. g/k.11, Hatti üslunda silidir mühür baskısı; baba Şulinkatle, İlluyanka'yı tutan Fırtına Tanrısı, İnara, genç Fırtına Tanrısı, ölümlü Hupaşıya (Özgüç 2003, s.26.)

Şekil 17: kt. a/k.1439, Hatti üslubunda silidir mührün baskısı; yılan İlluyanka'yı tutan Fırtına Tanrısı, kızı İnara, genç Fırtına Tanrısı ve diğer tanrılar (Özgüç 2003, s.26.)

Şekil 18: Fırtına Tanrısı Yılan İlluyanka'yı öldürüyor, Malatya. (Akurgal 2015, s.266.)

Mitolojik Öykü	Bölge	Bereket Tanrısı	Savaş Tanrıçası	Yeraltı Tanrısı	Hakem Tanrı
Öldürülen	Mısır	Osiris	Isis	Seth	Thot
Tanrı	Suriye	Ba'al	Anat	Môt	El
Yeraltına İnən Tanrı	Sumer	DUMUZI	INANNA	EREŞ.KI.GAL	EN.AN.KI
	Assur-Arami	Tammuz	İştar	Ereşkigal	EA
	Fenike	Adon/Eshmun	Aştarte		
	Frig	Attis	Kybele		
	Eski Yunan	Adonis/Kore	Aphrodite	Hades	Zeus
	Roma	Bacchus	Venus	Orkus	Zeus
Kaçırılan Tanrıça	Bölge	Bitki Tanrıçası	Kurtarıcı Tanrı(ça)	Yeraltı Tanrısı	Hakem Tanrı
	Suriye	Aştarte	Ba'al	Jam	
	Eski Yunan	Core	Demeter	Hades/Pluton	Zeus
	Roma	Persephone	Ceres/Cerere	Orkus	Zeus
Kaybolan Tanrı	Bölge	Kaybolan Tanrı			
	Anadolu (Hitit)	Bereket Tanrısı Telipinu			
		Nerik Hava Tanrısı			
Tanrı Mücadelesi	Bölge	Tahl Tanrısı/Ejder	Hava Tanrısı		
	Anadolu (Hitit-Hurri)	Kumarbi	Teşşop		
		İlluyanka			
	Roma	Kronos	Zeus		

şekil 19: Mevsim Döngülerini Simgeleyen Tanrılar (Ökse, “Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl...”, s.65.deki Tablo 2’den alınarak tarafımızdan tekrar tablo haline getirilerek aktarılmıştır.)

Şekil 20: Geç Hitit Dönemi Kargamış Kireçtaşı müzikli yemek sahnesi (Akurgal 2015, s.276.)

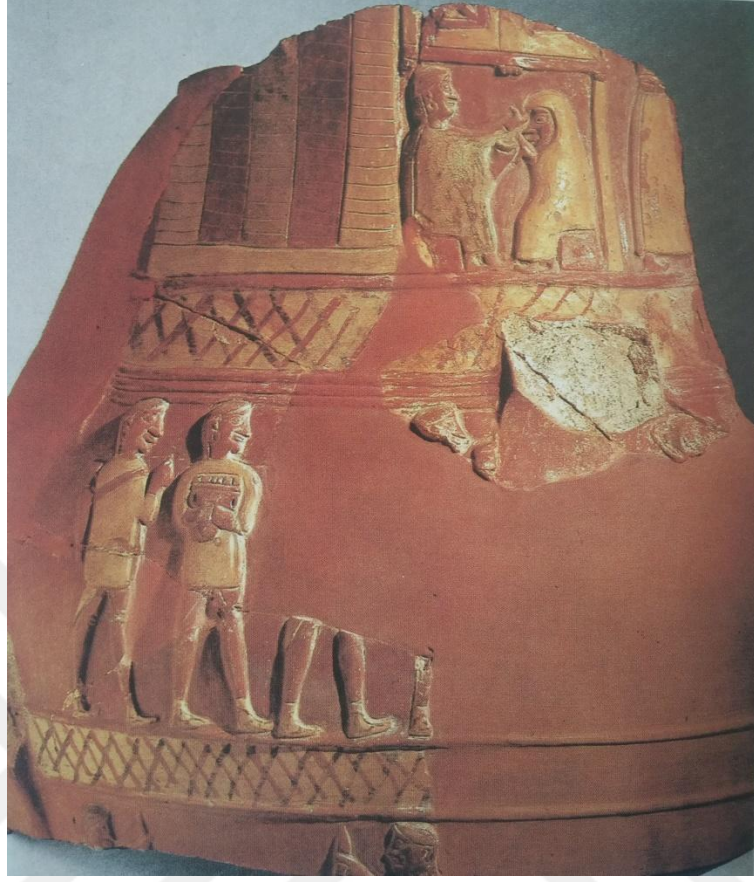
Şekil 21: Karatepe. içki, yemek ve müzik sunanlar (Akurgal 2015, s.316.)

Şekil 22: Alacahöyük. Kent duvar kabartması (Akurgal 2015, s.227.)

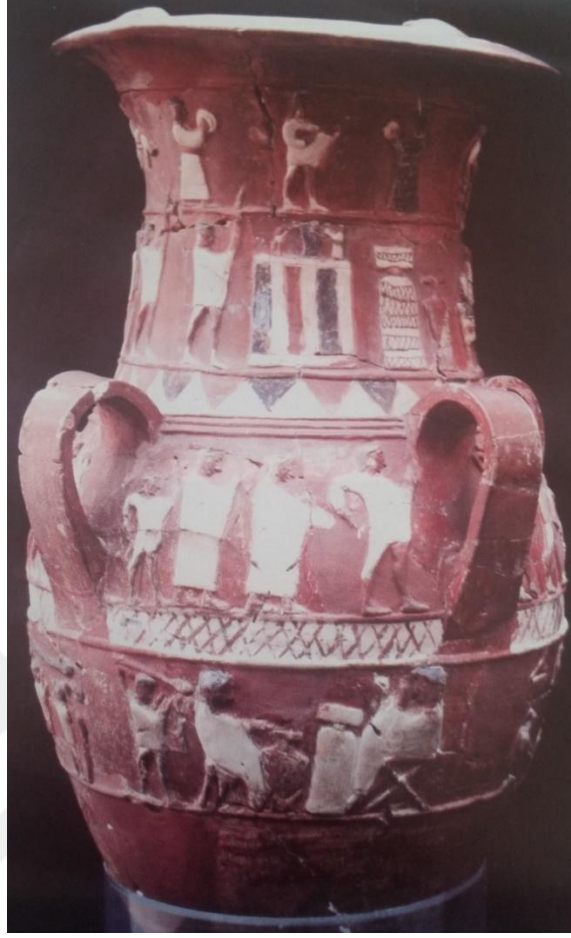
Şekil 23: Kargamış. İki müzik sahnesi (Akurgal 2015, s.277.)

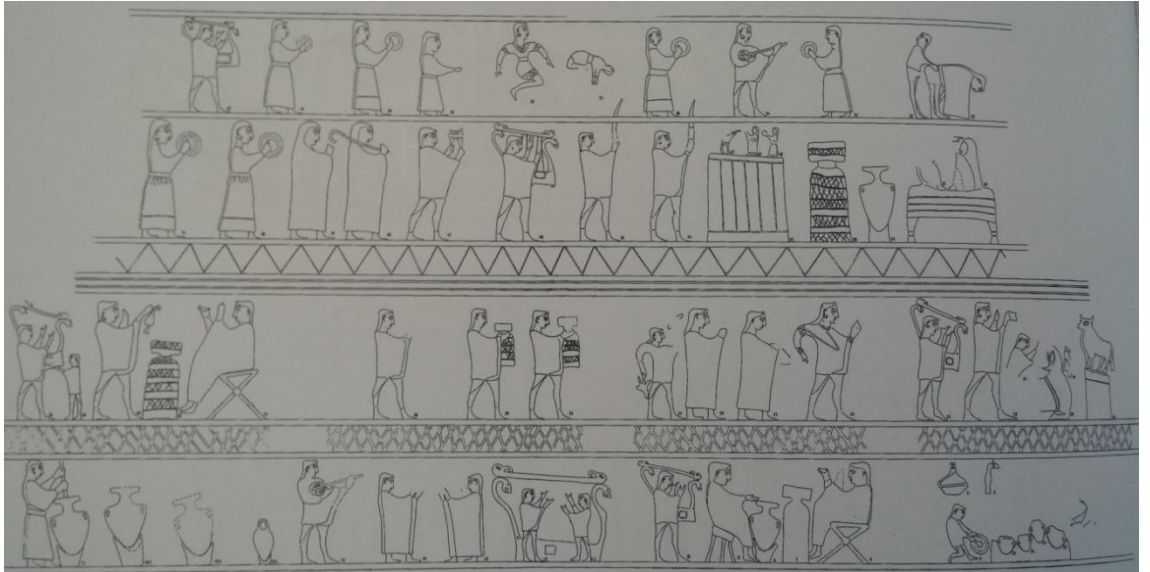
Şekil 24: Bitik Vazosu (Akurgal 2015, s.208.)

Şekil 25: Bitik Vazosu Kutsal Evlilik (Akurgal 2015, s.209.)

Şekil 26: İnandık Vazosu (Özgüç 1988, Lev.1)

Şekil 27: İnandık Vazosu Frizleri (Akurgal 2015, s.124.)

Şekil 28: Hüseyindede Vazosu (Sipahi, “Son Yıllardaki Çalışmaların...”, s.43.)

Şekil 29: Yaşam Ağacı ve asılı olan post (Akurgal 2015, s.244.)

Şekil 30: Geyik Ritonu Frizi (Akurgal 2015, s.244.)

Şekil 31: Geyik Ritonu Frizi Çizimi (Güterbock, "Hittite Kursa "Hunting Bag" ", s.142.)

Şekil 32: Çiğdem Demeti (Ertuğ 2000, s.134.)

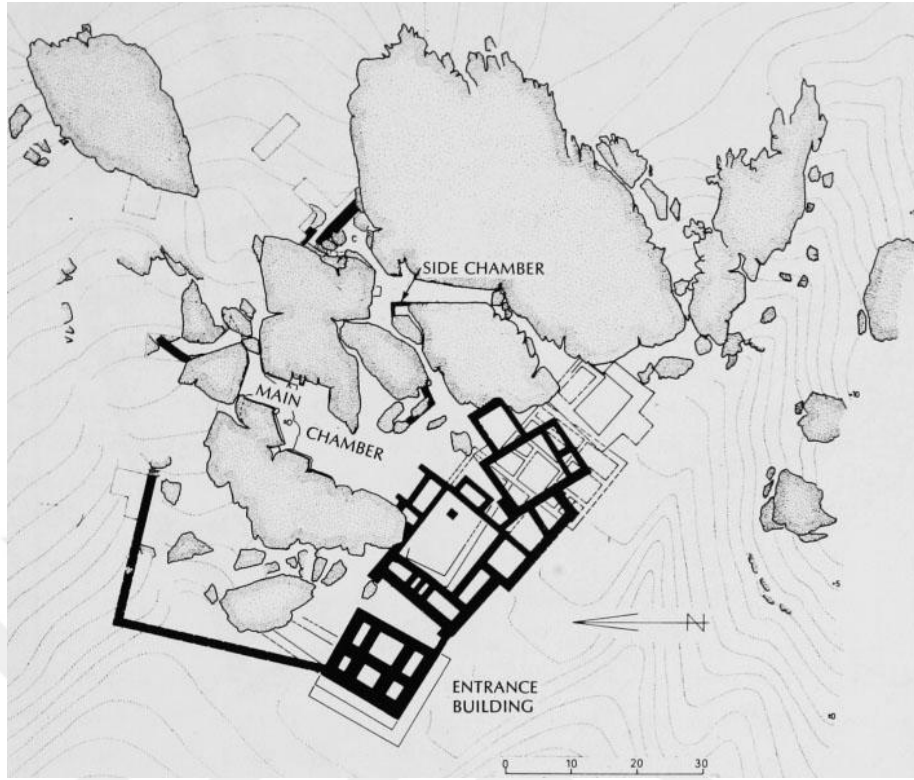
Şekil 33: Alacahöyük. Kent duvarı kapısının solundaki kabartmalı taş (Akurgal 2015, s.227)

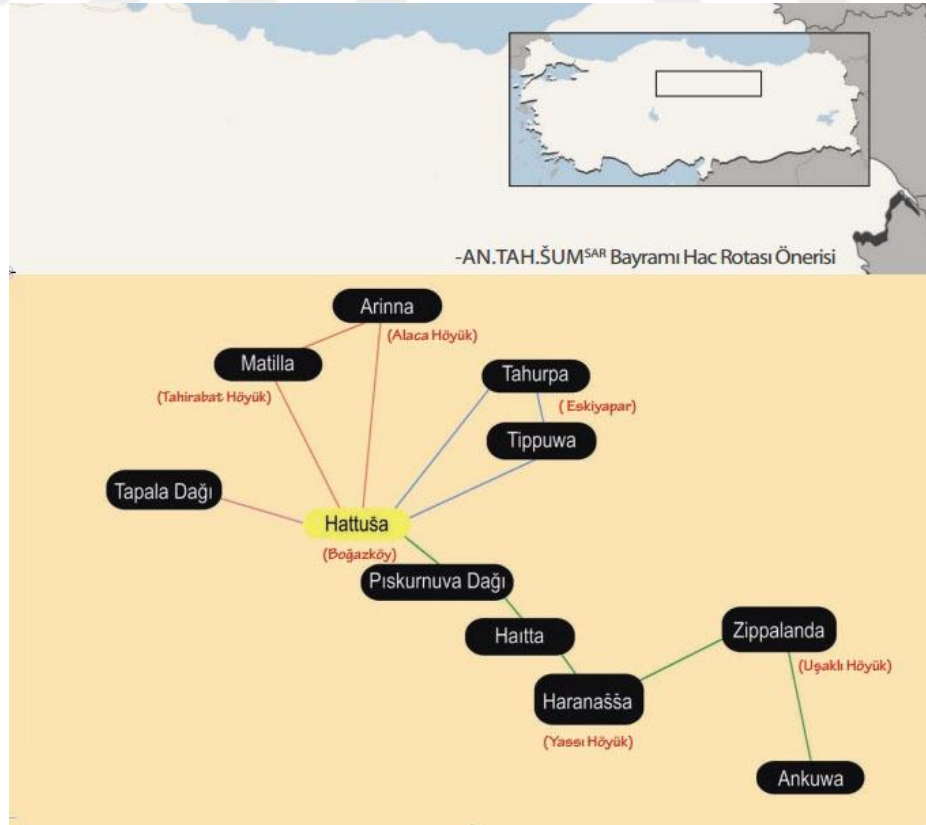
Şekil 34: Alacahöyük. Kent duvarı kabartması geyik tasvirleri (Akurgal 2015, s.231)

Şekil 35: Alacahöyük. Kent duvarı kabartması (Akurgal 2015, s.229)

Şekil 36: Yazılıkaya Genel Planı (Bittel 1970, s.105)

Şekil 37: AN.TAH.ŠUM^{SAR} Bayramı Hac Rotası (Sir Gavaz, “Hititlerin Bin...”, s.59.)

Anadolu Halk Takvimi			Mezopotamya Takvimi	Bayramlar/Festivaller
Kasım Günleri (Kış)	Kasım	6/7 Kasım-21 Aralık	Kislīmu (Kasım – Aralık)	
	Erbain (zemberi)	21-22 Aralık-30 Ocak	Ṭ ebētu (Aralık – Ocak)	
	Hamsin (1.3.Cemre)	31 Ocak-21 Mart	Šabāt u (Ocak – Şubat) Addaru (Şubat – Mart)	
	Mart Dokuzu	21 Mart	Nisannu (Mart – Nisan)	A.KI.TI/ akītu (4. Nisannu) AN.TAḪ.ŠUM / Zukru / Lavatio / Cybele (21 Mart) Nevruz (21 Mart)
Hızır Günleri (Yaz)	İlkbahar	21 Mart-6 Mayıs	Ajaru (Nisan – Mayıs)	Paskalya (21 Mart-25 Nisan)
	Yaz	5/6 Mayıs-21 Haziran	Simānu (Mayıs – Haziran)	Hıdırellez (6 Mayıs)
	Gün Dönümü	21 Haziran-13 Ağustos	Du'ūzu (Haziran – Temmuz) Abu (Temmuz – Ağustos)	
	Ağustos	14 Ağustos-21 Eylül	Ulūlu (Ağustos – Eylül)	
	Güz	21/22 Eylül-5/7 Kasım	Tašrītu (Eylül – Ekim) Araḫ samnu (Ekim – Kasım)	

Şekil 38: Mevsim Döngülerini Temel Alan Takvimler ve Yeni Yıl/Bahar Bayramları
(Ökse 2015, s.78'deki adı geçen tablodan alınarak tarafımızdan tekrar tablo haline getirilerek aktarılmıştır.)

BİBLİYOGRAFYA

ABUSCH, Tzvi. “Ishtar”, *Dictionary of Deities and Demons in the Bible* (Edited by Karel von der Toorn, Bob Becking, Peter W.van der Hosrt), Second Extensively Revised Edition, 1999, s.452-456.

_____, Tzvi, *Male and Female in the Epic of Gilgamesh Encounters, Literary History, and Interpretation*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2015.

ADALI, Selim F. ve Ali T.GÖRGÜ, Çeviri; *Bâbil Yaratılış Destanı -Enuma Eliş-* , 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

AKKUŞ MUTLU, Suzan, *Eski Mezopotamya’da Törenler*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2012.

_____, Suzan. “Eski Mezopotamya’da Tanrılara Sunulan Kurbanlar”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, S. XVII, Mart-2014, s.1-17.

_____, Suzan. “Eski Mezopotamya’da Nevruz Kutlamaları”, *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 10/1, 2016, s.1-14.

AKSOY, Mustafa. “Kültür Sosyolojisi Açısından Nevruz Kavramı”, *Türk Dünyası’nda Nevruz* (Yayına Hazırlayan Nadir Devlet), 1999, s.51-79.

AKURGAL, Ekrem, *The Art of Greece Its Origins in the Mediterranean and Near East* (Translated by Wayne Dynes), Crown Publishers, New York 1968.

_____, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, 20.Baskı, TÜBİTAK Yay., Ankara 2008.

_____, Ekrem, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2015.

ALP, Sedat, *Song, Music, and Dance of Hittites: Grapes and Wines in Anatolia During the Hittite Period* (English translation by Yaprak Eran), Kavaklıdere Cultural Publications, Ankara 2000.

ALPARSLAN, Metin. “Bir Bilim Olarak “Hititoloji”, *Hititolojiye Giriş* (Haz. Metin Alparslan), 2009, s.11-36.

ALSTER, Bendt. “Tammuz”, *Dictionary of Deities and Demons in the Bible* (Edited by Karel von der Toorn, Bob Becking, Peter W.van der Hosrt), Second Extensively Revised Edition, 1999, s.828-834.

ALYILMAZ, Semra. “Maslenitsa ve Nevruz Bayramları Arasındaki İlişki”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 2/7, Spring 2009, s.29-54.

ARDZİNBA, Vladislav, *Eskiçağ’da Anadolu Ayinleri ve Mitleri* (Çev. Orhan Uravelli), Kafdav Yayınları, Ankara 2010.

ARIKAN, Yasemin. “Hitit Dini Üzerine Bir İnceleme”, *AÜDTCFD*, C.38, S.1.2, 1998, s.271-285.

_____, Yasemin. “Hitit Mitolojisi Hakkında”, *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu Bildiriler 24-26 Nisan 1996 Ayrı Basım*, Ankara 1998, s.161-173.

_____, Yasemin. “Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)*, Ankara 1998, s.45-51.

_____, Yasemin. “Hitit Metinlerinde Geçen ^{MUNUS}zintuḫ i- ve ^{LÚ}zinḫ uri-Görevlileri”, *Archivum Anatolicum* (Ayrı Basım), S.5, 2002, s.11-51.

_____, Yasemin. “Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde šuḫ ḫ a- “(Düz) Dam, Çatı” ve Onun Dinsel ve Sosyal Hayattaki Yeri”, *Archivum Anatolicum* (Ayrı Basım), C.VI, S.1, Temmuz 2003, s.11-57.

AY, Şeyma. “ “Mis pi” – “Pīt pi” Ritüelleri ve Eski Mezopotamya’da İnsan Tanrı İlişkisi”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 6, S. XV, Eylül 2013, s.1-22.

AY, Eyyüp. “Müslümantepe/Diyarbakır Bahar Tapınağı”, *Arkeo Atlas*, S.8, Mart 2013, s.106-111.

BAHRANI, Zainab. “Performativity and the Image: Narrative, Representation, and the Uruk Vase”, *Leaving No Stones Unturned Essays on the Ancient Near East and Egypt in Honor of Donald P.Hansen* (Edited by Erica Ehrenberg), 2002, s.15-22.

_____, Zainab. “Iraq’s Cultural Heritage: Monuments, History, and Loss”, *Art Journal*, Vol. 62, No. 4, Winter 2003, s.10-17.

BALCIOĞLU, Burhan. “Bir Hitit Bayramı (EZEN hadauri-) Hakkında Bazı İzlenimler”, *AÜDTCFD*, C.34, S.1.2, 1990, s.5-10.

BALKAN, Kemal, *Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, TTK, Ankara 1957.

BALTACIOĞLU, Hatçe. “Ḫalentiū-/ḫalentu(wa)-, Alaca Höyük 2. Hitit Yapı Katı ve Boğazköy Büyükkale Sarayı”, *Ahmet Ünal Armağanı* (Editörler Sedat Erkut, Özlem Sir Gavaz), 2016, s.49-68.

BAYAT, Fuzuli. “Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Bağlamda Yengi Kün (Nevruz): Mitolojik Olgudan Mitolojik Kurguya”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 2008, s.139-148.

BECKMAN, Gary. “The Anatolian Myth of Illuyanka”, *JANES*, 14, 1982, s.11-25.

_____, Gary. “The Religion of the Hittites”, *The Biblical Archaeologist*, Reflections of a Late Bronze Age Empire: The Hittites (June – September, 1989), Vol. 52, No. 2/3, s.98-108.

BELMONTE, Juan Antonio and A. Cézar GONZÁLEZ GARCÍA. “Astral Symbolism and Time-Keeping in the Hittite Culture”, *Proceedings of the Eighth International Congress of Hittitology* (Warsaw 5-9 September 2011), Warsaw 2014, s.110-123.

BİLGİÇ, Emin. “Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri”, *DTCF Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, 1982, s.75-121.

BITTEL, Kurt, *Hattusha The Capital of the Hittites*, Oxford University Press, New York 1970.

BLACK, Jeremy and Anthony GREEN, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia An Illustrated Dictionary*, The British Museum Press, London 1992.

BLACK, Jeremy, Graham CUNNINGHAM, Eleanor ROBSON and Gábor ZÓLYOMI, *The Literature of Ancient Sumer* (Translated and Introduced by Jeremy Black, Graham Cunningham, Eleanor Robson and Gábor Zólyomi), Oxford University Press, New York 2014.

BOTTÉRO, Jean. “Dünyanın En Eski Şöleni”, *Eski Yakındoğu Sümer’den Kutsal Kitaba* (Der. Jean Bottéro), 2005, s.85-99.

_____, Jean. “Babil’de Aşk”, *Eski Yakındoğu Sümer’den Kutsal Kitaba* (Der. Jean Bottéro), 2005, s.106-122.

_____, Jean, *Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar* (Çev. Mehmet Emin Özcan ve Ayten Er), 2.Baskı, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2012.

_____, Jean, *Kültürümüzün Şafağı Babil* (Çev. Ali Berktaş), 4.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

_____, Jean, *Gilgamiş Destanı Ölmek İstemeyen Büyük İnsan* (Çev. Orhan Suda), 6.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

_____, Jean ve Samuel Noah KRAMER, *Mezopotamya Mitolojisi* (Çev. Alp Tümertekin), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

BRYCE, Trevor, *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press, New York 2002.

_____, Trevor, *The Routledge Handbook of The Peoples and Places of Ancient Western Asia The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, Routledge, New York 2009.

BUCCELLATI, Giorgio. “The Descent of Inanna as a Ritual Journey to Kutha?”, *SMS*, Vol. 4, Issue 3, December 1982, s.3-7.

BURNEY, Charles, *Historical Dictionary of the Hittites*, Scarecrow Press, Maryland 2004.

CENGİZ, Tülin. “Hitit Kralı ve Kraliçesi Arasındaki Dikotomik Eşitlik Üzerine Bazı Tespitler”, *TAD*, C.33, S.56, 2014, s.19-34.

CIVIL, Miguel. “The “Message of Lú-Dingir-ra to His Mother” and a Group of Akkado-Hittite “Proverbs” ”, *JNES*, Vol. 23, No. 1, January 1964, s.1-11.

COHEN, Mark E., *The Cultic Calendars of the Ancient Near East*, CDL Press, Bethesda Maryland 1993.

COLLINS, Paul. "The Sumerian Goddess Inanna (3400-2200 BC)", *Institute of Archaeology*, 5, 1994, s.103-118.

COLLON, Dominique. "Eski Yakındoğu'da Rahip ve Rahibe Tasvirleri" (Çev. Fatma Sevinç), *AÜDTCFD*, C. 44, S. 2, 2004, s.79-111.

CRAWFORD, Harriet, *Sümer ve Sümerler* (Çev. Nihal Uzan), 3.Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015.

ÇAĞIRGAN, Galip. "Mezopotamya'da Kutsal Evlilik", *X. Türk Tarih Kongresi*, Cilt II, Ankara 1990, s.499-503.

ÇAY, Abdulhalûk M, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, 6.Baskı, Turan Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

ÇELEBİ, İlyas, "Hızır", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.17, Ankara 1998.

ÇETİN, Cengiz. "Anadolu'da Bereket Kültü ve Anadolu Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları", *AÜDTCFD*, C.46, S.1, 2006, s.189-210.

_____, Cengiz. "Antik Çağ'da Hieros Gamos Ritüeli", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, S.6, Yıl 2006, s.99-110.

_____, Cengiz. "Türk Düğün Gelenekleri ve Kutsal Evlilik Ritüeli", *AÜDTCFD*, C.48, S.2, 2008, s.111-126.

ÇİĞ, Muazzez İlmiye, *Sumerliler Türklerin Bir Koludur Sumer-Türk Kültür Bağları*, 3.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

_____, Muazzez İlmiye. "Nevruz ve Sumer Bereket Kültü Aynı Kaynak Değil Mi?", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (Teke)*, S.5/2, 2016, s.904-907.

ÇINAROĞLU, Aykut. "Hattiler", *Aktüel Arkeoloji*, S.38, Mart-Nisan 2014, s.58-75.

ÇOŞKUN, Yaşar. "Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları", *AÜDTCFD*, C.XXVII, S.3-4, Temmuz-Aralık 1969, s.1-61.

DAMEROW, Peter. “Sumerian Beer: The Orijins of Brewing Technology in Ancient Mesopotamia”, *Cuneiform Digital Library Journal*, Vol. 2, January 2012, s.1-20.

DARGA, A. Muhibbe Darga, *Anadolu’da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, 2.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

DEMİRCİ, Hikmet, *Türk Kültüründe Bayram Anlayışı ve Türk Dünyasında Bayramlar*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2008.

DEMİRCİ, Kürşat, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş Tanrılar, Ritüel, Tapınak, Ayışığı Kitapları*, İstanbul 2013.

DEMREN, Özlem. “Yağmur Yağdırma Ritüeli Çerçevesinde Ortaköy “Yağmur Duası””, *Türkbilig*, 12, 2006, s.76-92.

DEVLET, Nadir. “Türk Dünyasında Nevruz”, *Türk Dünyası’nda Nevruz* (Yayına Hazırlayan Nadir Devlet), 1999, s.1-9.

DİNÇOL, Ali M. ve Jak YAKAR. “Nerik Şhrinin Yeri Hakkında”, *Belleten*, C.XXXVIII, S.152, Ekim 1974, s.563-582.

DİNÇOL, Ali. “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1*, Görsel Yayınlar İstanbul 1982.

_____, Ali. “Bin Tanrılı Halk Hititler”, *Arkeo Atlas*, S.3, Mayıs 2004, s.22-59.

DOĞAN ALPARSLAN, Meltem, *Hitit Bayram Ritüellerinde Geçen Bazı Eylem, Çağrı ve Sahne Oyunlarının Tasviri ve Yorumu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1999.

_____, Meltem. “Hitit İnanç Sistemi ve Mitolojik Yansımaları”, *Navisalvia Sina Kabağaç’ı Anma Toplantısı 2006* (Bilim Editörü: O. Faruk Akyol), 2009, s.9-21.

_____, Meltem. “Hitit Dini ve Tanrıları”, *Hititolojiye Giriş* (Haz. Metin Alparslan), 2009, s.119-127.

_____, Meltem. “Hitit Mitolojisi’nin Ana Hatları”, *Hititolojiye Giriş* (Haz. Metin Alparslan), 2009, s.128-133.

_____, Meltem. “Hitit İnanç Sistemi”, *Arkeo Atlas*, S.3, Mayıs 2004, s.37.

_____, Meltem. “Hitit İnanç Sistemi”, *Arkeo Atlas Tarihöncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası*, S.1, 2011, s.270-271.

DÖĞÜŞ, Selahattin. “Anadolu’da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdırellez Geleneği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.74, 2015, s.77-100.

DÖLEK, İlbey. “Kutsal Bir Zaman Dilimi Olarak Noel Ritüelinin Kutlama Gelenekleri “Alman Luteryanlar Örneği” ”, *Turkish Studies*, Vol. 9/10, Fall 2014, s.371-390.

DURAN, Remzi. “Türk Süsleme Sanatlarının Ortak Motifi Nevruz Çiçeği”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.II, 1997, s.125-171.

DURMUŞ, İlhami, “Eski Türklerde Zaman ve Takvimler”, Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2004.

ELIADE, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysterai’larına Cilt I*(Çev. Ali Berktaş), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.

_____, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş* (Çev. Lale Arslan), 2.Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009.

_____, Mircea, *Mitlerin Özellikleri* (Çev. Sema Rifat), Alfa Yayıncılık, İstanbul 2016.

ELİBEYZADE, Elmettin, “Nevruz ve Kurban Bayramının Geçmişi 1200 Yıl!” *Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 1996, s.147-154.

ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, 23.Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 2015.

ERKUT, Sedat. “Hititlerde AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Bitkisi ve Bayramı Üzerine Bir İnceleme”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)*, Ankara 1998, s.189-195.

ERTEM, Hayri, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Florası*, 2.Baskı, TTK, Ankara 1987.

ERTUĞ, Füsün. “Baharın Müjdecisi: Çiğdem (Crocus) ya da AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Hititler Devri Anadolu Florasına Küçük Bir Katkı”, *TÜBA-AR*, S.3, 2000, s.129-136.

EYUPOĞLU, Sabahattin ve Azra ERHAT, Çeviri; *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, TTK, Ankara 1977.

FINET, André. “5000 Yıl Önce Şarap” *Eski Yakındoğu Sümer’den Kutsal Kitaba* (Der. Jean Bottéro), 2005, s.100-105.

FINKELSTEIN, Jacob J.. “Mesopotamia”, *JNES*, Vol. 21, No. 2, April 1962, s.73-92.

FRANKFORT, Henri, *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, Fifth Edition, Yale University Press, New Haven and London 1996.

FRAZER, James G., *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökeni I* (Çev. Mehmet H. Doğan), 2.Baskı, Payel Yayınları, İstanbul 2004.

GABESKIRIA, Şalva. “Hattiler, Hatti ve Hitit Dilleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)*, Ankara 1998, s.223-231.

GALMARINI, Niccolò. “The Festival of Mount Pişkurunuwa”, *Proceedings of the Eighth International Congress of Hittitology* (Warsaw 5-9 September 2011), Warsaw 2014, s.277-295.

GASTER, Theodor H., *Thespis Eski Yakındoğu’da Ritüel, Mit ve Drama* (Çev. Mehmet H. Doğan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.

GEORGE, Andrew R., *The Babylonian Gilgamesh Epic Introduction, Critical Edition And Cuneiform Texts Volume I*, Oxford University Press, New York 2003.

GOETZE, Albrecht. “On the Hittite Words for “Year” and the Seasons and for “Night” and “Day” ”, *Language*, Vol.27, No.4, October-December 1951, s.467-476.

_____, Albrecht. “Hittite Myths, Epics, and Legends”, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (Edited by James B. Pritchard), Third Edition with Supplement, 1969, s.120-128.

GOFF, Beatrice Laura, *Symbols of Prehistoric Mesopotamia*, Yale University Press, New Heaven and London 1963.

GONNET, Hatice. “Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısının İlk ve Sonbahar Bayramları Ritüeli”, *Anadolu*, XIX, 1976, s.163-164.

GONZÁLEZ GARCÍA. A. Cézar and Juan Antonio BELMONTE, “Astronomy and Landscape in Late Bronze Age Central Anatolia”, *Proceedings of the Eighth International Congress of Hittitology* (Warsaw 5-9 September 2011), Warsaw 2014, s.317-330.

GRAVES, Robert, *Yunan Mitleri Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler* (Çev. Uğur Akpur), 2.Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2010.

GREEN, Alberto R. W., *The Storm-God in the Ancient Near East*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 2003.

GROENEWEGEN-FRANKFORD, Henriette A., *Arrest and Movement An Essay on Space and Time in the Representational Art of the Ancient Near East*, The University of Chicago Press, Chicago 1951.

GURNEY, Oliver R., *The Hittites*, Second Edition, Penguin Books, Harmondsworth Middlesex 1954.

_____, Oliver R.. “Tammuz Reconsidered: Some Recent Developments”, *Journal of Semitic Studies*, Vol.7, No.2, 1962, s.147-160.

_____, Oliver R., *Some Aspects of Hittite Religion*, Oxford University Press, London 1977.

GÜNAY, Umay. “Ritüeller ve Hıdırellez”, *Millî Folklor*, C.4, S.26, Yaz 1995, s.2-3.

GÜNBATTI, Cahit, *Harsamna Kralı Hurmeli'ye Gönderilen Mektup ve Kaniş Kralları*, TTK, Ankara 2014.

GÜNDÜZ, Şinasi, “Nevruz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.33, Ankara 2007.

GÜNGÖR, Kemal. “Anadoluda Hızır Geleneği ve Hıdırellez Törenlerine Dair Bir İnceleme”, *Türk Etnografya Dergisi*, S.1, 1956, s.56-72.

GÜNGÖR, Erol, *Tarihte Türkler*, 6.Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995.

GÜNGÖR, Harun, “Dinler ve İnançlarda Nevruz”, Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2004.

GÜTERBOCK, Hans. G.. “An Outline of the Hittite AN.TAḪ.ŠUM Festival”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 19, No.2, April 1960, s.80-89.

_____, Hans G.. “Hittite Mythology”, *Mythologies of the Ancient World* (Edited and with an Introduction by Samuel Noah Kramer), 1961, s.140-179.

_____, Hans Gustav. “Some Aspects of Hittite Festivals”, *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock* (Editor Harry. A. Hoffner, JR), 1997, s.87-90.

_____, Hans Gustav. “Hittite Kursa “Hunting Bag” ”, *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock* (Editor Harry. A. Hoffner, JR), 1997, s.137-145.

HAAS, Volkert, *Der Kult von Nerik: ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte*, Studia Pohl 4, Roma 1970.

_____, Volkert. "Betrachtungen zur Rekonstruktion des hethitischen Frühjahrsfestes (EZEN purulliyaš)" *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 78.2, 1988, s.284-298..

_____, Volkert, *Geschichte der Hethitischen Religion*, BRILL, Leiden-New York-Köln 1994.

_____, Volkert. “Nerrik(ka)”, RIA, Band 9, Berlin: Walter de Gruyter, 1998, s.229-231.

HALLO, William W., *The World's Oldest Literature Studies in Sumerian Belles-Letters*, BRILL, Leiden-Boston 2010.

HAMORI, Esther J., “When Gods Were Men” *The Embodied God in Biblical and Near Eastern Literature*, Walter de Gruyter, Berlin 2008.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*, 6.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013.

HARMANŞAH, Ömür, *Eski Yakındoğu'da Kent, Bellek, Anıt* (Çev. Fügen Yavuz), Koç Üniversitesi Yayınları:71, İstanbul 2015.

HOFFMAN, Curtiss. "Dumuzi's Dream: Dream Analysis in Ancient Mesopotamia", *Dreaming*, Vol.4, No.4, 2004, s.240-251.

HOFFNER, Harry A., *Hittite Myths*, Second Edition, Scholars Press, Atlanta USA 1998.

HOMAN, Micheal M.. "Beer and Its Drinkers: An Ancient Near Eastern Love Story", *Near Eastern Archaeology*, Vol. 67, No. 2, June 2004, s.84-95.

HOOK, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi* (Çev. Alâeddin Şenel), 5.Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2015.

HOUWINK TEN CATE, Philo H.J.. "Brief Comments on the Hittite Cult Calendar: The Outline of the AN.TAḪ.ŠUM Festival", *Kaniššuwat A Tribute to Hans G.Güterbock on His Seventy-Fifth Birthday* (Edited by Harry A. Hoffner Jr. and Gary M. Beckman), 1986, s.95-110.

_____, Philo H.J.. "A New Look at the Outline Tablets of the AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} Festival: The Text Copy VS NF 12.1", *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of His 65th Birthday* (Edited by Gary Beckman, Richard Beal and Gregory McMahon), 2003, s.205-219.

JACOBSEN, Thorkild, *Toward the Image of Tammuz and Other Essays on Mesopotamian History and Culture* (Edited by William L. Moran), Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 1970.

_____, Thorkild, *The Treasures of Darkness A History of Mesopotamian Religion*, Yale University Press, New Haven and London 1976.

_____, Thorkild. "The Name Dumuzi", *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 76, No. 1, Essays in Memory of Moshe Held, July 1985, s.41-45.

_____, Thorkild, *The Harps That Once...Sumerian Poetry in Translation*, Yale University Press, New Haven and London 1987.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Tarihte “Türk” Adı”, *Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları*, C.1, Ankara 2002.

_____, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 32. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.

KAHRAMAN, Nurfeddin ve Refik ARIKAN. “Orta Asya’dan Bilecik’e Hıdırellez”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/1, Yaz 2015, s.13-28.

KAHYA, Ömer. “Sumerce Kaynaklara Göre Ölüler Diyarı’nın Yeri”, *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 9/2 2015, s.25-45.

KALAFAT, Yaşar, *Türk Kültürlü Halklarda Hz.Hızır’dan Sultan Nevruz’a*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

KARAUĞUZ, Güngör, *Hitit Mitolojisi*, 2.Baskı, Çizgi Kitapevi, Konya 2015.

_____, Güngör, *Ötüken’de Elli Beş Gün Bilge Kağan Hazinesinin Keşif Hikâyesi*, Çizgi Kitapevi, Konya 2015.

KILIÇ, Yusuf ve H.H. DUYMUŞ. “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, *TSA*, Yıl 13, S. 1, Nisan 2009, s.159-178.

KINAL, Füzuran, *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. DTCF Yayınları No:337, Ankara 1983.

_____, Firuzan, *Eski Anadolu Tarihi*, 4.Baskı, TTK, Ankara 1998.

KİTABI MUKADDES ESKİ ve YENİ AHİT, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997.

KOCA, Saim, “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, *Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları*, C.1, Ankara 2002.

KÖROĞLU, Kemalettin. “Mezopotamya’da ‘Yeni Yıl’ Törenleri: Nevruz’un Kökeni”, *Türk Dünyası’nda Nevruz* (Yay. Haz., Nadir Devlet), 1999, s.35-39.

_____, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 6.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

KRAMER, Samuel Noah. “Ishtar in Nether World According to a New Sumerian Text”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No.79, October 1940, s.18-27.

_____, Samuel Noah. "Inanna's Descent to the Nether World" Continued", *Proceedings of the Philosophical Society*, Vol. 94, No.4, 25 August 1950, s.361-363.

_____, Samuel Noah. "The Biblical "Song of Songs" and Sumerian Love Songs", *Expedition Magazine*, 5.1, September 1962, s.25-31.

_____, Samuel Noah. "Cuneiform Studies and the History of Literature: The Sumerian Sacred Marriage Texts", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Cuneiform Studies and the History of Civilization, Vol.107, No.6, 20 December 1963, s.485-527.

_____, Samuel Noah, "Shulgi of Ur: A Royal Hymn and a Divine Blessing", *The Jewish Quarterly Review*, The Seventy-Fifth Anniversary Volume of The Jewish Quarterly Review, Vol. 57, 1967, s.369-380.

_____, Samuel Noah. "Sumerian Myths and Epic Tales", *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (Edited by James B. Pritchard), Third Edition with Supplement, 1969, s.37-59.

_____, Samuel Noah, *The Sacred Marriage Rite Aspects of Faith, Myth, and Ritual in Ancient Sumer*, Indiana University Press, Bloomington 1969.

_____, Samuel Noah. "The Death of Dumuzi: A New Sumerian Version", *Anatolian Studies*, Special Number in Honour of the Seventieth Birthday of Professor O. R. Gurney, Vol. 30, 1980, s.5-13.

_____, Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk* (Çev. Hamide Koyukan), 2.Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.

_____, Samuel Noah, *Sümerler Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri* (Çev. Özcan Buze), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2016.

_____, Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi İÖ Üçüncü Bin Yılda Tinsel ve Edebi Gelişim Üstüne Bir Çalışma* (Çev. Hamide Koyukan), 2.Baskı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2016.

KUHRT, *Eski Çağ'da Yakındoğu Yaklaşık M.Ö. 3000-330 Cilt I* (Çev. Dilek Şendil), 3.Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

LANDSBERGER, Benno. “Sümerler” (Çev. Mebrure Osman Tosun), *AÜDTCFD*, C. 2, S. 5, 1943, s.89-102.

_____, Benno. “Mezopotamya’da Medeniyetin Doğuşu” (Çev. Mebrure Osman Tosun), *AÜDTCFD*, C. 2, S. 3, 1944, s.419-437.

_____, Benno. “Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları” (Çev. Mebrure Osman Tosun), *AÜDTCFD*, C. 3, S. 2, 1945, s.137-158.

LANGDON, Stephen, *Tablets From the Archives of Drehem With a Complete Account of the Orijin of the Sumerian Calendar, Translation, Commentary and 23 Plates*, Librairie Paul Geuthner, Paris 1911.

LEEMING, David, *The Oxford Companion to World Mythology*, Oxford University Press, USA 2005.

LEICK, Gwendolyn, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Architecture*, Routledge, London 1988.

_____, Gwendolyn, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, Routledge, London 1991.

LERNER, Gerda. “The Orijin of Prostitution in Ancient Mesopotamia”, *Signs*, Vol.11, No.2, Winter 1986, s.236-254.

LINSEN, Marc J. H., *The Cults of Uruk and Babylon The Temple Ritual Texts as Evidence for Hellenitic Cult Practises*, BRILL, Leiden-Boston 2004.

LLOYD, Seton, *Türkiye’nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları* (Çev. Ender Varinlioğlu), 22.Baskı, TÜBİTAK Yay., Ankara 2012.

MACQUEEN, James G.. “Nerik and Its “Weather-God” ”, *Anatolian Studies*, Special Number in Honour of the Seventieth Birthday of Professor O.R. Gurney, Vol. 30, 1980, s.179-187.

_____, James G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (Çev. Esra Davutoğlu), 4.Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015.

MCINTOSH, Jane R., *Ancient Mesopotamia New Perspectives*, ABC CLIO, Santa Barbara California 2005.

MOORTGAT, *The Art of Ancient Mesopotamia The Classical Art of the Near East* (Translated by Judith Filson), Phaidon Press, London 1969.

MUSTAFAYEV, Beşir. “Adriyatik’ten Çin Seddine Uzanan Nevruz Geleneği”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.3, Temmuz 2013, s.60-73.

MÜLLER-KARPE, Andreas. “Sfenks’in Gizemi” (Çev. Vuslat Müller-Kape), *Aktüel Arkeoloji*, S.23, Eylül-Ekim 2011, s.30-35.

NEVE, Peter. “Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa”, *Anadolu Araştırmaları*, S.12, 1990, s.21-40.

NISSEN, Hans J. ve Peter HEINE, *From Mesopotamia to Iraq A Concise History* (Translated by Hans J.Nissen), The University of Chicago Press, Chicago and London 2009.

O’NEIL, William Matthew, *Zaman ve Takvimler* (Çev. Çiğdem Öndem), İzdüşüm Yayınları, İstanbul 2001.

OATES, Joan, *Babil* (Çev. Fatma Çizmeli), 2.Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Hıdırellez”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.17, Ankara 1998.

_____, Ahmet Yaşar, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.

OĞUZ, Öcal. “Çağdaş Kentte Bir Yeniden Canlandırma Örneği: Çiğdem Günü”, *Milli Folklor*, Yıl 26, S.101, 2014, s.25-39.

OPPENHEIM, A. Leo, *Ancient Mesopotamia Portrait of a Dead Civilization* (Revised Edition Completed by Erica Reiner), The University of Chicago Press, USA 1977.

OTTEN, Henry. “Illujanka”, *RIA*, Band 5, Berlin: Walter de Gruyter, 1980, s.60-61.

ÖKSE, Tuba. “Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”, *bilig*, S.36, Kış 2006, s.47-68.

_____, A. Tuba. “Eski Önasya’dan Günümüze Bahar Bayramları ve Bereket Törenleri”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, S.6, Yıl 2006, s.67-72.

_____, A. Tuba. “Yeni Yıl ve Bayramlar Eski Önasya ve Anadolu”, *Aktüel Arkeoloji*, S.43, Ocak-Şubat 2015, s.70-85.

ÖZ, Esmâ. “Çiviyazılı Belgelere Göre Mezopotamya’da Sütannelik Hizmeti, Sütanne olarak Qadištum Kadınları ve Kutsal Kitaplarda Sütannelik Uygulaması”, *Turkish Studies*, Vol.10/13, Fall 2015, s.235-248.

_____, Esmâ. “Çivi Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Mezopotamya’da Kral Sofraları ve Şölenler”, *Turkish Studies*, Vol. 11/1, Winter 2016, s.109-130.

ÖZCAN, Koray ve GÜNGÖR KARAÜĞÜZ, “Hitit Çağı Toprak-İnsan İlişkileri”, VII. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008)*, C. II, Vol. II, Ankara 2010, s.579-590.

ÖZDEMİR, Nebi. “Yeni/lenmek ve Nevruz”, *Milli Folklor*, Yıl 18, S.69, 2006, s.15-27.

ÖZGÜÇ, Tahsin. “The Bitik Vase”, *Anatolia*, S.2, 1957, s.57-78.

_____, Tahsin. “Bitik Vazosu”, *AÜDTCFD*, C. XVI, S. 1-2, Mart-Haziran 1958, s.1-18.

_____, Tahsin, *İnandıktepe Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi An Important Cult Center in the Old Hittite Period*, TTK, Ankara 1988.

ÖZGÜÇ, Nimet, *Hatti Efsanesi Yılan İlluyanka’nın Tasvir Sanatında Yorumu*, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu Sıra No: 18, TÜBİTAK Matbaası, Ankara 2003.

ÖZGÜÇ, Tahsin. “İnandıktepe”, *Arkeo Atlas*, S.3, Mayıs 2004, s.25.

PIRVERDİOĞLU, Ahmet, “Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.3, Ankara 2002.

PITMAN, Holly. “Village to State”, *Ancient Art In Miniature: Near Eastern Seals from the Collection of Martin and Sarah Cherkasky* (Holly Pitman in collaboration with Joan Aruz), 1987, s.18-23.

REISMAN, Daniel. "Iddin-Dagan's Sacred Marriage Hymn", *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 25, No. 4, October 1973, s.185-202.

REYHAN, Esma. "The Missing God Telipinu Myth: A Chapter from the Ancient Anatolian Mythology", *TAD*, C.28, S.45, 2009, s.85-106.

_____, Esma. "Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler", *TAD*, 2010, 47, s.65-82.

_____, Esma. "Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri", *Turkish Studies*, Vol. 11/16, Fall 2016, s.89-114.

RISTVET, Lauren, *Ritual, Performance, and Politics in the Ancient Near East*, Cambridge University Press, New York 2015.

ROUX, Georges, *Ancient Iraq*, Third Edition, Penguin Books, England 1992.

_____, Georges. "Sümerler Denizden mi Çıktılar?", *Eski Yakındoğu Sümer'den Kutsal Kitaba* (Der. Jean Bottéro), 2005, s.32-49.

ROUX, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl* (Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan), 8.Baskı, İstanbul 2012.

SAVAŞ, Özkan Savaş. "Hitit Dili ve Yazısı Tanrılar ve Tapınaklar Ülkesi Hatti", *Aktüel Arkeoloji*, S.36, Kasım-Aralık 2013, s.36-53.

SAYILI, Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp Adlı Eserinin Muhtasarı* (Muhtasarı Haz. Mübahat Türker-Küyel), Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 76, Ankara 1996.

SCHMÖKEL, Hartmut. "Sumer Dini" (Çev. Mehmet Turhan), *AÜİFD*, C.XIX, S.1, 1971, s.197-217.

_____, Hartmut. "Sumer Dinî II" (Çev. Mehmet Turhan Özdemir), *AÜİFD*, C. XXI, S.1, 1973, s.367-390.

SEEHER, Jürgen. "Kutsal Alanlar – Kült Yerleri ve Çok İşlevli Kuruluşlar Hitit Başkenti Hattuşa'da Büyük Tapınak ve Tapınak Mahallesi", *Hititler ve Hitit*

İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk/ Die Hethiter und Ihr Reich Das Volk Der 1000 Götter (Direktor Wenzel Jacob), 2002, s.450-452.

SELÇUK AR, Mustafa. “Etiler’de Bahar Bayramı Törenleri”, *AÜDTCFD*, C.1, S.2, 1943, s.57-63.

SELZ, Gebhard J..“Five Divine Ladies: Thoughts on Inana(k), Ištar, In(n)in(a), Annunītum, and Anat, and the Orijin of the Title “Queen of Heaven”, *NIN*, Volume 1, 2000, s.29-62.

SEVİNÇ, Fatma, *Hititlerde Ölülere ve Yeraltı Tanrılarına Sunulan Kurbanlar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2007.

_____, Fatma. “Hititlerin Anadolu’da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, Mayıs 2008, s.11-32.

SEVİNÇ ERBAŞI, Fatma. “Bir Erginleme Töreni Olarak Haššumaš Bayramı”, *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008)*, C. II, Vol. II, Ankara 2010, s.693-702.

_____, Fatma. “Eski Yunan’da Tragedya’nın Ortaya Çıkışı ve Hititler”, *Ömer Çapar’a Armağan* (Yay. Haz. Turgut Yiğit, Mehmet Ali Kaya, Ayşen Sina), 2012, s.261-294.

SEZEN, Gülşen. “Gılgamesh Destanı’nda Suyun İzdüşümü”, *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, Year 4, Issue 2, August 2016, s.143-157.

SİPAHİ, Tunç. “Eskiyapar Anadolu’nun Tarımcı Toplumu”, *Aktüel Arkeoloji*, S.26, Mart-Nisan 2012, s.102-103.

_____, İbrahim Tunç. “M.Ö. 3.Binyılda Hatti Çağdaşı Bir Kent Eskiyapar”, *Aktüel Arkeoloji*, S.38, Mart-Nisan 2014, s.84-89.

_____, İ. Tunç. “Son Yıllardaki Çalışmaların ve Buluntuların Işığında Eski Hitit Kabartmalı Vazoları Üzerine Değerlendirmeler”, *Anadolu/Anatolia*, 40, 2014, s.21-43.

SİPAHİ Tunç ve Tayfun YILDIRIM. “Hüseyindede”, *Arkeo Atlas*, S.3, Mayıs 2004, s.53.

SİR GAVAZ, Özlem. “Hitit Metinlerinde Arinna’nın Güneş Tanrıçası”, *Çorum Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, C.1, S.1, 2010, s.91-105.

_____, Özlem, *Hitit Kralları’nın Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2011.

_____, Özlem. “Hitit Merasim Gezilerinde Üç Önemli Merkez: Hattuša-Tahurpa-Arinna”, *2.Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum 2012, s.123-130.

_____, Özlem. “Hititlerin Önemli Kült Merkezlerinden Biri Olan Tahurpa Kenti Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, S.34, Mayıs 2012, s.13-15.

_____, Özlem. “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen “Arabalar” Üzerine Bir İnceleme”, *Ömer Çapar’a Armağan* (Yay. Haz. Turgut Yiğit, Mehmet Ali Kaya, Ayşen Sina), 2012, s.123-138.

_____, Özlem. “Hititlerden Günümüze Halk İnanışları”, *Çorum ve Kültür*, Çorum 2013, s.19-30.

_____, Özlem. “A New Contribution to the Hittite Historical Geography: Pertaining to the Location of an Important Cult Centre Katapa”, *Athens: ATINER'S Conference Paper Series, No: HIS2013-0806*, 2013, s.5-14.

_____, Özlem. (Yayın Aşamasında), “The Location of the City of Matilla”, *International Workshop “Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East”* (25-26 Ekim 2013), İstanbul.

_____, Özlem. “Hitit Kralları’nın Merasim Gezilerinin Genel Olarak Değerlendirilmesi”, *Proceedings of the Eighth International Congress of Hittitology*, Warsaw 2014, s.922-931.

_____, Özlem. “Hititlerin Bin Tanırlı Yolculuğu”, *Aktüel Arkeoloji*, S.41, Eylül-Ekim 2014, s.50-63.

_____, Özlem. “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen ^{KUŞ}kursa Üzerine Bir Değerlendirme”, *Cahit Günbattı’ya Armağan* (Editörler İrfan Albayrak, Hakan Erol, Murat Çayır), 2015, s.99-111.

_____, Özlem. “Hititçe Metinlerde Geçen ^{HUR.SAG}Piškuruwa Üzerine”, *5.Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum 2015, s.195-204.

_____, Özlem. “Hititlerden Günümüze Yağmur Duası”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu / 28 - 30 Nisan 2016*, Çorum 2016, s.573-585.

_____, Özlem. “Hitit Dini İnançlarında Éhešta- İle İlgili Yeni Düşünceler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, Sayı 2, Aralık 2016, s.837-860.

_____, Özlem. “Hititçe Metinlerde Geçen Taurişa Kenti ve Ormanı”, *Ahmet Ünal Armağanı* (Editörler Sedat Erkut, Özlem Sir Gavaz), 2016, s.469-480.

_____, Özlem. “MÖ 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan Örnekleri”, *TÜBA-AR*, S.19, 2016, s.79-91.

SOLMAZ, Mine. “Çiğdem Pilavının Ritüel Niteliği”, *Milli Folklor*, Yıl 9, C.5, S.33, Bahar 1997, s.65-68.

SOYSAL, Oğuz, *Hattischer Wortschatz in Hethitischer Textüberlieferung*, BRILL, Leiden-Boston 2004.

_____, Oğuz. ““Tanrı’yı İçmek” Hitit Kült Teriminin Hatti Dili Işığında Yeni Bir Yorumlama Denemesi”, *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan* (Hazırlayanlar Metin Alparslan, Meltem Doğan Alparslan, Hasan Peker), 2007, s.731-737.

ŞAHİN, İlkey. “Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik”, *AÜİFD*, C.49, S.2, 2008, s.269-285.

ŞAHİNBAŞ ERGİNÖZ, Gaye. “Hititlerin Astronomi Bilgisine ve Hitit Takvimine Bir Bakış”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, IX/1-2, 2007-2008, s.199-213.

ŞENGÜL, Abdullah. “Anadolu’da Nevruz Kutlamaları ve Emirdağ-Karacalar Örneği”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7,S. 2, 2005, s.13-29.

TANSUĞ Kadriye ve Özel İNANLI. “Sumerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış”, *AÜDTCFD*, C. 7, S. 4, 1949, s.551-581.

TARACHA, Piotr, *Religions of Second Millennium Anatolia*, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009.

TEKİN, Ali ve Gülcan TEKİN. “Antik Yunan Dönemi: Spor ve Antik Olimpiyat Oyunları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, S.XVIII, Haziran 2014, s.121-140.

TEMELKURAN, Tefik. “Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri”, *Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C.3*, Ankara 2002.

TOSUN, Mebrure. “Sümer-Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerine Bir Araştırma”, *AÜDTCFD*, C. 18, S. 3.4, 1960, s.261-272.

TÖRE, Enver. “Türklerde ‘Yeni Yıl’ Oyunları”, *Türk Dünyası’nda Nevruz* (Yayına Hazırlayan Nadir Devlet), 1999, s.105-115.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi Türk Dünya Nizâmının, Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*, 19.Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.

_____, Osman, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, 4.Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

TÜRK, Hüseyin. “Hatay’da Müslüman-Hristiyan Etkileşimi: St. Georges ya da Hızır Kültü”, *Milli Folklor*, Yıl 22, S.85, 2010, s.138-147.

TÜRKÇE SÖZLÜK, 11.Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara 2011.

UCA, Alaattin. “Türk Toplumunda Hıdırellez-I”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.34, 2007, s.113-138.

_____, Alaattin. “Türk Toplumunda Nevruz-II”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.33, 2007, s.151-182.

UNAT, Yavuz. “İslamda ve Türklerde Zaman ve Takvim”, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2004.

UZUN, Enver. “Nevruz Falları”, *Milli Folklor*, S.53, Bahar 2002, 25-26.

ÜNAL, Ahmet. “Boğazköy Metinlerinin Işığı Altında Hititler Devri Anadolu’sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler”, *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara 1993, s.11-31.

_____, Ahmet, *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*, Etibank, 1999.

_____, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.

_____, Ahmet. “Hititlerde Büyü”, *Arkeo Atlas*, S.3, Mayıs 2004, s.42.

_____, Ahmet. “Eski Anadolu ve Hitit Dinleri”, *Aktüel Arkeoloji*, S.31, Ocak-Şubat 2013, s.96-113.

_____, Ahmet. “Eski Anadolu’da ve Hititlerde Eğlence, Müzik, Dans, Oyun, Yarış, Akrobasi, Spor, Sirk ve Gladyatör Oyunları”, *Aktüel Arkeoloji*, S.43, Ocak-Şubat 2015, s.86-103.

_____, Ahmet, *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence Müzik, Dans Spor, Akrobasi, Sirk ve Gladyatör Oyunları*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2016.

_____, Ahmet, *Hititçe-Türkçe Türkçe- Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2016.

VAN BUREN, E. Douglas. “The Sacred Marriage in Early Times in Mesopotamia”, *Orientalia*, Nova Series, Vol.13, 1944, s.1-72.

VEREN, Ergün. “Kocakarı Soğuşundan Çaylak Fırtınasına Anadolu’da Halk Takvimi”, *Atlas*, S.288, Mart 2017, s.82-100.

VİGO, Matteo. “Hattice Kayıp Bir Dil”, *Aktüel Arkeoloji*, S.38, Mart-Nisan 2014, s.76-83.

WESTENHOLZ, Joan Goodnick. “Tamar, Qēdēšā, Qadištu, and Sacred Prostitution in Mesopotamia”, *The Harvard Theological Review*, Vol. 82, No.3, July 1989, s.245-265.

WOLKSTEIN, Diane and Samuel Noah KRAMER, *Inanna Queen of Heaven and Earth Her Stories and Hymns from Sumer* (Art compile by Elizabeth Williams-Forte), Harper & Row, Publishers, New York 1983.

YALVAÇ, Kadriye. “Sumerliler ve Sumerce”, *DTCF Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, 1982, s.563-577.

YILDIRIM, Tayfun. “Hüseyindede Kabartmalı Vazosunda Betimlenen Dans Eden Bir Hititli”, *AÜDTCFD*, C. 41, S. 1-2, 2001, 1-7.

_____, Tayfun. “Hüseyindede Tepesi’nde Bulunan İkinci Kabartmalı Vazoya Ait Yeni Bir Müzisyen”, *AÜDTCFD*, C. 42, S. 1-2, 2002, s.1-7.

_____, Tayfun. “Resuloğlu Hitit Öncesi Anadolu’nun Yerli Halkı Hattiler”, *Aktüel Arkeoloji*, S.26, Mart-Nisan 2012, s.54-61.

YÜCEL, Ayşe. “Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri”, *Milli Folklor*, C.7, Yıl 14, S.54, Yaz 2002, s.35-38.

ZIMMERN, Heinrich. “Hethitische Texte”, *Textbuch zur Religionsgeschichte* (Published by Edvard Lehmann and Hans Haas), 1922, s.339-340.

DİZİN

A

Adonis, 144, 145, 150, 152, 157, 172

Ákiti, 36, 41, 42, 133, 149

Akītu, 9, 10, 31, 36, 37, 40, 41, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 62, 68, 98,
112, 133, 136, 147, 149, 163

Ama-ušumgal-ana, 37, 38

Attis, 144, 145, 150, 152, 157, 172

B

Bīt- Akīti/u, 40

D

Dionysos, 144, 145, 150, 153, 157

E

Eanna, 54, 69

Éhešta-, 99, 123, 202

Enkidu, 45, 46, 48, 49, 50, 153, 154

Enkimdu, 53, 57

Enmerkar, 63

Enūma Eliš, 41, 93, 113, 145, 156

ÉR.ŠÈM.MA, 61

Ereškigal, 58, 59, 154, 172

Ergenekon Destanı, 134

G

galla, 59, 60

Gibil, 71, 72

Gilgameš, 22, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
51, 53, 98, 143, 146, 154, 155

Ḫ

ḫ adauri, 114, 115, 116, 125, 126

ḫ aletuwa-, 119, 120

H

hamešha, 82

hayat ağacı, 107, 109

Herakles, 50, 51, 155

hierodule, 65

Hieros Gamos, 62

Ḫ

Ḫumbaba, 45, 47, 48

H

huwaši taşı, 112

İ

išib, 44

K

kalû, 34, 67

kirugu, 73

^{KUŠ}kursa, 107, 108, 109, 121, 202

L

Lú-Dingir-ra, 51, 52, 186

M

Mis pi, 43, 184

MUŠ₁illuyanka, 89

N

Nanna, 42, 59, 64, 127

naru, 34

Nerik, 86, 88, 89, 94, 95, 96, 98, 108,
172, 188, 192, 197

Neşideler Neşidesi, 74

nin.dingir.ra, 64

Ningal, 42, 64

Ninkasi, 49

Nisannu, 40, 161, 169, 182

Noel Ağacı, 139

O

Osiris, 144, 145, 150, 152, 153, 156,
159, 172

P

pašišu, 44

Pīt pi, 43, 184

Q

qadištu, 64, 65

R

ritüel dövüşü, 97

ritüel mitosu, 61

S

sanga, 34

šatam, 43

šatammu, 43, 116, 127

T

Tammuz, 22, 38, 40, 53, 55, 56, 61, 64,
144, 145, 150, 152, 157, 172, 184,
191, 193

Tanrıyı İçmek, 120

Tašrītu, 30, 40, 161, 169, 182

T

Tetešhapi, 99, 100, 101, 104

Typhon, 93, 146, 159

W

Warka Vazo, 54

Y

Yaratılış Destanı, 41, 93, 134, 183

Z

Zagmu, 36, 37, 40, 133, 149

Zagmuk, 35, 36, 37, 133

Zaliyanu Dağı, 96

SUMER VE HATTİLER'DE YENİ YIL TÖRENLERİ

ORJİNALLİK RAPORU

% 10	% 9	% 5	% 4
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	issuu.com İnternet Kaynağı	% 1
2	acikarsiv.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
3	dergipark.ulakbim.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
4	www.hethport.uni-wuerzburg.de İnternet Kaynağı	<% 1
5	tr.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
6	kutuphane.pamukkale.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
7	www.ub.edu İnternet Kaynağı	<% 1
8	Submitted to University of New England Öğrenci Ödevi	<% 1
9	kiengir.net İnternet Kaynağı	<% 1

oi.uchicago.edu

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Sema ARSLAN

Uyruğu: Türkiye (T.C.)

Doğum Tarihi ve Yeri: 17 Ekim 1992, Bandırma

Medeni Durumu: Bekâr

Tel: 0535 470 68 57

e-mail: semarsln@gmail.com

Yazışma Adresi: Levent Mah. Küçükpazar Cad. Örnek Apt. No:13/7 Pk. 10200
Bandırma/Balıkesir

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2017
Lisans	ERÜ Ed. Fak. Tarih Bölümü	2015
Lise	Bandırma Kemal Pireci Lisesi	2011

YABANCI DİL

İngilizce